

Księga odpustów wrocławskich

Księga odpustów wrocławskich

Księga odpustów wrocławskich

opracowała i wydała
Halina Manikowska

Warszawa 2016

Recenzent
prof. dr hab. Tomasz Jurek

Korekta
Jolanta Rudzińska

Opracowanie graficzne i projekt okładki
Dariusz Górski

© Copyright by Halina Manikowska
 © Copyright by Instytut Historii
 im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

ISBN 978–83–63352–80–6

Publikacja dotowana ze środków publicznych
 Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Wydanie I, Warszawa 2016
 Instytut Historii PAN
 Rynek Starego Miasta 29/31
 00–272 Warszawa
 22 831 02 61–62, w. 44
www.ihpan.edu.pl
<http://ksiegarnia-ihpan.edu.pl>
wydawnictwo@ihpan.edu.pl

www.rcin.org.pl

PRZEDMOWA

W Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu przechowywany jest niemal niezauważony przez badaczy, pochodzący z lat 90. XV wieku klocek¹. Złożony jest z trzech inkunabułów oraz zajmującego niespełną połowę objętości rękopisu. Otwiera go przewodnik dla pielgrzymów do Rzymu, *Wie Rome gepauet wart*, będący niemieckojęzyczną wersją *Historia et descriptio Urbis Romae*, wydrukowany w 1491 roku w Norymberdze, w oficynie Petera Wagnera². Następną część klocka wypełnia rękopis (f. 58r–206v), którego wydanie zamieszczam poniżej. Trzecią i czwartą część stanowią znowu druki: wydany w Lipsku w 1495 roku w drukarni Gregoriusa Boettigera *Auslegung der heiligen Messe* (f. 207r–290v)³ oraz *Opusculum vitae et passionis Christi eiusque genetricis Mariae* św. Brygidy wraz ze „standardową” składanką tekstów (m.in. żywot św. Brygidy), wydrukowane w 1491 roku w Spirze przez Petrusa Dracha (f. 291r–363r)⁴.

Zawierający inwentarze odpustów rękopis – zszyty z 14 składek, z wieloma kartami bądź tylko stronami pustymi, wykorzystany w XVI wieku do wpisywania doń listów, rachunków, pieśni – ani nie wyszedł spod pióra jednego pisarza, ani w jednolitej formie graficznej. Jego najobszerniejsza część daje wszakże wyobrażenie, czym miał być, gdyby został ukończony i złożony według pierwotnego zamiaru: eleganckim sumariuszem odpustów udzielanych w świątyniach wrocławskich. Zdobny dużymi, czerwonym atramentem kreślonymi nagłówkami-tytułami, kolorowanymi na czerwono i niebiesko inicjałami i wyróżnionymi literami, swoją wyszukaną formą – z regularnym, czytelnym pismem kodeksowym – nawiązuje do pięknych dokumentów odpustowych wieszanych na drzwiach kościołów na zewnątrz i na tablicach w ich wnętrzu. To między innymi ta jego forma skłoniła mnie do nadania całości – nieskończonemu „eleganckiemu inwentarzowi” i połączonym z nim, nie tak wyszukanym spisom indulgencji – umownego

i nieco przesadnego tytułu: „księga odpustów wrocławskich”.

Decyzja o wydaniu tej „księgi” drukiem (bez późniejszych, dokonanych ok. połowy XVI w. wpisów) rodziła się z dwóch przesłanek: unikatowości tego rodzaju zbioru inwentarzy odpustowych oraz możliwości badawczych, jakie wrocławski *liber indulgentiarum* oferuje. W XV wieku różnego typu inwentarze, sumariusze, rejestry odpustów nie były, rzecz jasna, żadną nowością. Jako „masową” (na średniowieczną skalę) już w drugiej połowie XIV stulecia można określić produkcję rękopiśmiennych, a od lat 70. XV wieku także drukowanych spisów indulgencji udzielanych w świątyniach rzymskich i w miejscach świętych (*loca sancta*) w Ziemi Świętej⁵. W największym stopniu przyczyniła się do tego rzymska pielgrzymka jubileuszowa. Po drugim jubileuszu w 1350 roku, na który ściągnęły ogromne rzesze pątników z wielu krajów, zaczęły powstawać na ich potrzeby i według jednego wzoru przewodniki, których jednym z najstarszych znanych

egzemplarzy jest rękopis Vaticanus Reginensis 520, a jedną z najstarszych edycji drukiem reprezentuje inkunabuł z naszego klocka. Składa się na tę pielgrzymią książeczkę wyciąg z *Mirabilia Urbis Romae*, opierający się na napisanym przez kardynała aragońskiego Mikołaja (Nicolás Rossel) w 1360 roku skrócie tychże *Mirabilia*, spis i opis odpustów przyznawanych w 7 bazylikach głównych oraz mniejszych kościołach stacyjnych, spis stacji ułożonych w porządku kalendarza liturgicznego. W końcu XV wieku, w latach między jubileuszami roku 1475 i 1500 zapotrzebowanie na te przewodniki było tak duże, że działający w Rzymie niemieccy drukarze: Andreas Freitag, Stephan Planck, Eucharius Silber czy Johann Besichen wydrukowali każdy od 12 do 24 edycji spisu rzymskich odpustów.

Związanie pielgrzymki z wyprawą po odpusty dosięgło nawet pąci do Ziemi Świętej, która – jeśli należycie odbyta – przynosiła przecież odpust zupełny. U dołu słynnej panoramicznej mapy Jerozolimy Erharda Reuwicha, ilustrującej wydaną drukiem

Peregrinatio in terram sanctam Bernharda von Breydenbach (1486 r.), w zamieszczonej tam legendzie czytamy: „Nota quod ubicumque reperit duplex † crux signata, in eo loco est plenaria remissio omnium peccatorum. Ubi vero simpla + crux, ibi est indulgentia septennis cum tottidem carenis”.

Podporządkowanie pielgrzymki odpustom jest znakomicie widoczne nie tylko w późnośredniowiecznych przewodnikach pielgrzymich dla *romei*, jak nazywano pątników do Rzymu, i *palmieri* – wyprawiających się do Ziemi Świętej, ale także w różnej rangi sanktuariach, zwłaszcza tych usianych na szlakach wiodących do najśłynniejszych centrów pątniczych. W dobrze widocznych miejscach umieszczano tam tablice z przyznawanymi w nich odpustami. Szczególnie tłumnie nawiedzane sanktuaria sporządzały i kolportowały ilustrowane rycinami relikwiarzy jednostronicowe inwentarze, porządek ich wystawiania w czasie dorocznych lub przypadających co kilka lat okazań relikwii (*ostensiones reliquiarum*) i spis udzielanych

przy tej okazji odpustów⁶. Praktyka ta była, jak się zdaje, dosyć powszechna jeszcze przed wynalazkiem druku, skoro w pierwszej połowie XV wieku wyśmiewał ją w jednym ze swoich sonetów włoski poeta, z zawodu wyuczonygo i wykonywanego – balwierz, Domenico di Giovanni, zwany Burchiello. Szydził w kończącej sonet strofie z naiwnych pielgrzymów, ciągnących z takim właśnie inwentarzem pod pachą do Prato, by móc zobaczyć tam święty całun (jeden z licznych): „I widziałem jak buraki / co w Prato całun ujrzyć chciały / z inwentarzem tam zmierzały”⁷. Mniej więcej ćwierć wieku później pątynicy zdążający na jedną z najważniejszych w późnośredniowiecznej Europie *ostensio* – w Akwizgranie, mogli się zaopatrzyć w jednokartkowy inwentarz ukazujący świętości przechowywane w katedrze św. Serwacego w Maastricht, u oddalonej o około 30 km NMP w Akwizgranie i w położonym około 19 km na południowy wschód opactwie św. Korneliusza (Kornelimünster)⁸. Wrocławscy norbertanie, którzy w swoim opactwie na Ołbinie

zgrupowali pokaźną kolekcję relikwii, uroczystość wystawianych dwukrotnie w roku: w niedzielę Jubilate (3. po Wielkiej Nocy) i w niedzielę po św. Bartłomieju (24 sierpnia), już na początku XV wieku sporządzili stosowne „afisze” – dwa spore rotulusy (jeden „pro Polonibus”) z porządkiem wystawiania relikwii (pięć okazań) oraz krótkim inwentarzem odpustów⁹.

Odpusty stały się immanentną częścią pielgrzymki także więc dlatego, że bardzo mocno związane je z kultem relikwii. W końcu, możliwość ich udzielania, czyli skracania należnej pokuty i łagodzenia słusznej kary za grzechy, wynikała – jak głosiła sformułowana przez Klemensa VI w 1343 roku doktryna o Skarbcu Kościoła (*Thesaurus ecclesiae*) – z nagromadzenia zasług nie tylko Jezusa Chrystusa, ale i świętych. Pierwszy pewny (zachowany w oryginale) przywilej odpustowy dla świątyni w Polsce – kościoła cysterek w Trzebnicy pw. św. Bartłomieja (1214 r.) – przywołuje jako uzasadnienie nadania odpustu w uroczystość dedykacji (*anniversarium dedicationis*)

krypty zgromadzone w niej relikwie świętych¹⁰. Jedną zaś z wyrazistszych ilustracji tego zjawiska jest pochodząca z końca XV wieku tzw. *Księga relikwii i odpustów* Degenharta Pfeffingera z Salmanskirchen, kolekcjonera relikwii i odpustów, i towarzysza księcia saskiego Fryderyka III Mądrego w peregrynacji po Ziemi Świętej¹¹.

Obok najpierw rękopiśmiennych, a następnie drukowanych spisów stacji i odpustów rzymskich oraz przewodników po miejscach i odpustach w Ziemi Świętej była w obiegu spora liczba inwentarzy przywilejów i indulgencji, jakimi obdarzone zostały poszczególne zakony¹². Także i te, sporządzane od XIV wieku sumariusze zaczyna się drukować w ostatnich dekadach XV stulecia. Będzie o nich jeszcze mowa. Za to bardziej chyba w celach kontrolnych niż „propagandowo-merkantylnych” i na potrzeby pielgrzymów powstawały mniej lub bardziej kompletne rejestry odpustów udzielanych w poszczególnych diecezjach. Przed XVI wiekiem ich prowadzenie nie było jednak powszechną praktyką¹³.

Bujny rozwój piśmiennictwa na usługi kultu relikwii i pielgrzymowania nie oznaczał jednak, że miasta mające w swoich murach lub na przedmieściach słynne sanktuaria bądź będące ważnym etapem na szlakach pielgrzymich dysponowały już w średniowieczu, wzorem Rzymu, własnymi spisami odpustów. Nawet Wenecja, która była niemal koniecznym przystankiem w drodze do Ziemi Świętej, a pątnikom oczekującym na galerę oferowała spotkanie z jedną z największych w zachodnim chrześcijaństwie kolekcji relikwii, obudowaną odpowiednią ofertą odpustową, doczekała się pierwszego pełnego inwentarza relikwii (też zresztą dla celów w pierwszym rzędzie kontrolnych) dopiero w 1472 roku.

Nic zatem dziwnego, że badacz i wydawca mediolańskich *libri indulgentiarum*, Enrico Cattaneo, uważał ich spisanie i przetrwanie za wyjątkowe. Jego zdaniem, powstały one, by zaspokoić ambicje miasta uważającego się za drugi Rzym¹⁴. Przed końcem XV wieku powstało pięć rękopiśmiennych przewodni-

ków po odpustach mediolańskich; najstarszy został spisany przed 1387 rokiem, szósty wydano już drukiem. Długo jednak nie przypominały one rzymskich spisów stacji i odpustów, dopiero sumariusz sporządzony około 1460 roku nabrał charakteru pielgrzymiego przewodnika, tym bardziej że – podobnie jak naszą „księgę” zszytą z inkunabułami – połączono go z innymi tekstami religijnymi¹⁵. Naśladownictwo „stacji rzymskich” – najbardziej bodaj rozpowszechnionych przewodników dla *romei* – jest w nim wyraźne: porządek uzyskiwania odpustów mediolańskich podzielony jest na etapy odpowiadające dniom tygodnia i ma charakter stacyjny: „Prima statio – in die domenica visitari debeat ecclesia beate Virginis Marie ... Secunda statio, in die lune – ecclesia s. Ambrosii” itd.¹⁶

Wrocławska „księga odpustów”, na którą składają się – jak się przekonamy – inwentarze indulgencji przyznanych kościołom i klasztorom wrocławskim od XIII wieku do lat 20. XV stulecia, należy więc do rzadkiego w ówczesnej Europie typu rejestru indulgen-

cji sporządzonego dla świątyń całego miasta i podobnie jak spisane przed drugą połową XV wieku mediolańskie *libri indulgentiarum* nie przypomina przewodnika pielgrzymiego. Co nie znaczy, że nie była dziełem pielgrzyma. Do kwestii tej wypadnie powrócić na końcu naszych wstępnych rozważań.

Drugim powodem skłaniającym do wydania rękopisu wrocławskiego jest jego treść. W odróżnieniu od pojedynczych listów odpustowych tego rodzaju rzadkie sumariusze, choć nie brakuje w nich ani błędów, ani zwyczajnych fałszerstw, dają możliwość „podejrzenia”, jak odpusty funkcjonowały w praktyce życia religijnego całego miasta, jak wyznaczały jego rytm, odbijały lokalną hierarchię świąt i świętych, nabożeństw, modlitw¹⁷. Szybciej i lepiej niż żmudne rekonstruowanie z rozproszonych archiwaliów indulgencyjnego „stanu posiadania” inwentarze te dają wyobrażenie, jak potężne narzędzie – dziś powiedzielibyśmy: propagandy i „pijaru” – uczyniły z odpustów zakony religijne, zwłaszcza te należące do dwóch rodzin: rycersko-szpitalnych

i żebrzących; jak niebywale ważnym środkiem zdobywania członków i poparcia były one dla bractw religijnych; jak wspierały parafialne i klasztorne duszpasterstwo, służbę Bożą i rozrastającą się liturgię. Wszystko to możemy „podglądać” daleko od Rzymu i Jerozolimy (Ziemi Świętej), ale jednak w dużym relatywnie mieście, z licznymi świątyniami i instytucjami kościelnymi, które rywalizowały ze sobą m.in. ofertą odpustową.

Wrocławska „księga odpustów” odślania nam te obszary funkcjonowania i znaczenia odpustów, które dostrzega się w badaniach lepiej dopiero w ostatnich latach, a na które zwracał już uwagę ich pierwszy wielki badacz, Nikolaus Paulus¹⁸. Nowsze i najnowsze prace poszerzają, a nawet znacząco zmieniają perspektywy długo obecne w tych badaniach, narzucone przez, z jednej strony, optykę reformacyjną i długą tradycję patrzenia na odpusty jako jedną wielką manipulację, z drugiej – przez teologiczne kwestie i kontrowersje związane z doktryną odpustów (*Thesaurus ecclesiae*), z konceptualizacją pokuty i sprawo-

waniem sakramentu pokuty, z rozumieniem i interpretacją średniowiecznej eschatologii¹⁹. Dominujące dziś interpretacje przemian zachodzących w kulturze późnego średniowiecza odwróciły dawny paradygmat: procesy i zjawiska ujmowane do początku lat 80. XX wieku w modele sekularyzacyjne (kultury, życia społecznego, życia prywatnego) okazują się aspektem i wyrazem wielkiego „ureligijnienia” (tychże: kultury, życia społecznego, życia prywatnego)²⁰. Mówiąc krótko: wejście świeckich z impetem we wszystkie te domeny życia, które do mniej więcej XIII wieku były wyłącznie bądź w stopniu ważącym definiowane i regulowane przez Kościół, na wszystkie te obszary życia religijnego i dostępu do zbawienia, które zarezerwował dla siebie kler, postrzegane wcześniej jako sekularyzacja, jest teraz określane jako efekt (sukces) głębokiej chrystianizacji i ewangelizacji, i robiącej szybkie postępy alfabetyzacji społeczeństw. Obrazująca i przenikająca całe życie człowieka religia stała się zbyt ważna także dla ludzi i władz świeckich, by jej sprawy

powierzyć wyłącznie klerowi i nie dążyć do zdobycia jak największej palety będących dotąd w dyspozycji kapłanów narzędzi zapewniających zbawienie.

Jednym z tych narzędzi – najpowszechniejszych i najważniejszych – stały się w późnym średniowieczu właśnie odpusty. Służące indywidualnemu zbawieniu przynosiły wymierne, materialne profity tym miejscom (instytucjom), które nimi dysponowały. Nie mogła się bez odpustów obejść stale rozrastająca się w miastach sfera dobroczynności i opieki społecznej, bez nich niemożliwe stało się utrzymywanie w jako takim stanie całej infrastruktury materialnej Kościoła – budowli, ich wyposażenia, restaurowanie starych i wznoszenie nowych obiektów. Każde nowe przedsięwzięcie, zwłaszcza jeśli dotyczyło całego chrześcijaństwa zachodniego, obudowywano, by je sfinansować, nadaniem odpowiednio wielkich powszechnych indulgencji, czemu towarzyszyła sprawnie działająca machina papieskiej kolekty. Bez ogłoszenia odpustów nie była więc do pomyslenia ani kru-

cjata antyturecka, ani planowana od połowy XV wieku przebudowa, a w zasadzie budowa nowej Bazyliki św. Piotra. Najbardziej spektakularne zbiórki przynosiły odpusty jubileuszowe (rzymskie) i krucjatowe. Ale nie do pomyslenia było również ufundowanie rodowej kaplicy bez zapewnienia jej stosownych indulgencji, zachęcających współmieszkańców do odwiedzin prywatnego oratorium; przynależność do elity społecznej (władzy, pieniądza, szlachetności, pobożności) bez zapewnienia sobie pełnej *remissionem peccatorum in articulo mortis*, a co za tym idzie – prawa do właściwego, „prywatnego” spowiednika, portatylu i słuchania mszy w miejscach i czasie objętych interdyktem. Dla piętnastowiecznego kronikarza biskupstwa wrocławskiego i miasta Wrocławia, Zygmunta Rosicza, odpusty (ich nadawanie i udzielanie) wydają się być niewymagającą uwagi codziennością; nie wylicza więc odpustów opiewających na wiele lat, wiele *quadragenas* czy *quarantenas* (40 dni), ani nawet *karenas* (7 lat i 40 dni²¹). Godne zanotowania są jedynie odpusty jubi-

leuszowe – już to ogłaszane bullą papieską w całym Kościele powszechnym, już to przyznane jakiejś świątyni – lub nadzwyczajne odpusty zupełne, jak te nadane w 1460 roku świątyniom wrocławskim²².

***

Przygotowując wydanie wrocławskiej „księgi odpustów” korzystałam z życzliwości, porad i uprzejmej pomocy wielu osób. Dziękuję Pracownikom Zbiorów Specjalnych oraz Pracowni Reprografii BUWr za okazywaną mi przez wiele lat życzliwość i wyrozumiałość, Profesorom Wojciechowi Mrozowiczowi z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego za porady i konsultacje dotyczące znaków wodnych, Jackowi Wijaczce z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika oraz Edmundowi Kizikowi z Instytutu Historii PAN za pomoc w odczycie zapisek z XVI w. Profesorowi Jackowi Soszyńskiemu z Instytutu Informatyki i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego winna jestem podziękowanie za konsultację oraz kontrolę moich ustaleń dotyczących składek i rąk pisarskich. Szczególnie wiele zawdzięczam Profesorowi Tomaszowi Jurkowi, który w uważnej lekturze edycji źródła, dalece przekraczającej powinności recenzenta, skorygował wiele jej usterek. Błędy, które pozostały, obciążają, rzecz jasna, tylko mnie.

Warszawa, listopad 2016

WSTĘP

Przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu pod sygnaturą M 1562 kodeks pochodzi z dawnej Stadtbibliothek zu Breslau (Biblioteki Miejskiej), ze zbiorów włączonych do niej w drugiej połowie XIX wieku biblioteki kościoła św. Marii Magdaleny. Jest to papierowy klocek o wymiarach 14,5x10 cm, liczący 363 karty, składający się z rękopisu oraz trzech inkunabułów in 8°, zawierających teksty w języku łacińskim i niemieckim. W 2012 roku dawną oprawę, mocno zniszczoną, zastąpiono bez większych ingerencji introligatorskich (poza koniecznymi i drobnymi) nową ze skóry. Po II wojnie światowej w całości kodeksu wprowadzono w prawym górnym rogu paginację ciągłą ołówkiem, ponadto poszczególne części mają odrębną numerację kart.

Pierwszy opis zawartości kodeksu i szczegółowy opis jego części rękopiśmiennej zamieścili autorzy katalogu rękopisów dawnej Biblioteki Miejskiej, Udo Lincke

i Alfons Hilka²³. Rękopiśmienny opis składa się z dwóch z trudem kompatybilnych części: nalepionej na s. 1012–1013, podpisanej przez Udo Linckego (U. Li.), zawierającej kodykologiczny opis rękopisu oraz jego zawartość, z zastosowaniem ciągłej numeracji kart od początku klocka (od k. 2, jako że już wtedy brakowało początkowemu inkunabułowi pierwszej karty) do końca, jednak bez uwzględnienia kart niezapisanych. Drugi opis (s. 1014–1017) zawiera bardzo krótką prezentację całego kodeksu, szczegółowo natomiast wylicza zawartość części rękopiśmiennej, według dawnej, odrębnej dla niej paginacji (wszystkich) kart²⁴. Ja posługiwać się będę tą numeracją kart i stron, która naniesiona jest ołówkiem w całym klocku, a pomocniczo (w nawiasie) także paginacją, jaka widnieje na kartach rękopisu.

Pierwszą część klocka o rozmiarach typowych dla książeczek pielgrzymich stanowi zaliczany do rodziny *Mirabilia Urbis Romae*²⁵ rozbudowany „przewodnik pielgrzymi”, na który składa się niemieckie tłumaczenie krótkiej

historii Rzymu („Wie Rome gepauet wart”), spis rzymskich odpustów ułożony według świętyń (a w nich wg kaplic, ołtarzy, relikwii), poczynając od Bazyliki św. Jana na Lateranie („Die erste haubt kirche zu Rome”), opis kościołów stacyjnych z ich odpustami i relikwiami („Hernach volget nun der ablas vnnd genad von allen kirchen”), wreszcie lista stacji w okresie Wielkiego Postu i Wielkiej Nocy, oraz w Adwencie („Hernach volgen alle die stationes in der vasten und zu dem ersten”).

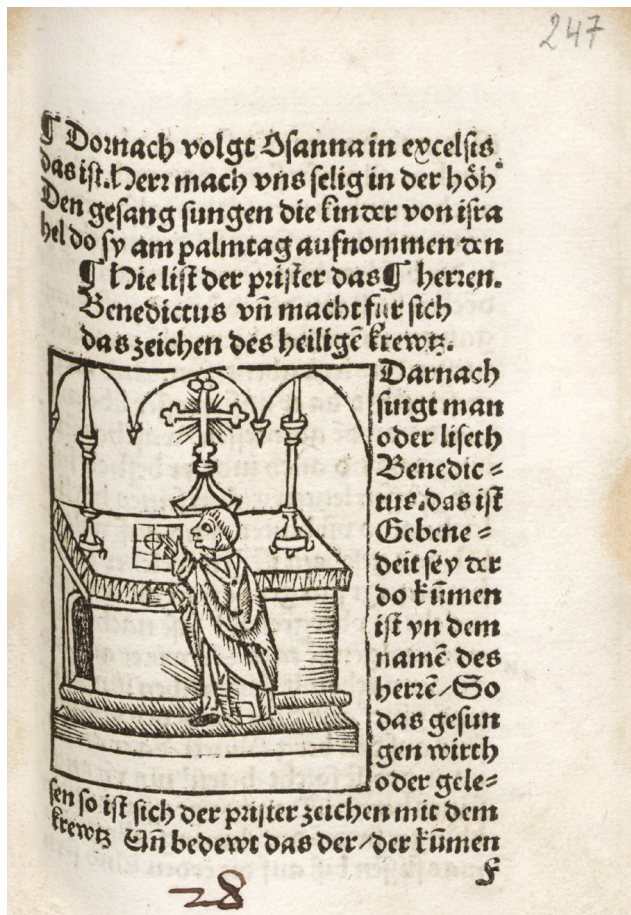
Wydawane od lat 70. XV wieku drukiem tego typu przewodniki szybko zyskały standardową formę. Druk Piotra Wagnera należał do wydań *Mirabilia* z trzema drzeworytami, przedstawiającymi: *ostensio* tzw. Chusty Weroniki (f. 14r), ukoronowaną Matkę Boską z Dzieciątkiem w promienistej mandorli (f. 31v) oraz apostołów Piotra i Pawła (f. 53 r). Drzeworyty umieszczone są pomiędzy kolejnymi częściami przewodnika. Otwierając go krótką historię Rzymu zaopatrzył Wagner nadto, i również standardowo, w kartę tytułową

(k. nr A: „Item in dem puechlein stet geschriben”) ilustrowaną *in verso* kolorowaną ryciną, przedstawiającą modlącą się Reę Sylwię i wilczycę karmiącą Romulusa i Remusa. Karty tej brakuje w kločku wrocławskim; nie było jej już, gdy sporządzano katalog rękopisów Biblioteki Miejskiej (stąd numeracja kart zaczyna się w nim od k. 2). Sam tekst „krótkiej historii” (od f. 1r = A ii [paginacja oryginalna inkunabułu]) poprzedzają trzy herby: godło cesarskie, herb papieża Innocentego VIII oraz godło Rzymu. Z dostępnego w Internecie obrazu inkunabułu Wagnera, a także z opisu Linckego wynika, że przewodnik ten wydrukowany był na 59 kartach, tymczasem w obecnym stanie liczy trzy karty mniej. Poza wspomnianym już brakiem pierwszej karty, brakuje także odpowiadającej jej w pierwszej składce (kwaternion) k. 8 oraz kolejnej k. 9. Jest pewne, że kiedy powstał nasz klocek, inkunabuł Wagnera był jeszcze kompletny, na brakujących obecnie kartach introligator umieścił bowiem numery dwóch pierwszych składek. Dziś pierwszą

numerowaną składką jest dopiero składka trzecia – cyfra 3 figuruje na (obecnej) f. 14r (w kompletnym inkunabule = 17 r). Na f. 2r znajdujemy również informację, że inkunabuł z przewodnikiem po odpustowym Rzymie kosztował 24 grosze.

Drugim inkunabułem, a trzecią częścią kločka (k. 207–290) jest bogato ilustrowany drzeworytami druk z lipskiej oficyny Gregoriusa Boettigera (1495 r.), umieszczany w katalogach z tytułem *Auslegung der heiligen Messe*. Znany on jest tylko z dwóch egzemplarzy, obydwu przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu²⁶. Drugi z nich pochodzi z klasztoru klarysek²⁷. Liczący 84 karty inkunabuł nie powinien być mylony ze znacznie lepiej zachowanymi drukami (wydawany od początku lat 80.), w ten sam sposób zatytułowanymi, ale zawierającymi pierwszy w języku niemieckim pełny wykład (tłumaczenie wszystkich części mszy św.) wraz z komentarzem liturgii mszy św. Dzieło anonimowego autora powstało około połowy XV wieku²⁸.

Zamyka nasz klocek (k. 291–363) zachowany w sporej liczbie egzemplarzy druk wizji św. Brygidy, *Opusculum vitae et passionis Christi ejusque genitricis Mariae*, wraz z dodatkami: *Remedia contra temptationes*, *Legenda Beatae Birgittae*, *Hymnus ad B. Birgittam*, *Oratio ad B. Catherinam* i *Epistola* holenderskiego humanisty Jakuba Cantera. Inkunabuł ten wyszedł spod prasy Piotra Dracha, w Spirze 16 maja 1491 roku²⁹.

Budowa rękopisu: składki

Pomiędzy niemieckim przewodnikiem pielgrzymim dla *romei* a tekstem i wykładem, także w języku niemieckim, mszy św. wszyty jest rękopis, który nazwałam „księgą odpustów wrocławskich”. Złożono go z kilku części napisanych przez co najmniej trzech pisarzy i wyraźnie różniących się pod względem graficznym. Łączy je treść – wszystkie zawierają wyłącznie inwentarze odpustów oraz inne teksty z tymi inwentarzami związane,

a także czytelny, jak sędzę, zamiar autora tej nie do końca doprowadzonej i nie w pełni scalonej księgi sporządzenia czegoś w rodzaju przewodnika po odpustach wrocławskich.

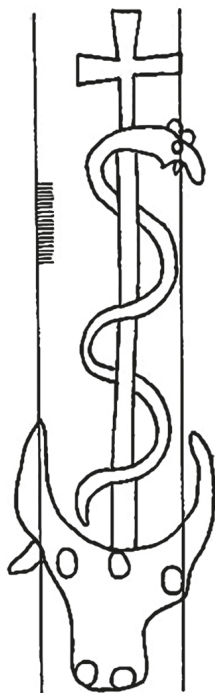
Bez trudu można zidentyfikować ręce trzech pisarzy, których oznaczyłam według kolejności zszycia napisanych przez nich części literami: A, B i C. Dwa obszernie sumariusze: jeden, napisany w języku niemieckim – odpustów udzielanych w kościele pw. św. Marii Magdaleny i drugi (łaciński) zawierający odpusty joannitów, a także krótkie uzupełnienie odpustów franciszkańskich hipotetycznie przypisałam pisarzowi A, który zapisał karty pierwszej składki rękopisu. Znalazły się na niej odpusty rzymskiego bractwa Santo Spirito in Sassia (*Confraternitas Sancti Spiritus in Saxia de Urbe*) i teksty formularzowe związane z przynależnością do tego bractwa. Zasadniczą część „księgi odpustów”, napisaną przez pisarza B (lub dwóch pisarzy z tego samego skryptorium: B i B1), tworzą inwentarze odpustów udzielanych w 20 świątyniach i samodzielnych kaplicach (w tym szpitalnych i cmen-

tarnych) Wrocławia. Ze względu na formę graficzną i dla wygody posługiwania się związłym określeniem nazwałam ją „eleganckim inwentarzem”. Rękopis zamyka sumariusz odpustów rzymskiego kościoła Santa Maria del Popolo, głównej świątyni augustianów eremitów, napisany przez pisarza C.

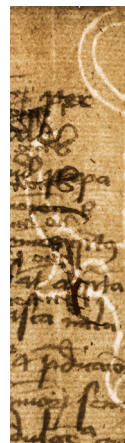
Introligator zszywał kodeks z przygotowanych wcześniej składek, które ponumerował cyframi arabskimi kolejno w pierwszym inkunabule, części rękopiśmiennej, drugim inkunabule. Jedynie zamykający klocek druk tekstów „Brygidowych” nie ma naniesionych numerów składek. We wszystkich inkunabulach składki są kwaternionami. W rękopisie natomiast – za wyjątkiem jednej składki (kwinternion, k. 79–88) – seksternionami. Przeanalizujemy te składki, biorąc pod uwagę ich budowę, treść, papier, pisarzy, by móc ustalić przybliżoną datę, miejsce i ewentualne okoliczności powstania wrocławskiej „księgi odpustów” (zob. tab., s. ³⁰).

Składka pierwsza rękopisu – nr 9 w kločku – obejmuje karty 58–66. Jest to seksternion,

z którego wycięto trzy ostatnie karty, złożony z papieru znakowanego głową wołu z uszami, oczami, nozdrzami, zakrzywionymi rogami, zwieńczoną wijącym się na krzyżu wężem. Pisarz A regularnym, starannym pismem, zdobiąc niektóre duże litery czerwonym atramentem oraz wyróżniając grubszym piórem papieży (słowo *papa*, imię oraz numer; zob. fot. s. 2) przepisał listę odpustów, jakie nadano rzymskiemu bractwu szpitala Santo Spirito in Sassia (f. 58r–62r), list (formularzowy), poświadczający przyjęcie do tego bractwa (f. 62v–63r) oraz formułę absolucji generalnej (*absolutio in articulo mortis*, f. 63v–64r). Do tego odpustowego „pakietu” rzymskiego bractwa, którego członkiem można było zostać bez konieczności udania się do Rzymu, ten sam pisarz dołączył jeszcze inwentarz odpustów zakonu franciszkańskiego udzielanych w okresie Wielkiego Postu oraz w święta głównych patronów braci mniejszych: Franciszka z Asyżu, Antoniego z Padwy, Ludwika Andegaweńskiego (z Tuluzy), Bernardyna ze Sieny, św. Klary

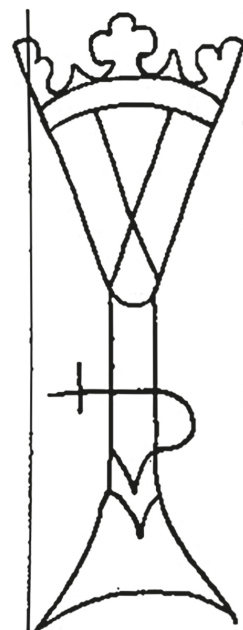
15400

i Elżbiety turyńskiej (f. 64v-65v). Karta 66 jest niezapisana.

Jest to jedyna część rękopisu, której można precyzyjnie wyznaczyć *terminus post quem*, ponieważ w spisie odpustów rzymskiego bractwa szpitala Santo Spirito przywołuje się ich konfirmację przez Aleksandra VI, określonego jako „papa modernus”. Stosowna bulla została wydana 14 września 1495 roku³¹.

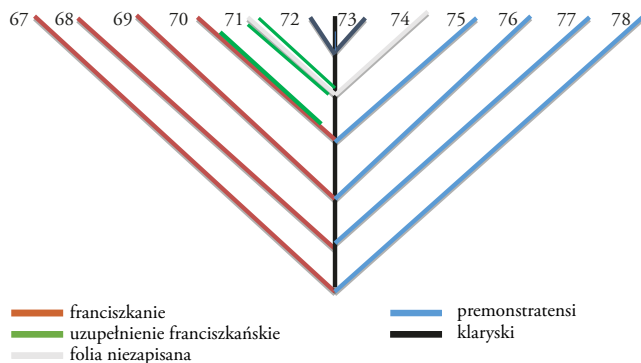
Od drugiej składki (nr 10, k. 67–78), również seksternionu, zaczyna się zasadnicza część „księgi odpustów wrocławskich”, którą nazwałam „eleganckim inwentarzem”. Składka ta zawiera sumariusze odpustów trzech kościołów klasztornych: franciszkańskiego pw. św. Jakuba, klarysek św. Klary oraz premonstratensów na Ołbinie pw. św. Wincentego (odpustowy inwentarz tych ostatnich kończy się na należącej już do następnej składki f. 79r). Nadał inwentarzowi odpustów wrocławskich tę „elegancką” formę graficzną (zob. fot. s. 16) pisarz B, zapisując karty przygotowanego w tym celu papieru znakowanego literą W z koroną,

9164

posadowioną na podstawie. Był to znak wodny rozpowszechniony w papierze stosowanym we Wrocławiu (czy szerzej, na Śląsku)³². Papier został odpowiednio przygotowany w skryptorium, naniesiono marginesy i liniowanie, zostawiono miejsce na ozdobne nagłówki i inicjały.

Układ inwentarzy w tej składce może prowadzić do alternatywnego wniosku, że pisarz B albo zaplanował ją inaczej (jako kwaternion, a może kwinternion?) niż ostatecznie wszyta, albo wprowadził do składki

Wykres I. Struktura składki drugiej (nr 10)

niezapisane bifolium (k. 71 i 74), oddzielił wyraźniej kolejne inwentarze. Więcej przemawia za tym drugim rozwiązaniem.

Lewe połowy bifoliów (f. 67r–70v) zajął sumariusz odpustów franciszkanów, na prawych wpisane są odpusty premonstratensów (f. 75r–78v). Te ostatnie zajęły jednak więcej miejsca, pisarz B sięgnąć więc musiał po kolejną kartę, która wprawdzie przynależy już do następnej składki, ale w momencie zszycia kodeksu była jedyną (f. 79r–v) w tej następnej składce zapisaną. Efekt pracy pisarza B zakłóca strona verso k. 70 oraz k. 71, zapisane ręką zbliżoną (jeśli nie identyczną) do ręki pisarza A. Na f. 70v, w górnej jej części, kończy się inwentarz odpustów franciszkańskich; z niewielką przerwą poniżej wprowadzono uzupełnienie – odpusty przyznawane w całym zakonie franciszkanów w okresie Wielkiego Postu, w wersji niemal identycznej jak na f. 64v–65r (zob. niżej, s. LXX nn., LXXX nn. i fot. s. 22). Dodatek wymagał więcej miejsca, wykorzystano więc niezapisane bifolium (k. 71 i 74), którego prawa połowa

pozostała pusta. Środkową część składki stanowi sumariusz odpustów klarysek, spisany w ciągu na obu połowach jednego bifolium (k. 72 i 73). Być może od początku miał przedzielać sumariusze obu klasztorów męskich. Jego położenie daje się bowiem wytłumaczyć zarówno przydatnością do stanowienia środka składki, jak i oczywistym związkiem klarysek z franciszkanami.

Ponieważ zarówno karta 71, na której wpisano uzupełnienie do odpustów franciszkańskich (pisarz A?), jak i następna karta, na której znajduje się inwentarz klarysek (pisarz B) wycięte są z tego samego papieru – znakowanego literą W z koroną i podstawą, z naniesionymi marginesami – trzeba przyjąć, że uzupełnienie do odpustów franciszkańskich wprowadzono na pustych stronach gotowej już składki.

Następna składka, trzecia w naszym rękopisie (nr 11, k. 79–88) miała, jak już wiemy, tylko jedną stronę zapisaną – tę z końcówką inwentarza premonstratensów. Intrologator naniósł na niej (f. 79r) numer składki,

stawiając u jej dołu dwie rzymskie cyfry (minuskułą): ii³³. Być może od początku była – jak obecnie – kwinternionem, nie ma bowiem śladów wycięcia jakiegokolwiek karty, ale wobec pozostawienia jej niezapisaną³⁴, nie jest to rzecz jasna mocny argument. W każdym razie także i tutaj posłużono się papierem, który już znamy z inwentarza klarysek i uzupełnienia odpustów franciszkańskich: na kartach 80 i 83 widnieje podstawa W ukoronowanego, na kartach 85 i 86 W ukoronowane, naniesione też zostały marginesy (fot. s. 35). Można by więc zakładać, że składka przeznaczona była na wpis co najmniej jeszcze jednego inwentarza odpustowego, do czego z jakichś, nieznanych nam powodów, nie doszło. Kusi hipoteza, że miał nim być brakujący w naszej „księdze” sumariusz odpustów kościoła i klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku – do czasów reformacji stałego rywala opactwa ołbińskiego we wrocławskim porządku precedencji. Kościół NMP otrzymał odpusty jako pierwsza świątynia wrocławska (1221)³⁵, a nieźle zachowane do

czasów kasaty klasztorów archiwum³⁶ przekonuje, że sporządzenie takiego sumariusza nie było trudne.

Kolejną, czwartą składkę (nr 12, k. 89–100) stanowi seksternion, który pisarz B przeznaczył na inwentarze wrocławskich kościołów parafialnych. Korzystał z tego samego co uprzednio papieru, znakowanego ukoronowanym W (k. 96) z podstawą (k. 90 i 92). Najpierw – zgodnie z hierarchią wrocławskich parafii (o czym jeszcze niżej) – zapisał odpusty udzielane u św. Marii Magdaleny. Zajęły one dokładnie połowę składki (f. 89r–94v), po czym, jak można sądzić, pozostawił dwie karty puste (95 i 96). Wyjaśnienie tej (ewentualnej) decyzji nie jest łatwe. Pierwsze, jakie się nasuwa, to to, że przewidywał konieczność uzupełnienia wpisanego już w składkę inwentarza, sygnalizował bowiem czytelnikowi: „Nota: In bulla ecclesie Marie Magdalene sunt plures indulgentie eiusdem ecclesie et ille respitiuntur, ubi talis numerus XV sit scriptus” (f. 92v). Nadto najstarszy z przytoczonych odpustów dopisany

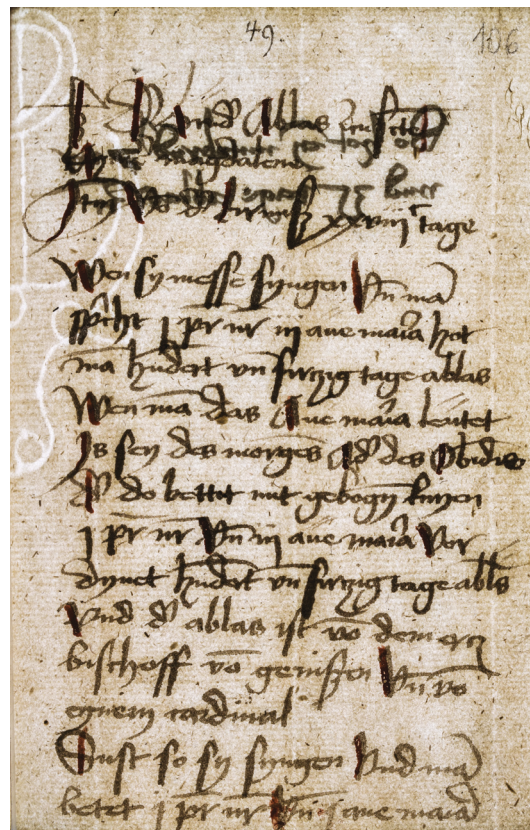
został na końcu pod osobnym nagłówkiem: „Indulgentie [...] prius promisse”. Być może takich dodatków miało być więcej. W każdym razie, szesnastowieczny posiadacz rękopisu na pierwszej z tych kart (f. 95r) zapisał starą, pochodzącą co najmniej z XI wieku sekwencję bożonarodzeniową *Grates nunc omnes reddamus* i opatrzył ją rysunkiem (fot. s. 45), którego stylistykę powtórzył na f. 108r. Pisał humanistycznym, ale słabo przezeń opanowanym pismem³⁷.

Na f. 97r–98r zmieścił się krótki inwentarz odpustów drugiej staromiejskiej parafii, św. Elżbiety, który od następnego sumariusza – kościoła św. Mikołaja (f. 99r–100v) – oddzielała pusta strona verso k. 98. Widnieje tam teraz list w języku niemieckim, opatrzonej datą 1556. Dołączenie do inwentarza obu wielkich kościołów wrocławskich spisu odpustów skromnego kościoła poza murami wydaje się zrozumiałe, jeśli przyjmiemy, że pisarz B przyjął pewne zasady grupowania tych inwentarzy. Jedną z nich może być połączenie odpustów nadanych kościołom

parafialnym, udzielanych na innych nieco zasadach i inaczej pozyskiwanych niż miało to miejsce w świątyniach zakonnych.

Składka piąta (nr 13, k. 101–111) jest kolejnym seksternionem. Nie należy ona jednak do sporządzonego przez pisarza B zbioru inwentarzy. Różni ją od niego: użyty papier, ręka pisarska, język. Na papierze znajdujemy te same fragmenty filigranów, które są widoczne w pierwszej składce naszego rękopisu (nr 9 w klocku): róg, ucho i oko wołu, dobrze widoczna połowa głowy wołu, fragment krzyża i wijącego się na nim węża.

Odtworzony na podstawie układu kart w obu składkach arkusz³⁸ ujawnia pełny filigran, który umieszczony był w środku arkusza: głowa wołu w wariacie z nozdrzami, oczami, uszami i kółkiem na czole, zwieńczona krzyżem, na którym wiję się wąż³⁹. W całym rękopisie papier ten, bez naniesionych marginesów, był użyty tylko w pierwszej (nr 9) składce, którą zapisał jak pamiętamy pisarz A, oraz w składce piątej (nr 13), której autorem jest prawdopodobnie ten sam pisarz,

na co wskazywałoby bardzo podobne pismo i zastosowanie tej samej formy graficznej – zdobień i wyróżnień, regularnej powierzchni zapisu: 11,5x7,5 cm.

Niepozostawiającą wątpliwości identyfikację rąk utrudnia nieco fakt, że składka piąta (nr 13) zawiera sporządzony w języku niemieckim drugi już, ale zupełnie inaczej opracowany sumariusz odpustów w kościele pw. św. Marii Magdaleny (zob. niżej, s. CXII nn.). Nie tylko więc pod względem graficznym składka ta nie należała do „eleganckiego inwentarza”. Dodajmy też, że objęte tym sumariuszem odpusty kościoł zawdzięczał m.in. działającemu w Rzymie kanonikowi wrocławskiemu Andrzejowi Lumpemu, proboszczowi staromiejskiej parafii do około roku 1486. Były więc one nadane świątyni wrocławskiej później, a nawet znacznie później niż indulgencje ujęte w spisach „eleganckiego inwentarza” (o czym jeszcze będzie mowa).

Niemiecki sumariusz odpustów u św. Marii Magdaleny zajmuje połowę składki (f. 101r–106v) oraz ostatnią aktualnie jej stronę

(f. 111v), pozostałe karty nie zostały zapisane, ostatnia zaś karta, także zapewne niezapisana, została wycięta. Nie znajduję ani w treści tego sumariusza, ani w budowie tej składki przekonującego wytłumaczenia tyłu kart pustych.

Na żadnej z kart składki szóstej (nr 14, k. 112–121) nie figuruje jej numer. Z całą pewnością dlatego, że zapisanemu na niej (i na następnej składce) inwentarzowi odpustów joannitów ewidentnie brakuje początku⁴⁰ (zob. szczegółowe rozważania niżej, s. CXXV nn.). Mamy więc „wybrakowany”, bez dwóch pierwszych kart, seksternion. Utrata już po powstaniu całego klocka dotyczyła tylko kart początkowych, ponieważ nie tylko ostatnia karta (k. 121) jest zapisana „w ciągu”, ale także tekst jest kontynuowany na karcie należącej już do następnej składki (z widniejącym na f. 122r kustoszem – numerem 15). Ta kolejna składka była również seksternionem, brak jej jednak trzech ostatnich kart (po k. 130).

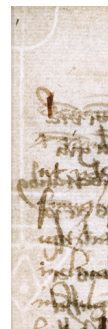
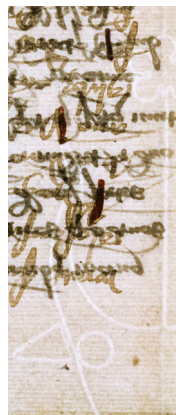
Obie te składki, podobnie jak, przypomnijmy, poprzedzająca je składka z niemieckim

inwentarzem odpustów w kościele św. Marii Magdaleny, nie należały do sporządzonego przez pisarza B „eleganckiego inwentarza”. Najbardziej prawdopodobnym ich autorem jest znowu pisarz A, który zastosował tu taką samą jak w składce 1 (9) oraz 5 (13) formę wyróżniania słów i zdobienia liter. Co więcej, we wszystkich fragmentach rękopisu, które jemu przypisuję, i tylko w tych fragmentach, stosuje się zapis imienia Alexander z jedną literą „l”, podczas gdy w „eleganckim inwentarzu” z „l” zdwojonym: Allexander. Spisując inwentarz joannitów pisarz A (?) posłużył się jednak innym papierem, wyraźnie jaśniejszym i cieńszym, znakowanym filigranem z głową wołu zwieńczoną kwiatem, bez naniesionych marginesów⁴¹.

Podobnie jak dwa już omówione filigrany, jest to często spotykany znak wodny w papierach używanych we Wrocławiu w ostatnich dekadach XV wieku.

Kolejne cztery składki, 8–11, w rękopisie (nr 16–19, k. 131–178), są pełnymi, bez braków, seksternionami i bez wątpienia

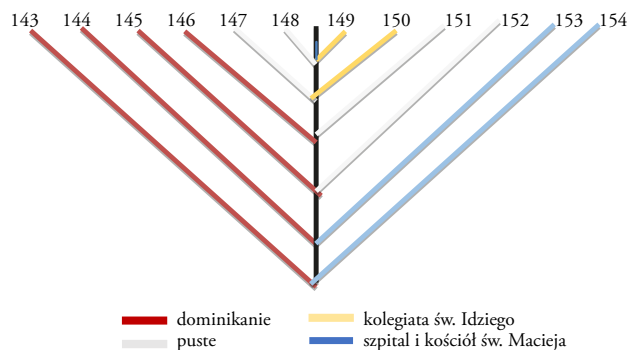

należały do „elegantckiego inwentarza”. Drobne różnice duktu (zob. fot. s. 46 i 86) w niektórych fragmentach tej części rękopisu każą brać pod uwagę jeszcze jednego pisarza (B1), ale z pewnością mamy do czynienia z tym samym skryptorium. Użyto tu tego samego co w pozostałych partiach „elegantckiego inwentarza” papieru z filigranem przedstawiającym ukoronowane W posiadzione na podstawie, identyczna jest też forma graficzna.

Struktura tych składek i kolejność zamieszczonych na nich inwentarzy wymagają krótkiej analizy. Pisany w ciągu na kartach składki ósmej (nr 16, f. 131r–142v) i częściowo dziewiątej (nr 17, f. 143r–146v) obszerny inwentarz dominikanów (ręka B1?) kończyć się zdaje bez żadnych wątpliwości na f. 146v („Hic finiuntur indulgentie fratrum predicatorum”). Ale zarówno to końcowe sformułowanie, jak i poprzedzające je i rozpoczynające tę stronę podsumowanie odpustów papieskich („Summa harum indulgentiarum est quatuor anni, mille et CC dies”) zostały

napisane nieco innym duktem, ręką pisarza B. Niewykluczone więc, że inwentarz ten zyskał inne niż pierwotnie planowane zakończenie. Jest to ponadto wyłącznie spis przywilejów odpustowych nadanych przez papieża całemu zakonowi, brak zaś zupełnie niemałej liczby odpustów, które uzyskał konwent wrocławski (zob. niżej, s. CXXXVII n.). Czy dlatego brakuje temu sumariuszowi nagłówka, w który zaopatrzone są wszystkie inne spisy odpustów „elegantckiego inwentarza”?

W składce dziewiątej (nr 17, k. 143–154) końcowa część spisu odpustów dominikańskich zajmuje pierwsze cztery karty (143–146), po czym mamy dwie karty puste (147 i 148), a na dwóch następnych, zapisanych niewątpliwie przez pisarza B, znajduje się spis odpustów nie bardzo pasującej do zakonnego sąsiedztwa kolegiaty św. Idziego. Kolejne dwie karty (151 i 152) są znowu puste, ostatnie dwie zaś zajmuje lista odpustów szpitala św. Macieja, napisana nieco różniącym się od ręki B duktem, który przypisałam ewentualnemu pisarzowi B1.

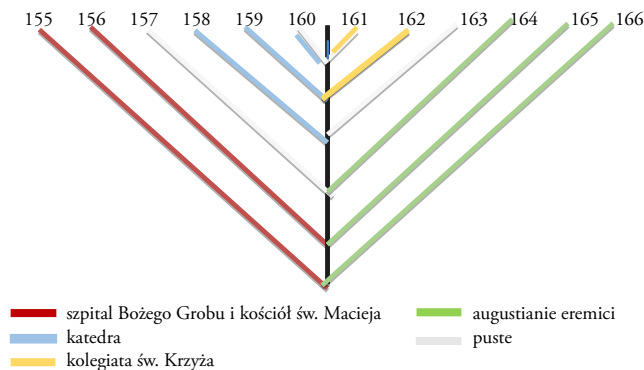

Wykres II. Struktura składki dziewiętej (nr 17)

Składka ta wydaje się być niewykończona, złożona dosyć przypadkowo, ale prawie na pewno przez pisarza B. Na f. 150v bowiem, poniżej inwentarza odpustów u św. Idziego, nie czyniąc żadnego odstępu, wpisał on uwagę odnoszącą się niewątpliwie do sumariusza indulgencji dominikańskich: „Nota in precedentibus [...] Annus autem papalis designat VII annos communes”. Określenie *annus papalis*, rok papieski, pojawia się w naszym rękopisie tylko w tym sumariuszu. W trzynastowiecznym piśmiennictwie teologicznym

i kanonistycznym siedmioletni odpust przypisywany był Grzegorzowi Wielkiemu, który miał nim obdarować rzymskie kościoły stacyjne. Tomasz z Akwinu, przypomnieć wypadnie – dominikanin, nie miał wątpliwości co do prawdziwości tego odpustu: „A ponadto nauczanie Kościoła nie dałoby się oczyścić z zarzutu o kłamstwo, jeśliby ogłaszało o wiele większą skuteczność odpustu, niż przyznawałoby mu słuszne oszacowanie, uwzględniające powyższe warunki, np. *gdy papież nadaje odpust siedmiu lat za nawiedzenie jakiegoś kościoła. Taki właśnie odpust nadał św. Grzegorz (stacjom Męki Pańskiej) w Rzymie*” (podkr. HM)⁴². Był on znacznie wyższy niż dopuszczany przez konstytucję soboru laterańskiego IV za nawiedzenie kościoła rok odpustu w dniu dedykacji i 40 dni w rocznicę tej uroczystości⁴³, i niż najczęściej przyznawany w czasach św. Tomasza.

Składka dziesiąta (nr 18, k. 155–166) złożona została z kilku części. Pierwsze dwie karty zajmują odpusty szpitala Bożego Grobu

Wykres III. Struktura składki dziesiątej (nr 18)

i uzupełnienie odpustów u św. Macieja. Na odpowiadających im „prawych połowach” zewnętrznych bifoliów – k. 165–166 – ciągnie się rozpoczęty na f. 164r sumariusz odpustów klasztoru i kościoła augustianów eremitów pw. św. Doroty. Można więc przypuszczać, że niezapisana k. 157 przeznaczona była na jakies uzupełnienie (cd. przywilejów szpitala krzyżowców z czerwoną gwiazdą?) lub jeszcze jeden spis odpustów udzielanych w świątyniach szpitalnych. Na kartach 158–162 (z pustymi stronami verso: 160v i 161v) zapisano

odpusty świątyń znajdujących się na wyspie katedralnej. Niewątpliwie do tak zaprojektowanej składki (z niezapisaną kartą 163) pasowałby inwentarz odpustów u św. Idziego, na wpisanie którego było miejsce, gdyby wykorzystano puste strony i inaczej rozplanoowano wpisy poszczególnych sumariuszy.

Dalsza część inwentarza odpustów augustianów eremitów (od f. 164v, pisarz B1?) została spisana na f. 167r–171r, należących do składki jedenastej (nr 19) i zajmujących jej pierwszych pięć kart. Znalazły się w tej składce jeszcze spisy odpustów: dominikanek (f. 172r–v), kościoła i szpitala św. Ducha (f. 173r–175r), pobliskiego kościółka św. Klemensa (f. 175v), kaplicy podmiejskiego leprozorium pw. Jedenastu Tysięcy Dziewic (f. 176r–v), wreszcie kaplicy cmentarnej św. Anny na Piasku⁴⁴ (178r–v). Układ zawartości tej składki wskazuje, że została ona spisana w jednym ciągu, a pozostawiona pusta karta 177 miała być, być może, przeznaczona na listę odpustów szpitala św. Łazarza. Jest to ostatnia składka z „eleganckiego”,

jak go nazwałam, inwentarza odpustów wrocławskich.

Ostatni wydawany z tego rękopisu tekst zaczyna się na kartach składki dwunastej (nr 20, k. 179–190), w której wykorzystano znany nam z „elegantkiego inwentarza” papier znakowany ukoronowanym W z podstawą. Aż dziewięć jej kart (179–187) było początkowo niezapisanych; na pierwszych trzech późniejszy właściciel (użytkownik) kodeksu wprowadził opatrzone datą 1560, dotyczące różnych dostaw zapiski oraz pieśń o kotku i kuśnierzu (wszystko w języku niemieckim). Dopiero ostatnie trzy karty (188–190) były pierwotnie zapisane: pisarz C skopiował na nich legendę o cudownych początkach rzymskiego kościoła augustianów eremitów, Santa Maria del Popolo, i spis związanych z tymi początkami odpustów zakonu. Autor tego wpisu starał się dostosować jego wygląd do „elegantkiego inwentarza” – od drugiej strony inwentarza papier ma naniesione marginesy, dopisany został nagłówek z nieco mylącą treścią (zapowiada bowiem odpusty wrocławskiego

kościół augustianów pw. św. Doroty), inicjały i śródtytuły napisano czerwonym atramentem, którym pociągnięto też niektóre litery (por. fot. s. 142). Rzymskie odpusty augustianów ciągną się dalej na należących do następnej składki (13. składka w rękopisie, a 21. w klocku) f. 191r–195r. Nie ma jednak na jej pierwszej karcie naniesionego numeru składki, a widoczne ślady po wycięciu kart znajdujemy tylko w drugiej połowie składki (po k. 198 wycięto trzy karty). Niektóre z pozostawionych w tej składce stron pustych zostały w XVI wieku wykorzystane na zapisy „kronikarskie” (z 1522 r., f. 196v) oraz rachunki (1559 r., f. 197v–198r). Od f. 198v do f. 206v karty są puste.

Rezultaty analizy poszczególnych składek, rąk pisarskich i papieru nie są ani jednoznaczne, ani tym bardziej przesądzające dla ustalenia daty, miejsca i okoliczności powstania wrocławskiej „księgi odpustów”. Niewątpliwy jest wkład w jej kształt intrologatora, którym mógł być pisarz A, na co wskazywałaby ingerencja tego ostatniego

w inwentarz odpustów franciszkańskich – uzupełnienie ich o sumariusz, jaki powstał po confirmacji indulgencji minorytów przez Aleksandra VI. Z drugiej strony – zasadniczą część tej księgi stanowi „elegancki inwentarz”, który wyszedł spod ręki (rąk?) innego pisarza, zapisano go na innym papierze, był starannie przygotowywany, ale wyraźnie pozostał niedokończony. Pozostawiające wiele do życzenia rozplanowanie poszczególnych inwentarzy na składkach „eleganckiego inwentarza” zdaje się wskazywać na korzystanie (kopiowanie) z inwentarzy odpustów nadanych poszczególnym świątyniom i zakonom, nietworzących (jeszcze?) całości. Uzupełnienie franciszkańskie nie pozostawia wątpliwości, które części są wcześniejsze, a które późniejsze, ale jaki dystans czasowy je dzielił?

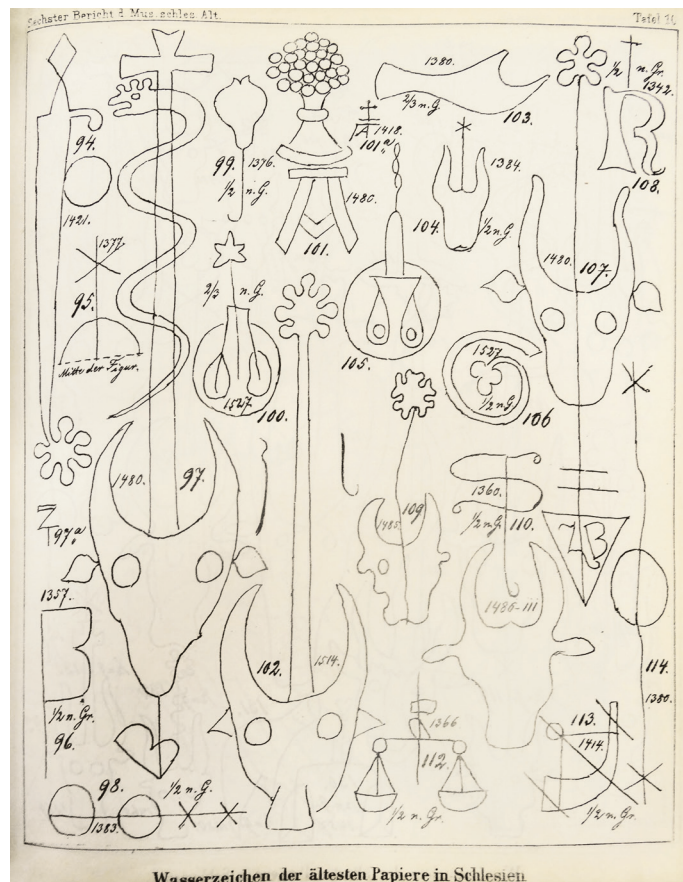
Analiza papieru przyniosła dosyć mocne argumenty na rzecz wyraźnego wyodrębnienia „eleganckiego inwentarza” i odróżnienia go od pozostałych, zapisanych inną ręką (rękami?) i mających inną formę graficzną fragmentów, za wyjątkiem ostatniej

partii – legendy i odpustów kościoła Santa Maria del Popolo – której kopista korzystał z tego samego papieru i naśladował wygląd zasadniczej części rękopisu. Potwierdza też przypuszczenia o prawdopodobnej tożsamości pisarza sumariusza odpustów rzymskiego bractwa Santo Spirito in Sassia i niemieckiego inwentarza odpustów u św. Marii Magdaleny, sporządzonego zapewne jeszcze za życia i probostwa Andrzeja Lumpego, a więc przed 1488 rokiem. Lumpe jest w tekście określony jako „czcigodny” (*erwirdig* [= *ehrwürdig*]) i proboszcz, i nie pada żadna aluzja do jego śmierci. Nie możemy wszakże wykluczyć, że sumariusz ten jest nieaktualizowaną kopią wcześniej sporządzonego inwentarza i że wpisany został na karty naszej księgi odpustów w tym samym czasie, co tekst confirmacji przez Aleksandra VI odpustów bractwa rzymskiego.

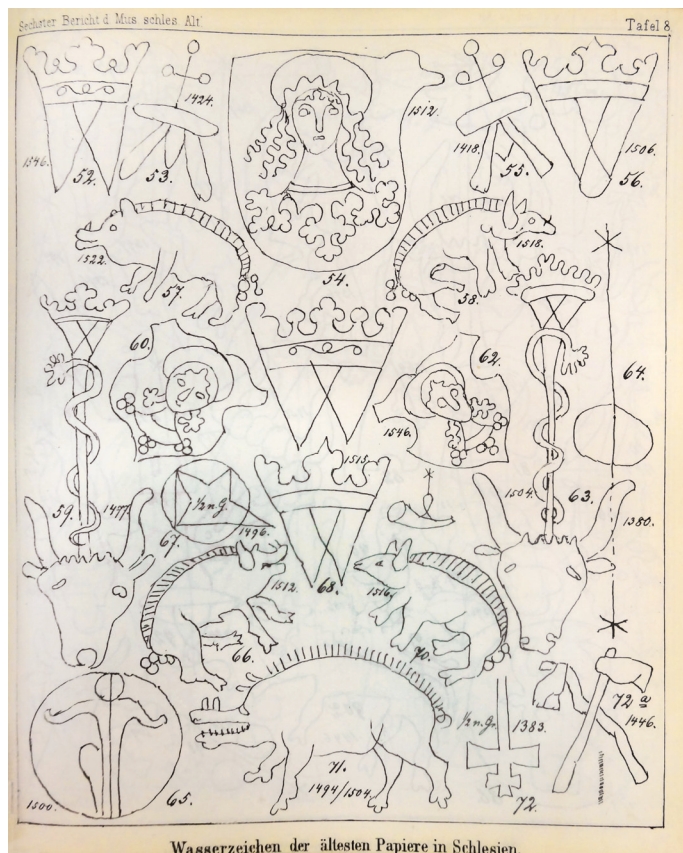
W dokładnym datowaniu poszczególnych części naszego rękopisu znaki wodne niewiele mogą pomóc, zwłaszcza że badania nad papierem na średniowiecznym Śląsku są słabo zaawansowane. Stara, wrywkowa,

choć z obfitym plonem (173 filigrany) kwerenda Adalberta Rautera może być wykorzystana wyłącznie w ograniczonym stopniu, ze względu na niewystarczająco precyzyjną publikację danych⁴⁵.

Późniejsza praca Kazimierzy Maleczyńskiej, kwestionując niektóre ustalenia Rautera (zwłaszcza wczesną datację niektórych filigranów), oparta była na niewystarczająco reprezentatywnym dla materiału śląskiego podstawowym katalogu znaków wodnych Briqueta⁴⁶. Bez żmudnej kwerendy niemożliwe jest również wykorzystanie zamieszczonych w rękopiśmiennym katalogu dawnej Biblioteki Miejskiej Alfonsa Hilki i Udo Linkego przerysów wielu filigranów. Wprawdzie znajdujemy wśród nich wszystkie motywy występujące w znakach wodnych papierów wykorzystanych w naszym rękopiśmie, ale autorzy katalogu nie podali wymiarów tych znaków, a datacja kodeksów, z których je „wydobyto”, jest bardzo rzadko dokładniejsza niż do 50 lat, a często nawet stulecia. Rzecz jasna, papier do Wrocławia jeszcze w końcu

Wasserzeichen der ältesten Papiere in Schlesien

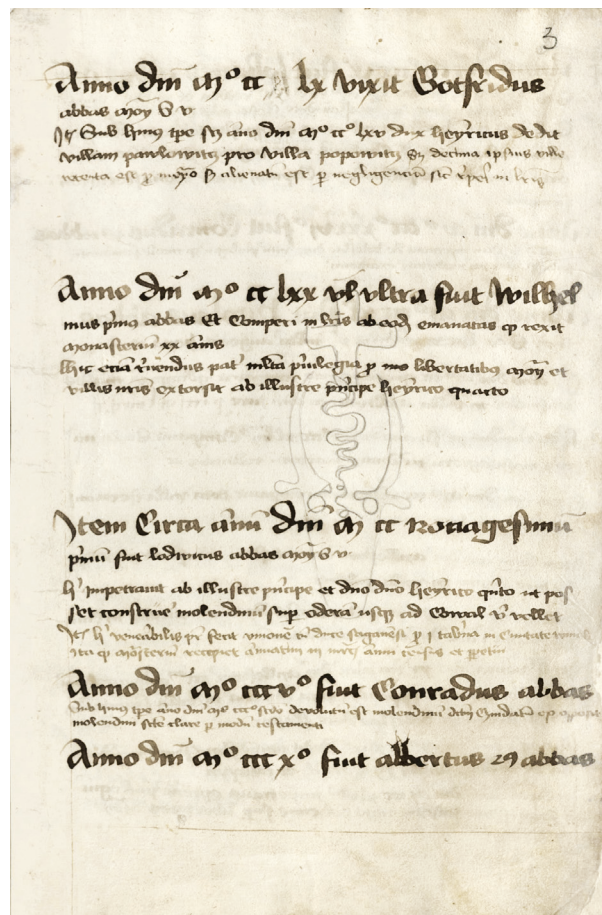

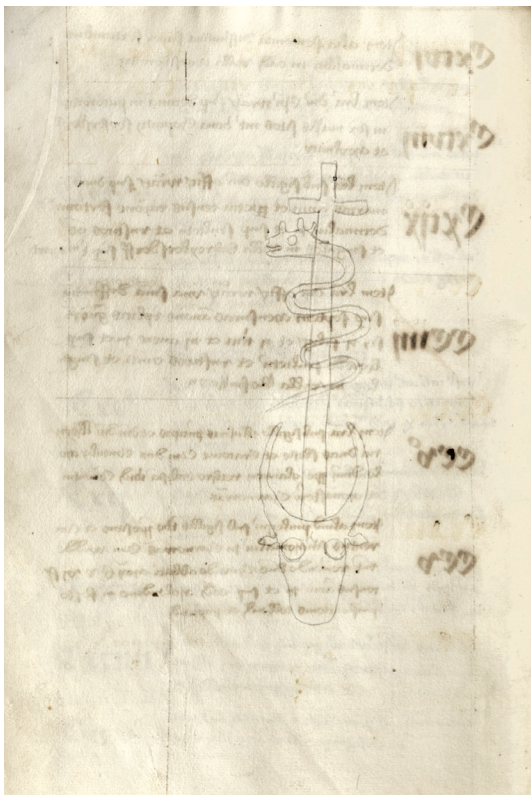
XV wieku w większej ilości sprowadzano, niż go w nim produkowano⁴⁷, ale nawet lepsze rozpoznanie znaków wodnych, np. papierów norymberskich (młyn papierniczy działał tam już w końcu XIV w.), nie owocuje precyzyjniejszym wyznaczeniem dat. Pod tym względem bardzo bogata dokumentacja archiwalna, zawierająca znacznie więcej i znacznie lepiej datowanego materiału (papier z filigranami)⁴⁸, czeka jeszcze na swojego badacza. Na tym etapie badań przynosi ona bardziej potwierdzenie powszechności niektórych motywów stosowanych w znakach wodnych niż dobry materiał datacyjny. Przykładem mogą być dwa okazałe rozmiary kopiariusze z wrocławskiego klasztoru premonstratensów (APWr, Rep. 135, D 90 – I i D 92). Ten pierwszy, zawierający m.in. *Cronica Bohemorum*, katalog biskupów wrocławskich oraz kronikę klasztoru św. Wincentego, bez zbytniego trudu może być datowany (bez późniejszych dopisków) na lata 90. XV wieku. „Kronikę Czechów” kończy zapiska o śmierci i pogrzebie Macieja Korwina (zm. 6 kwietnia 1490 r.),

katalog biskupów jako ostatniego podaje Jana Rotha, wybranego na stolec wrocławski w 1482 roku, ostatni w kopiarzyszu (bez późniejszych uzupełnień, powtórzmy) opaci także objęli swoje funkcje w tych latach. Drugi interesujący nas kodeks również zawiera kronikę klasztorną, a ponadto, i przede wszystkim, repertorium nadań, przywilejów etc. na poszczególne posiadłości klasztoru. Jednym z kryteriów układu były bulle papieskie – do Innocentego VIII (1484–1492). Ostatnia podana w tej części data to rok 1494 (f. 51v). Jego istotną częścią jest kopiarzysz Mikołaja Liebentala (od f. 52v) oraz sporządzony przez niego w 1487 roku zbiorczy inwentarz odpustów, których udzielano wiernym na Ołbinie, o którym przyjdzie nam jeszcze mówić.

Nas jednak będzie interesować raczej początek zapisywania kart, zwłaszcza tych, na których znajdujemy znaki wodne. Nie jest wykluczone, że miało to miejsce jeszcze przed rokiem 1480. Ostatnim opatem zapisanym przez tego samego pisarza jest Jan Schewitz, kierujący klasztorem od roku 1468

do 1480. Jego dwaj następcy, wybrani odpowiednio w 1480 i 1505 roku, zostali dopisani. Widniejące w obu kodeksach znaki wodne z rysunkiem głowy wołu nie są wprawdzie identyczne z tymi, które znajdujemy w naszym rękopisie, ale zbliżone, co wskazuje na dobrą dostępność (produkcję?) we Wrocławiu w ostatnich dekadach XV wieku papieru znakowanego takim motywem. Jego warianty pojawiają się również na papierze najstarszych druków wrocławskich (1475)⁴⁹.

Dalszych danych pozwalających nam coś więcej powiedzieć o czasie, miejscu i okolicznościach powstania wrocławskiej „księgi odpustów” szukać musimy przyglądając się uważniej zamieszczonym w niej poszczególnym inwentarzom odpustowym.

Zawartość: inwentarze,
sumariusze, spisy

Omówione one zostaną w kolejności występowania, według świątyń, klasztorów itd., z zastosowaniem wprowadzonej do całego

kodeksu paginacji ołówkiem oraz (po ukośniku) własnej paginacji części rękopiśmiennej, naniesionej atramentem na stronę *recto* każdej karty.

1. Odpusty bractwa rzymskiego szpitala Santo Spirito in Sassia (f. 58r–62r/1r–5r)

Część rękopiśmienną kodeksu rozpoczyna, jak była już o tym mowa, „pakiet” tekstów: sumariusz odpustów rzymskiego bractwa, formularzowy w charakterze list przyjęcia do tegoż oraz formuła absolucji *in articulo mortis*. Przypomnijmy również, że termin *post quem* powstania skopiowanego w naszej księdze spisu odpustów bractwa wyznacza data confirmacji tych odpustów przez „obecnego” (*modernus*) papieża Aleksandra VI (14 września 1495 r.⁵⁰). Współgra ona z datą wyjścia spod prasy drukarskiej „najmłodszego” (1495) ze zszytych z naszym rękopisem inkunabułów, *Auslegung der heiligen Messe*. Od czasów Eugeniusza IV – któremu szpital i bractwo zawdzięczały odrodzenie dzięki m.in. wielkim

nadaniom odpustów (1446 r.⁵¹) – oraz Sykstusa IV (1477 r.)⁵², który doprowadził do szybkiej odbudowy (i rozbudowy) szpitala po pożarze w 1471 roku, kolejni papieże zatwierdzali wszystkie wolności i przywileje szpitala i bractwa. Uaktualnioną po takiej confirmacji listę odpustów rozsyłano po placówkach zakonu i bractwa, a ponieważ drukowali ją jednocześnie rzymscy (i nie tylko) typografowie⁵³, dostęp do niej nie był trudny.

Spisy odpustów i przywilejów, do których byli dopuszczeni konfratry, grały pierwszorzędną rolę w propagandzie bractwa i szpitala. Jej szerzenie (co oznaczało zbieranie środków) w całej rzymskiej Europie było obowiązkiem zakonu duchaków od czasów Eugeniusza IV. Członkiem bractwa można było zostać bez konieczności wizyty w Rzymie – można było się doń zapisać zarówno *per procura*, korzystając z usług licznych duchownych pracujących czy tylko kręcących się koło Kurii⁵⁴, jak i w którejś z lokalnych placówek zakonnych; za każdym razem warunkiem było uiszczenie opłaty wpisowej i składki

rocznej⁵⁵. Także *Litterae confraternitatis ad usum hospitalis S. Spiritus in Saxia de Roma* wcześniej zaczęto drukować, poczynając od takowyż generalnego prokuratora szpitala Santo Spirito in Sassia, Piotra Cesariniego (1485?)⁵⁶.

Mająca co najmniej kilka wariantów formuła absolucji *in articulo mortis* była drukowana od lat 80. XV wieku. Jej brzmienie zależało m.in. od zakresu indulgencji (różnice występowały między nadaniem jej „hurtowo”, np. wszystkim zakonnikom czy zakonnicom z danego klasztoru, a nadaniem na indywidualną prośbę) i celu ich proklamacji. Stąd do informacji o nadaniu przez Innocentego VIII odpustu zupełnego dla wspomóżycieli walki z Turkami, rozsyłanej przez kolektora odpustów krucjatowych, późniejszego kardynała Giovanniego Antonia Sangiorgio (Johannes Antonius), dołączona była stosowna formuła absolucji⁵⁷. W traktacie o pokucie z pochodzącego z klasztoru w Henrykowie kodeksu formuła ta – z powołaniem się na uczone: „Absolutio in articulo mortis secundum doctores” – występuje w innym, niż zanotowany

w naszym rękopisie wariancie⁵⁸. Ten ostatni różni się, co ciekawe, od formuły dołączonej do formularzowego listu odpustowego z 1485 roku, wystawionego przez Piotra Cesariniego jako kolektora odpustów szpitala Santo Spirito⁵⁹, natomiast jest bardzo zbliżony do formuły rozsyłanej przez Giovanniego Antonia i w sporym fragmencie ma identyczne brzmienie z wariantem zawartym w liście z 1504 roku, potwierdzającym przyjęcie do rzymskiego bractwa benedyktynek toruńskich.

Lista odpustów bractwa, formularzowy list przyjęcia do bractwa oraz formuła absolucji *in articulo mortis* stanowiły swego rodzaju „pakiet” dokumentów, którym posługiwano się przy różnych okazjach. Jeden z najbliższych wersji rękopisu wrocławskiego i jednocześnie z tego samego regionu działania duchaków zawarty jest w liście Jana Steynera, preceptora przeoratu duchaków w Ścinawie, oraz Jakuba z Prus, przeora szpitala św. Ducha w Cottbus (Chociebuż), datowanym 15 listopada 1504 roku⁶⁰. Poświadczają w nim przyjęcie benedyktynek toruńskich

(wymienionych każda z osobna) do bractwa rzymskiego, zamieszczają ponadto: wyliczenie odpustów z informacją o ich niedawnym zatwierdzeniu przez „obecnego” (*modernus*) papieża Juliusza II oraz formułę absolucji⁶¹. Ponieważ od wyboru papieża minął nieco ponad rok, zatwierdzenie przywilejów nastąpiło zaś 23 maja 1504 roku⁶², wydaje się, że dyplom dotyczący benedyktynek toruńskich jest świadectwem wzmożenia przyjęć (w tym całych klasztorów) do rzymskiego bractwa⁶³, a także wzmożenia propagandy duchaków, które występowało zawsze po confirmacji przywilejów przez nowego papieża. W podobnej zapewne atmosferze, 10 lat wcześniej, skopiowano we Wrocławiu odpusty bractwa.

*Odpusty
franciszkanów
na Wielki Post
i święta patronów*

2. Odpusty zakonu Braci Mniejszych na okres Wielkiego Postu oraz na święta patronów (f. 64v–65v/7v–8v)

Jest to spis nadanych przez papieży przywilejów odpustowych, który krążył po klasztorach

www.rcin.org.pl

franciszkańskich – zapewne w formie odrębnej broszury – po ich confirmacji przez Sykstusa IV, skądinąd franciszkanina (1474 r., bulla *Mare magnum*⁶⁴), co podkreśla się w tym tekście, oraz po kontaminacji niektórych przywilejów i indulgencji zakonów mendykanckich (1479 r., *Bulla aurea*: <Sacri praedicatorum et minorum>⁶⁵) i przyznaniu ich każdemu z osobna zgromadzeniu braci, w tym wypadku – franciszkanom. To właśnie confirmacje i reiteracje przywilejów zakonnych (w tym nie na ostatnim miejscu odpustów), przez kolejnych papieży – o które zakony usilnie zabiegały – walczyły przyczyniły się do powstawania sumariuszy nadań i indulgencji. Wiktor Szymborski pod numerem 1416 zamieścił streszczenie niedatowanego, bardzo obszernego sumariusza odpustów zakonów mendykanckich; znalazły się tam również odpusty minorytów na okres Wielkiego Postu, nadane im przez tych samych papieży i w ten sam sposób zsumowane jak w naszym rękopisie⁶⁶.

Krótką listą odpustów na Wielki Post (i Święto Zmartwychwstania) na f. 64v–65v to tylko niewielki fragment franciszkańskich przywilejów, które znalazły się w sumariuszu sporządzonym przez brata Marka z Treviso w drugiej lub trzeciej dekadzie XV wieku. Jego opracowanie, uzupełnione następnie o konfirmację i nadania Sykstusa IV, stało się podstawą wydania ich drukiem jako *Priuillegia et Indulgentie fratrum minorum ordinis sancti francisci* („Incipiunt priuillegia fratrum minorum breuiter tracta ex registro apostolico per reuerendum magistrum Marcum, tunc accolitum et auditorem apostolice curie, concessa ordini fratrum minorum per diuersos summos pontifices”)⁶⁷. Pisarz zamieszczonej w naszym rękopisie listy odpustów korzystał zapewne z jakiegoś fragmentarycznego, ale bazującego na sumariuszu brata Marka i raczej rękopiśmiennego spisu odpustów minoryckich. Świadczą o tym różnice z odpowiednim fragmentem drukowanych przywilejów i indulgencji. Są to drobne odmianki ortograficzne i gramatyczne, wprowadzenie

w rękopisie wrocławskim tytułu, a także dwie nieściśłości liczbowe⁶⁸. Także i ten tekst pełnił rolę zarówno informacyjną, jak i propagandową⁶⁹.

3. Odpusty zakonu Braci Mniejszych i klasztoru pw. św. Jakuba (f. 67r–70v/10r–13v; 70v–71v/13v–14v)

*Odpusty
franciszkanów
u św. Jakuba*

Spis ten, jak już wiemy, napisany został przez pisarza „eleganckiego inwentarza”. Jego podstawę stanowił ogólnozakonny sumariusz odpustów, spisany, jak czytamy, „wiernie” w Rzymie przez brata Jakuba z Alessandrii na podstawie przechowywanych w klasztorze Santa Maria in Aracoeli bulli⁷⁰. Tym bratem Jakubem z Alessandrii był działający w pierwszej połowie XIV wieku, lepiej znany jako Giacomo Bianchi, lektor teologii w konwencie rzymskim, kapelan króla Neapolu Roberta Andegaweńskiego, któremu zadedykował swoją kompilację tekstów Arystotelesa, a w 1322 roku prowincjał genueński. Nie był

to najstarszy franciszkański sumariusz odpustów uzyskanych od kolejnych papieży, na przełomie XIII i XIV wieku powstało tego rodzaju spisów czy zestawień co najmniej kilka⁷¹. Wrocławski inwentarz papieskich nadań odpustowych dla całego zakonu jest jednak dosyć odległy od tamtych sumariuszy. Różni go od nich przede wszystkim bardzo duża „wybiórczość”, zarówno jeśli chodzi o odpusty ogólnozakonne, przyznane klasztorom jednej prowincji bądź w danym regionie (Czechy, Polska, Prusy), jak i adresowane bezpośrednio do wrocławskiego konwentu. Przywołani w tym inwentarzu nieliczni papieże (Innocenty IV, Aleksander IV oraz Klemens IV) oraz działający w Polsce legaci (Opizo, Anzelm, Gwido) sytuują otrzymane przez zakon i wrocławski konwent odpusty w połowie i drugiej połowie XIII wieku, a dołączenie do listy franciszkańskich świąt patronalnych dnia kanonizowanego w 1317 roku św. Ludwika (19 sierpnia), minoryty i biskupa Tuluzy, brata króla Neapolu Roberta, wskazywałoby faktycz-

nie na czasy powstania sumariusza Jakuba z Alessandrii jako moment spisania podstawy wrocławskiego inwentarza.

Wskazywałoby, gdyby nie wątpliwość, która wynika z imienia i funkcji ostatniego z wymienionych darczyńców klasztoru św. Jakuba: arcybiskup gnieźnieński *Fridemannus* (*Fridemmanus?*, s. 23). Mało prawdopodobne jest, by było to przekręcone imię Fryderyka Jagiellończyka, od 1493 roku arcybiskupa gnieźnieńskiego, który skądinąd przyznawał odpusty świątyniom wrocławskim⁷². Ale gdyby tak było, rok ten wyznaczałby wówczas *terminus a quo* spisania nie tylko odpustów franciszkańskich, ale i całego „eleganckiego inwentarza”. Byłaby to bowiem zapiska odnosząca się do najpóźniejszego chronologicznie odpustu uzyskanego przez świątynię wrocławską. Hipotezę tę uważam za mało prawdopodobną. Odpust o zbliżonej treści nadał franciskanom wrocławskim biskup kamieński Hermann von Gleichen (*Hermannus episcopus Caminensis*). Był to odpust czterdziestodniowy na uroczystość dedykacji kościoła i ołtarzy,

na święta maryjne oraz świętych patronów: Franciszka, Antoniego i Klary⁷³. Wprawdzie w naszym inwentarzu figuruje jeszcze dzień św. Ludwika, co wykluczałoby biskupa Hermana, ale odpusty papieża Aleksandra IV i Klemensa IV oraz legata Gwidona też rzekomo obejmować miały to nieistniejące za ich czasów święto patronalne (s. 20). 23 lipca 1282 roku biskup Herman wydał w Neubrandenburgu całą serię przywilejów odpustowych dla śląskich konwentów franciszkańskich: wrocławskiego, nyskiego, świdnickiego, brzeskiego, namysłowskiego⁷⁴. Miało to miejsce w ważnym momencie sporu między biskupem Tomaszem II a Henrykiem IV Probussem (w którym minoryci stali u boku władcy) – decydowania się losu kompromisu wypracowanego właśnie wówczas przez legata Filipa, biskupa Fermo (*Philippus, episcopus Fermanus*), oraz przejścia ośmiu śląskich konwentów franciszkańskich (w tym wszystkich wyżej wymienionych) do saskiej prowincji zakonnej⁷⁵. Przyjęcie za prawdopodobne, że chodzi o odpust biskupa kamieńskiego lub

może legata Filipa wymaga uznania, że pisarz B posługiwał się jakąś mocno zepsutą (nieczytelną) podstawą bądź błędnie przeniósł z niej zapiski, ale z drugiej strony pozwala na umieszczenie także i tego odpustu w XIII stuleciu. Ten wygodny, ale mający za sobą słabe argumenty domysł wzmacnia nieco kolejność podanych w inwentarzu odpustów. Jest bowiem prawdopodobne, że także „zbiorcza” indulgencja „od pięciu arcybiskupów i 14 biskupów”, opiewająca na 40 dni odpustu (zdwojonego następnie przez zatwierdzającego przywilej biskupa) pochodzi z XIII wieku i nadto jest późniejsza od nadania biskupa Hermana. Podobny bowiem przywilej wystawili franciszkanom (i klaryskom, zob. niżej) prowincji czeskiej i polskiej 24 marca 1284 roku dwaj arcybiskupi i 10 biskupów⁷⁶. Zatwierdził go w 1295 roku, dorzucając 40 dni, Jan Muskata⁷⁷.

Spśród nadań papieskich, dla których stosowne bulle przechowywano w konwencie wrocławskim – były to nadania zarówno dla klasztorów polskiej (i sąsiednich) prowincji,

jak i tylko dla konwentu wrocławskiego – nasz inwentarz wymienia odpusty Innocentego IV, Aleksandra IV i Klemensa IV. Prawie wszystkie dają się łatwo identyfikować ze znanymi nam i wydanymi indulgencjami⁷⁸. Ostatni z wymienionych, odpust 100 dni na święta patronów (poza, rzecz jasna, widniejącym w naszym inwentarzu dniem św. Ludwika z Tuluzy), Klemens IV nadał wszystkim kościołom franciszkańskim⁷⁹.

Inaczej jest z odpustami legatów: trudno je zidentyfikować lub nie odpowiadają one przywilejom znanym nam i wystawionym przez tych samych protagonistów dla klasztorów polskich czy (tylko) konwentu wrocławskiego⁸⁰. Wymienieni oni zostali w odwrotnej do chronologii ich legacji kolejności: Gwidon, Anzelm i Opizo. Nie znamy dotąd w ogóle odpustów Gwidona dla świątyń wrocławskich, choć bywał we Wrocławiu i przyznawał je np. kościołowi cysterek w Trzebnicy. Odpusty Anzelma (nadane m.in. augustianom na Piasku i norbertanom ołbińskim) były – tak jak i w naszym inwen-

tarzu – wyłącznie czterdziestodniowe; przytoczona w naszej „księdze” indulgencja jest wprost związana ze specjalizacją duszpasterską mendikantów – poza świętami zakonnymi odpust można było otrzymać w niedziele, „gdy bracia głoszą kazania”. Z kolei odpust Opizona – on także nadawał odpusty wyłącznie czterdziestodniowe – został niezwykle enigmatycznie przytoczony; można się tylko domyślać, że dotyczył on świąt franciszkańskich⁸¹. A może była to tylko confirmacja odpustów papieskich z własnym „dodatkiem” legata?

Stwierdzenie, że prawie wszystkie objęte wrocławskim inwentarzem franciszkanów odpusty nadane im zostały w XIII wieku oraz powołanie się w tym inwentarzu na sumariusz Jakuba z Alessandrii prowadzą do wniosku, że pisarz B mógł skopiować jakiś sporządzony w konwencie wrocławskim w pierwszej połowie XIV wieku rejestr odpustów, łączący indulgencje całego zakonu z odpustami nadanymi klasztorowi św. Jakuba, lub że skompilował chyba dosyć niekompletny sumariusz brata Jakuba z jakimś co najmniej równie

starym spisem odpustów domu wrocławskiego. Niestety, stan zachowania archiwum franciszkanów wrocławskich, rozproszonego już w początkach reformacji, uniemożliwia weryfikację tych przypuszczeń.

Spis ich indulgencji – daleki zarówno od kompletnego sumariusza ogólnozakonnego, jak i porządnego inwentarza indulgencji własnego konwentu – autor naszej księgi odpustów uznał za niewystarczający, skoro dopisał doń aktualny w końcu XV wieku zakres i wymiar indulgencji udzielanych w czasie Wielkiego Postu oraz w święta patronalne. Dla takiego zakonu jak franciszkanie były to okresy roku liturgicznego o szczególnym znaczeniu. W czasie Wielkiego Postu to oni obok dominikanów zapewniali mieszkańcom głoszenie najważniejszego w roku cyklu kazań; ich świątynia wygrywała wówczas z parafialną. Święta patronalne były zaś w oczywisty już w tym czasie sposób związane z odpustem.

Jest jednak zagadką, dlaczego dopisano tekst (70v–71v), który jest niemal dosłownym

powtórzeniem wyżej omówionych „Indulgentie fratrum minorum per tempus quadragesimale” (f. 64v–65r), w dodatku – jak sądzę – uczynionym przez tego samego pisarza⁸². Do istotniejszych między tymi fragmentami różnic, sugerujących wszakże przepisywanie z różnych wariantów powstałego po konfirmacji Sykstusa IV spisu odpustów franciszkańskich na okres Wielkiego Postu, trzeba zaliczyć powołanie się (f. 71r) na kontaminację przywilejów odpustowych nie tylko, jak na f. 65r (i w drukowanej wersji przywilejów) – augustianów eremitów, ale również karmelitów oraz wynikający z niej („ex eadem communicacione”) odpust zupełny w środę, czwartek i piątek Wielkiego Tygodnia⁸³. Nie jest wykluczone, że we wrocławskim dopisku znalazł się fragment usunięty z bardziej oficjalnych sumariuszy (a takimi były drukowane), udzielanie bowiem odpustu zupełnego i kontrola nad nim były w tych czasach dosyć rygorystycznie egzekwowane przez papieży.

To powtórzenie staje się zrozumiałe, jeśli przyjmiemy, że napisana przez pisarza A

pierwsza część wrocławskiej księgi odpustów, wyraźnie przecież graficznie odrębna i nie dotycząca świątyń wrocławskich, nie miała być połączona z „eleganckim inwentarzem”.

*Odpusty
klarysek
u św. Klary*

4. Odpusty klasztoru i kościoła pw. św. Klary
(f. 72r–73v/15r–16v)

Jest to podobny do franciszkańskiego sumariusz, obejmujący przywileje odpustowe nadane z jednej strony całemu zakonowi, z drugiej – tylko wrocławskiemu konwentowi klarysek. Nie ma tu jednak wyraźnego rozdzielania pomiędzy tymi dwoma rodzajami indulgencji, zapewne dlatego, że spis ułożono według okazji odpustowych, sumując przypadający na dany dzień (święto) wymiar odpustu. Te więc ze świąt i uroczystości, które celebrowane były w każdym klasztorze (jak święto twórczyni i patronki zakonu czy uroczystość dedykacji kościoła) i z udzielaniem odpustów ogólnozakonnych, mają w tym sumariuszu po

prostu zwielokrotniony wymiar. Odpust na dzień św. Klary⁸⁴, czytamy, wynosi 200 lat i po trzykroć dni 40; podobnie w święto dedykacji kościoła, Podwyższenia Krzyża Świętego itd. Tymczasem odpusty, które klaryski wrocławskie uzyskały dla swojego konwentu, miały nieporównanie skromniejszy (40 dni, 100 dni, jeden rok i 40 dni) i, dodajmy, typowy naonczas wymiar.

Pierwsze odpusty nadał wrocławskim damianitkom Aleksander IV w związku z fundacją klasztoru i jego instalowaniem się w mieście⁸⁵. Pomijając niemające wieczystego charakteru indulgencje za wsparcie budowy itd., wierni odwiedzający kościół św. Klary dostali od Aleksandra IV⁸⁶ i Klemensa IV odpusty na święta: Klary i dedykacji kościoła (obie uroczystości z oktawami, nieco mniej hojnie obdarowanymi) – łącznie 3 lata i 180 dni, św. Franciszka i Wniebowzięcia NMP – jeden rok i 40 dni, Podwyższenia (jeden rok i 140 dni) oraz Znalezienia Krzyża Świętego (100 dni), wreszcie, za każde nawiedzenie kościoła klarysek – 100 dni⁸⁷. Po wznie-

sieniu i konsekrowaniu kaplicy św. Jadwigi, 26 kwietnia 1282 roku biskup lubuski Wilhelm nadał klaryskom przywilej odpustowy (40 dni) na święto dedykacji tejże kaplicy i kościoła, a więc św. Klary i św. Jadwigi, na święta Krzyża Świętego, św. Bartłomieja, a także św. Agnieszki⁸⁸.

Ten odpust jest ciekawy przynajmniej z jednego względu. Nadał go we Wrocławiu biskup lubuski w okresie konfliktu księcia Henryka Probusa z Tomaszem II i obłożenia miasta interdyktem – nie, jak możemy przypuszczać, jako jeszcze jeden darczyńca konwentu wrocławskiego, lecz zamiast ordynariusza wrocławskiego. Przywilej miał więc znaczenie – choć, rzecz jasna, nieporównanie mniejsze niż wspomniany odpust biskupa kamieńskiego dla sąsiednich franciszkanów – także dla mieszkańców Wrocławia, pozbawionych normalnego dostępu do służby bożej⁸⁹.

Wśród świętych patronów klarysek wrocławskich zwraca na koniec uwagę „panteon” świętych patronów wrocławskiego domu ksiązęcego: Bartłomiej, Agnieszka, Anna, Jadwiga.

Apostoł Bartłomiej, pierwszy patron kościoła klasztornego cysterek trzebnickich, był w tym „panteonie” obecny co najmniej od czasów Henryka Brodatego⁹⁰, rzymską męczennicę Agnieszkę „wprowadziła” na dwór Anna Przemyslidówna, siostra księżniczki Agnieszki, cieszącej się już za życia ogromnym autorytetem świątobliwej, z kolei osobistą patronką żony Henryka Pobożnego była św. Anna, której kult rósł razem z rosnącą popularnością franciszkańskich jasełek i motywu dzieciństwa Jezusa. Sama księżna, jako wdowa rezydująca w fundowanym przez siebie konwencie, doczekała się pośmiertnego, acz nieoficjalnego kultu. Natomiast od momentu kanonizacji w 1267 roku Jadwiga śląska stała się natychmiast nie tylko patronką Śląska, diecezji itd., ale przed wszystkim właśnie Piastów śląskich.

Wykaz odpustów klarysek kończy indulgencja wielkopiątkowa (w sumie 140 dni). Udało mi się znaleźć tylko jedno dla niej potwierdzenie „lokalne” z XIII wieku – czterdziestodniowy odpust nadany przez dwóch

arcybiskupów i 10 biskupów, w którym obok świąt patronalnych, dedykacji i Krzyża Świętego wymienione zostały święta maryjne i właśnie Wielki Piątek⁹¹.

Inwentarz odpustów klarysek ma więc w istocie charakter lokalny – jego podstawą były przywileje otrzymane przez ten konwent; przywileje ogólnozakonne posłużyły do pomnożenia wielkości tych odpustów.

*Odpusty
norbertanów
u św. Wincentego*

5. Odpusty zakonu i klasztoru premonstratensów pw. św. Wincentego (f. 75r–79r/18r–22r)

Inwentarz indulgencji u norbertanów wrocławskich, choć stanowi integralną część wrocławskiej „księgi odpustów” autorstwa pisarza B i zastosowano w nim powtarzający się w niej podział na odpusty całego zakonu oraz własne – domu wrocławskiego, należy do innej „klasy” niż powyżej omówione sumariusze franciszkanów i klarysek. Właściwy spis odpustów poprzedza tu krótki historyczno-

-propagandowy wstęp o początkach zakonu i jego stanie posiadania (ok. połowy XIV w.), który, jak można sądzić z treści sumariuszy sporządzanych w innych klasztorach norbertanów oraz rozsyłanych przez nie apeli o jałmużny, stanowił stały, chciałoby się rzec, formularzowy element tego typu propagandy⁹². Jego fragment znalazł się także na eksponowanych w świątyni wrocławskiej rotulusach z początku XV wieku, zawierających spis odpustów udzielanych w trakcie organizowanych dwukrotnie w roku *ostensiones reliquiarum*⁹³. Do tej kwestii jeszcze wrócimy.

Wymienione w naszej księdze odpusty u św. Wincentego są wyjątkowo łatwe do zweryfikowania: Leo Santifaller wydał zarówno wspomniane wyżej rotulusy, zachowane w archiwum klasztoru⁹⁴ dokumenty odpustowe, jak i sporządzony w 1487 roku przez wrocławskiego norbertanina i historyka wrocławskiej placówki, Mikołaja Liebentala, ich rejestr⁹⁵. Poświęćmy mu chwilę uwagi.

Składa się on z trzech części: w jakimś stopniu autorskiej, Liebentala, listy odpustów

w porządku według świąt i uroczystości, kopii 27 dokumentów odpustowych będących podstawą tej listy⁹⁶ oraz z sumariusza odpustów w języku niemieckim, ułożonego według kaplic i ołtarzy⁹⁷. Wśród przytoczonych przez autora bulli, dokumentów etc. 18 pochodzi jeszcze z XIII wieku, dwa z 1302 roku, pięć dalszych z XIV wieku oraz dwa z 1400 roku. W samym rejestrze jest jeszcze odwołanie do nadania odpustu, tym razem przez 636 biskupów, za uczczenie w kościele św. Wincentego w czasie *ostensio* partykuły Krzyża Świętego. Przywilej ten, niezachowany w archiwum norbertanów, miał konfirmować Bonifacy VIII, co potwierdza zatwierdzający z kolei tę konfirmację biskup Henryk z Wierzbna⁹⁸; na jego dyplom powołuje się Liebental, który żadnym innym dowodem przyznania takiego odpustu nie dysponował. W rejestrze są również ujęte dwa późne, z końca XV wieku, przywileje kurialistów: z 1488 roku – nadanie przez 16 kardynałów studniowego odpustu na obie niedziele okazania relikwii (Jubilate oraz pierwszą niedzielę po św. Bartłomieju),

święto dedykacji kościoła, św. Eustachego⁹⁹ oraz przytoczona w kilku miejscach indulgencja z 1498 roku, tym razem od 23 kardynałów¹⁰⁰. Oba odpusty zostały dopisane do gotowego już rejestru – o czym świadczy nie tylko umieszczanie ich zawsze na końcu, ale i styl tych wpisów.

Trzy części rejestru Liebentala są w istocie trzema różnymi i dla odmiennych celów stworzonymi sumariuszami odpustów klasztornych. Pierwszy z nich – spis odpustów wedle świąt – adresowany był zarówno do kleru (w tym, rzecz jasna, na pierwszym miejscu współbraci zakonnych), konfratrów klasztoru, jak i elity świeckiej z nim związanej (rejestr ten powstał na zlecenie ówczesnego witrażnika kościoła św. Wincentego, Mikołaja Selzera¹⁰¹). Ułożony według świąt i uroczystości rejestr wylicza zsumowaną (bądź nie) wysokość odpustów na dany dzień, z reguły w porządku wystawców przywilejów i miejsc (kaplica, ołtarz). Nie dziwi, że zaczyna się on od uroczystego okazania relikwii na niedzielę Jubilate (3. po Wielkanocy) oraz niedzielę po

św. Bartłomieju. Odbywające się na Ołbinie *ostensiones reliquiarum*, które z klasztoru norbertanów uczyniły potężny, konkurujący z Trzebnicą ośrodek pielgrzymi, już (i najpóźniej) na początku XV wieku miały swój własny „afisz”, owe rotulusy, które przed laty wydał Leo Santifaller¹⁰².

Druga część rejestru – kopie bulli, listów biskupich etc., które były podstawą spisu – poza swoją funkcją kopiariusza pozwalała skontrolować poprawność rejestru indulgencji, zwłaszcza w przypadku jednego przywileju rozpisanego na różne święta i uroczystości.

Trzecia część rejestru Liebentala, napisana w języku niemieckim – odpusty uporządkowane według miejsc ich przyznawania – mogła być oparta na wspomnianym już wyżej, eksponowanym w kościele „afiszu”: zwięzła informacja przy każdym z miejsc obdarowanych odpustem zawiera wszystkie niezbędne dane do otrzymania odpustu: „In der cappella der XI tawsent iuncfrawen drey pater noster vnde drey ave Maria: dreysick jor applas unde dreysick karyn”¹⁰³. Taki układ listy odpustów

i treść sprowadzająca się do trzech danych: miejsca, wymaganej modlitwy i wielkości (zsumowanej) odpustu przypomina nam spisy indulgencji w kościołach rzymskich, a także inwentarze, jakie na potrzeby pątnictwa sporządzały i rozprowadzały wszystkie co ważniejsze sanktuaria pielgrzymie.

Porównanie zawartości trzech różnych przekazów o odpustach premonstratensów wrocławskich: rotulusów z początku XV wieku, rejestrów Liebentala z końca tego stulecia oraz inwentarza w naszej „księdze odpustów” prowadzi do wniosku, że poza tu wyliczonymi opactwo ołbińskie dysponowało jeszcze jakimiś innymi sumariuszami – „afiszami” indulgencji i to w języku niemieckim. Wskazuje na to sposób „rozpisania” przez Liebentala wątpliwego skądinąd czterdziestodniowego odpustu nadanego przez 636 biskupów za uczczenie partykuły Krzyża Świętego, *nota bene* figurujący także na drugim miejscu we wspomnianym rotulusie z początku XV wieku. Był to odpust powszechny („ad quamcumque ecclesiam vel

capellam”¹⁰⁴), który dla wrocławskich premonstratensów zatwierdził biskup Henryk z Wierzbna w 1302 roku, po zapoznaniu się z „vera bulla” papieża Bonifacego VIII, konfirmującą tenże (będący sumą wielu innych?) odpust. Liebental, przywołując list odpustowy („bona littera”) biskupa Henryka, zapisał ten przywilej w pierwszej rubryce łacińskiego rejestru, poświęconej uroczystościom okazania relikwii, jako związany z ołtarzem głównym. Łączną wysokość tego odpustu (25 440 dni) i wyjaśnienie do niej („stanowi to 88 lat i 620 dni”) podał jednak w języku niemieckim. Odpust ten, potraktowany następnie jako „indulgentie cottidiane” przyznawane przy głównym ołtarzu za cześć dla relikwii Krzyża Świętego i wynoszący 88 lat i 620 dni, zanotowany jest już bez podania wystawcy jako udzielany w święto Znalezienia Krzyża Świętego. Po raz trzeci – odpust 88 lat i 620 dni przyznany przez 636 biskupów – pojawia się w rubryce dotyczącej święta dedykacji. Wreszcie, w święto Podwyższenia Krzyża Świętego: „Hic recitandus est nume-

rus indulgentiarum concessus a sexcentibus et triginta sex episcopis”¹⁰⁵. W niemieckim rejestrze odpustów nie figuruje on jako osobna pozycja. Wszystkie odpusty udzielane przy głównym ołtarzu zostały tu zsumowane: „Vor dem hoen altar 1 pater unde 1 ave Maria unde 1 credo hunderth ior applas durch das ganteze ior”¹⁰⁶. Wstawiony do rejestru łacińskiego łączny wymiar odpustów w języku niemieckim jest mocnym argumentem za tym, że między powstaniem rotulusów propagujących *ostensiones reliquiarum* a rejestrami Liebentala premonstratensi postarali się o jeszcze inne afisze odpustowe, adresowane do wiernych nieznających łaciny.

Wyjaśnienia wymaga uwzględnienie przez Liebentala odpustów nadawanych tylko do roku 1400 (poza owymi uzupełnieniami z 1488 i 1498 r.). Santifaller, który pominięcie wielu odpustów traktował jako „braki” rejestru, nie wziął pod uwagę, że sumariusz kronikarza klasztornego nie jest zestawieniem wszystkich dokumentów odpustowych, które znajdowały się w klasztorным archiwum, lecz

jest rejestrem odpustów wieczystych (*presentibus vero perpetuis futuris temporibus duraturis*), udzielanych duchowieństwu i świeckim w kościele św. Wincentego i ewentualnie św. Michała, konfratrom zakonu i klasztoru oraz dobroczyńcom opactwa na Ołbinie. Otóż po roku 1400 większość uzyskanych przez wrocławskich norbertanów indulgencji dotyczyła albo ich placówek filialnych i kościołów poza aglomeracją wrocławską (jak kościół w Bytomiu), albo przyznano je za jałmużny, poza porządkiem świątecznym, i nie miały charakteru wieczystego. Na te ostatnie składa się kilka odpustów wydawanych od lat 30. XV w., a szczególnie często w ostatnich dekadach tego stulecia za wsparcie odbudowy znajdujących się w opłakanym stanie budynków opactwa. Miały te indulgencje charakter czasowy i w momencie tworzenia rejestru już nie obowiązywały. Tak było m.in. z odpustem biskupa Rudolfa z Rüdeshheim z 1481 roku: „*quas [indulgentias] ad bienium duntaxat et non ultra durare volumus*”¹⁰⁷. Jeszcze inne wyjaśnienie ma, moim

zdaniem, pominięciem przez Liebentala bulli Urbana V, Marcina V, Aleksandra VI (konfirmowanych także później przez Juliusza II) oraz soboru bazylejskiego, dotyczących odpustu na obie uroczystości okazania relikwii¹⁰⁸. Otóż najwcześniejszą o nich informację przynosi ich konfirmacja przez biskupa Jana V Thurzo 23 stycznia 1508 roku¹⁰⁹. Raczej mało prawdopodobne jest, by w starannie prowadzonym i znakomicie zachowanym do czasów kasaty klasztorów archiwum¹¹⁰ spośród bulli odpustowych wystawionych na uroczystości *ostensiones reliquiarum* i poświadczających przyznanie odpustu w takim samym wymiarze aż przez sześciu papieży zachowała się tylko pierwsza (Bonifacego IX) oraz dyplom ich ostatniej konfirmacji przez miejscowego biskupa. Nie da się tu więc wykluczyć fałszerstwa, popełnionego już po sporządzeniu przez Liebentala rejestru odpustów (choć jeszcze za jego życia).

Znajdujący się we wrocławskiej „księdze odpustów” sumariusz nie jest kopią ani przeróbką rejestrów Liebentala, choć, rzecz

jasna, bez trudu znajdujemy wspólne z nimi fragmenty. Zauważmy najpierw, że wydany niżej sumariusz zaczyna się od spisu odpustów ogólnozakonnych, którego *terminus post quem* stanowi konfirmacja indulgencji norbertańskich przez Jana XXII po soborze w Vienne (1311–1312), w dziesiątym roku tego pontyfikatu (1326). Informacja o konfirmacji po soborze w Vienne, niekonieczna przecież w sumariuszu odpustów (f. 77 r), została z pewnością zamieszczona celowo; co więcej – mogła wybrzmieć tylko w okresie stosunkowo bliskim dekretowi (nr 31) na nim uchwalonemu, który zabraniał wydawania indulgencji *a culpa et a poena* i podtrzymał wykładnię, że grzech może być zmazany jedynie na drodze absolucji sakramentalnej, a indulgencji podlega jedynie zadośćuczynienie grzechowi.

Mamy więc kolejny raz do czynienia z podstawą źródłową „eleganckiego inwentarza” pochodzącą z XIV wieku. Informacja o zatwierdzeniu odpustów przez Jana XXII znalazła się także w rotulusie powstałym na

potrzeby okazywania relikwii, datowanym przez Santifallera na lata 1401–1404. Co więcej, wymienione w nim odpusty pokrywają się w części z wyliczeniem odpustów ogólnozakonnych w naszym sumariuszu. W rotulusie ich porządek jest następujący: odpusty Bonifacego IX „na każdą partykułę”, odpusty 636 biskupów za cześć dla relikwii Krzyża Świętego, wreszcie odpusty ogólnozakonne, które zostały wymienione także w naszym sumariuszu i w tej samej kolejności. Nie są to jednak spisy identyczne. W rotulusie brakuje nie tyle indulgencji, ile drobnego uszczegółowienia przywileju „uczestnictwa” dopuszczonych do bractwa w łaskach mszy odprawianych w całym zakonie – po informacji o pięciu tysiącach mszy odprawianych codziennie w kościołach zakonu nasz inwentarz dodaje, że odprawia się trzy msze specjalne: jedną za grzechy, jedną ku czci NMP i jedną za zmarłych. Występują też drobne różnice co do wymiaru odpustów, który jest nieco wyższy w naszym inwentarzu¹¹¹. Są to zbyt drobne różnice, by wyklu-

czyć hipotezę, że oba spisy miały wspólną podstawę. Dodatkowym argumentem za nią jest błędna w obu źródłach liczba 40 zakonnic (w całym zakonie!), którą pisarz naszego inwentarza usiłował poprawić, nadpisując rzymską cyfrę C¹¹².

Ale porównanie z rotulusami sugeruje też dalej idące wnioski dotyczące spisu odpustów norbertańskich w „eleganckim inwentarzu”. Zauważmy, że uwzględnia on odpusty nadane opactwu wrocławskiemu do roku 1373 i że brak w nim odniesienia do uroczystości okazywania relikwii, choć wspomina się – za papieskim nadaniem – o przechowywaniu cennych relikwii (f. 78v: „Item Innocentius dedit XL dies in die sancti Vincentii, Eustachii et sotorum eius de iniuncta penitentia, quantum reliquie corpora in lamina plumbea apparet in ecclesia nostra, videlicet Sancti Vincentii, sunt fideliter recondite”). Pierwsza wzmianka o przyznaniu odpustów na te uroczystości znajdować się miała w przywileju Urbana V (1362–1370), ale o tym nadaniu wiadomo wyłącznie ze wspomnianej już confirmacji

odpustów przez Jana Thurzo w 1508 roku. Nie uwzględnił tego przywileju także Liebental, dla którego na czele świąt celebrowanych na Ołbinie plasowały się przecież obie uroczystości okazywania relikwii. Jako pierwszy pewny odpust nadany na tę okazję pozostaje więc przywilej Bonifacego IX z 9 stycznia 1398 roku, który przyznał wiernym (rzecz jasna, *vere penitentibus et confessis*) obecnym w kościele św. Wincentego w niedzielę Jubilate odpust weneckiej Bazyliki św. Marka, udzielany tam w święto Wniebowstąpienia Pańskiego (największe święto weneckie), czyli – mówiąc krótko – odpust zupełny¹¹³. Mimo iż był to jeden z tych typów indulgencji Bonifacego, które musiał on w 1402 roku odwołać, jak widać we wrocławskim opactwie jeszcze kilkadziesiąt lat później powoływano się na niego. W kolejnej bulli tego papieża, z 16 grudnia 1400 roku, znalazł się już nawet krótki spis relikwii okazywanych na Ołbinie¹¹⁴. Domniemana wspólna z rotulusem podstawa spisu odpustów ogólnozakonnych oraz objęcie naszym sumariuszem odpustów opactwa

wrocławskiego tylko do roku 1373 pozwalają zakładać powstanie jakiegoś spisu indulgencji jeszcze przed nadaniami Bonifacego IX na uroczyste *ostensiones*. Byłaby to kompilacja odpustów całego zakonu i własnych klasztoru św. Wincentego, po którą sięgnął, nie uzupełniając jej, pisarz naszego inwentarza.

Część „lokalna” naszego sumariusza – odpusty przyznane premonstratensom wrocławskim i udzielane wiernym w ich świątyniach na Ołbinie¹¹⁵ – ułożona jest według mało spójnego porządku rzeczowego. Rozpoczynają ją zsumowane odpusty na główne święta roku kościelnego¹¹⁶ i święta patronalne, bez wymienienia wszakże w tym miejscu święta głównego patrona opactwa – św. Wincentego, biskupa Chieti (?), a następnie streszczone są poszczególne przywileje odpustowe, już to na określone święto, już to konkretnego wystawcy przywileju, wreszcie, na samym końcu, udzielane w określonym miejscu. W tej części, w ustępie wyliczającym nadania Innocentego IV wzmiankowane są odpusty na dzień św. Wincentego

(6 czerwca). Najpóźniej nadanymi (w marcu 1372 r.) odpustami są indulgencje dygnitarzy kościelnych towarzyszących Karolowi IV w czasie wizyty we Wrocławiu: biskupa Jana ołomunieckiego (10 marca), arcybiskupa praskiego Jana (12 marca), biskupa naumburskiego Gerharda (13 marca), sufragana wrocławskiego Derśława Schwenkfelda (27 marca), kolejnego sufragana wrocławskiego Tomasza (30 marca 1372 r.) oraz konfirmującego te przywileje Przeclawa z Pogorzeli (8 kwietnia 1373 r.)¹¹⁷. Są to odpusty wydane w związku z fundacją w 1369 roku kaplicy pw. św. Tomasza Kantauryjskiego¹¹⁸ oraz Jedenastu Tysięcy Dziewic (zwanej później kaplicą biskupa) przez Piotra (Tomasza) z Tilbury, wybitnego medyka działającego we Wrocławiu i tamtejszego premonstratensa. Jako tytularny biskup Sarepty był sufraganiem wrocławskim i wykorzystał obecność dygnitarzy Kościoła czeskiego do uzyskania dla swojej fundacji stosownych indulgencji; sam zresztą nadał wiernym ją nawiedzającym czterdziestodniowy odpust.

Zamykające ten spis odpusty udzielane przy głównym ołtarzu oraz ołtarzu Krzyża Świętego są trudne do zidentyfikowania. W świątyni opactwa w ołtarzu głównym złożone były relikwie Krzyża Świętego, może więc chodzić o jeden i ten sam ołtarz i odpust. Pierwszy odpust dla relikwii świętokrzyskiej złożonej w tamtejszym ołtarzu przyznał Innocenty IV w 1254 roku¹¹⁹; odpust ten został w spisie nieco wcześniej wymieniony.

Nie mam wątpliwości, że „nasz” sumariusz i rejestry Liebentala są niezależne od siebie, że te ostatnie są jako gatunek znacznie bardziej dojrzałe, z przejrzystym i funkcjonalnym układem itd.¹²⁰ Przypuszczenie, że pisarz B korzystał z jakiegoś dawnego rejestru, który powstał przed końcem XIV wieku, nasuwa więc w konsekwencji wnioski, że albo Liebental nie miał go do dyspozycji, albo odrzucił jako niespełniający oczekiwań i mało przydatny. Sumariuszowi, który był podstawą naszego inwentarza, brakowało nade wszystko odpustów związanych z wielkimi *ostensiones reliquiarum*. Gdzieś na

przełomie XIV i XV wieku uczyniły one z opactwa na Ołbinie sanktuarium starające się rywalizować nawet z nieodległym od Wrocławia kościołem cysterek w Trzebnicy – sanktuarium św. Jadwigi śląskiej. Na potrzeby propagandy pielgrzymkowej powstały wówczas wspomniane dwa okazałe rotulusy z porządkiem okazań „świętości” i odpustów udzielanych przy tej okazji, zadbano o legendarną tradycję – cudowne ocalenie z wielkiego pożaru miasta w 1342 roku najcenniejszych relikwii (św. Eustachego i członków jego rodziny). Daty organizacji *ostensiones* nie były przypadkowe. Pierwsza (niedziela Jubilate) przypadała na najbogatszy liturgicznie okres roku kościelnego, druga (w niedzielę po św. Bartłomieju) – w połowie lata – oferowała jeszcze jedną okazję odpustową pielgrzymom wracającym przez Wrocław i do Wrocławia z Trzebnicy, z odpustów na św. Bartłomieja i z odbywającego się tam wówczas jarmarku. Te uroczystości były kilkakrotnie w kronikach wrocławskich odnotowane jako ściągające

wielkie tłumy, a przede wszystkim z racji liczby wystawionych partykuł (miało ich być w opactwie w połowie XV w. ponad 1500). Niewystawienie zaś relikwii „extra ecclesiam, ut moris est” – było wystarczającym powodem, by wprowadzić stosowną zapiskę do kroniki¹²¹.

*Odpusty
u św. Marii
Magdaleny*

6. Odpusty kościoła pw. św. Marii Magdaleny, (f. 89r–94v/32r–37v) oraz niemiecki sumariusz odpustów tamże (f. 101r–106v/44r–49v)

Przed połową XIV wieku kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny i (rzadko używanym) św. Andrzeja Apostoła był jedynym niezakonnym kościołem w mieście obdarowanym odpustami. 12 lipca 1342 roku dwunastu biskupów nadało świątyni czterdziestodniowy odpust na najważniejsze w roku kościelnym dni i święta oraz ich oktawy: Bożego Narodzenia, Obrzezania, Objawienia Pańskiego, Wielki Piątek,

Wielkanoc, Wniebowstąpienia, Zesłania Ducha Świętego, Trójcy Świętej, Bożego Ciała, Znalezienia (3 maja) i Podwyższenia (14 września) Krzyża Świętego, Michała Archanioła (29 września), w poszczególne święta maryjne, narodzin Jana Chrzciciela (24 czerwca), apostołów Piotra i Pawła (29 czerwca) oraz pozostałych apostołów i ewangelistów, Wszystkich Świętych (1 listopada), Dzień Zaduszny (2 listopada), święto dedykacji, a także patronów świątyni oraz osobno wyszczególnionych (bez oktawy): św. Stefana (Pierwszego Męczennika?, 26 grudnia?), Wawrzyńca (10 sierpnia), Jerzego (23 kwietnia), Marcina (11 listopada), Mikołaja (6 grudnia), Grzegorza (12 marca), Marii Magdaleny (22 lipca), Katarzyny (25 listopada), Małgorzaty (13 lipca), we wszystkie niedziele, za uczestnictwo w nabożeństwach, egzekwiach i nabożeństwach za zmarłych, modlitwę w świątyni, wysłuchanie kazania, towarzyszenie wiatykowi, stosowne (w postaci legatu) wspomnienie świątyni, modlitwę za jej dobroczyńców¹²².

Był to typowy odpust, jaki można było uzyskać w Awinionie od ówczesnych kurialistów: szerokie, „obsługujące” kalendarz liturgiczny i duszpasterstwo świątyni parafialnej nadanie, ale co do wymiaru odpustu – standardowo skromne, według typowego, stosowanego wówczas w Kurii formularza¹²³. Co więcej, w diecezji wrocławskiej niektóre z tych okazji odpustowych były już wcześniej wyróżnione biskupimi indulgencjami. Pierwszy, choć niezwykle niski – ledwie pięć dni – odpust za towarzyszenie wiatykowi został wprowadzony w tej diecezji (i w całej prowincji polskiej) w 1248 roku¹²⁴, wieczorną modlitwę Anioł Pański ustanowił w katedrze i kościołach parafialnych biskup Nanker w 1331 roku, a modlących się nagroził czterdziestodniowym odpustem¹²⁵. W naszym sumariuszu widnieje jednak tylko odpust kurialistów. Czyżby sporządzając tego rodzaju inwentarze nie zaglądano do statutów synodalnych?

Odpust awinioński z 1342 roku jest ciekawy także z innych powodów. Starania o niego i ostatecznie jego uzyskanie miały

miejsce w dosyć szczególnych okolicznościach, odstawiających jedną z bardzo wielu sytuacji, które wykorzystywano dla zdobycia indulgencji. W regeście tego przywileju czytamy: „[12 biskupów] erteilen auf Verlangen [ad impetrationem] des Thylo v. Legnitz [...] einen Ablaß”. Ów Tylon pojawia się w naszym inwentarzu na końcu streszczenia tegoż przywileju odpustowego – kto za niego jako jego sprawcę („presencium impetratore”) się wstawi, także zasłuży na 40 dni odpustu. W początkach 1342 roku Przeclaw z Pogorzeli uzyskał w Awinionie, dokąd udał się osobiście, zatwierdzenie wyboru na stolec wrocławski. Nie była to w tym roku jedyna ważna wizyta w Kurii w sprawach wrocławskich. Dwa lata wcześniej, w czasie ostrego konfliktu władzy świeckiej z biskupem Nankerem, starosta księstwa i rajcy wrocławscy usunęli proboszcza parafii św. Marii Magdaleny, Thammona, wprowadzając na jego miejsce zbiegłego z klasztoru w Krzeszowie Marcina, ponoć kryptowaldensa. Rajcy i w ogóle wrocławska elita władzy

mieli sporo na sumieniu w tej wojnie z klerem. Śmierć Nankera i wybór Przeclawa otworzyły drogę do ułożenia się z biskupem i kapitułą katedralną, ale i tak władze miasta musiały wysłać odpowiednią delegację do Kurii, by wyjść z tego konfliktu z czystą kartą¹²⁶. Jak się wydaje, tym, który wystarał się o odpusty dla pognębiojonej świątyni, był Tylon z Legnicy, w źródłach występujący z przydomkiem Scriptor/Schreiber. To on bowiem, zasiadający w radzie w 1338 roku („Tilo Scriptor”), w 1341 roku w ławie („Tilo de Legnicz”), a w następnym (nie ostatnim) roku znowu w radzie, posłował z ramienia tejsze rady i starosty do Awinionu i prowadził negocjacje z kapitułą katedralną¹²⁷.

Ponieważ odpust ten skopiowany został na końcu sumariusza indulgencji kościoła św. Marii Magdaleny, zyskał więc stosowny nagłówek, który pozwalał uszeregować go w czasie wobec pozostałych: „indulgentie prius promisse”.

Z pozostałych przywilejów odpustowych – czytelnik jest uprzedzony, że nie wszystkie

w sumariuszu uwzględniono i jeszcze jakieś „respiciuntur ubi talis numerus XV sit scriptus” – większość uzyskali patrycjusze wrocławscy dla swoich oratoriów. Porządek tego spisu jest czytelny: nadania najpierw dla całej świątyni, a następnie kaplic i innych miejsc, z wyszczególnieniem wysokości odpustu i jego warunków. Po przywileju kurialistów następny chronologicznie odpust Przeclawa z Pogorzeli (czterdziestodniowy) wydany został z wyjątkowej dla głównego kościoła miejskiego okazji, jakim był dar relikwii Karola IV: Drzewa Krzyża Świętego, partykuły ciernia z Korony Cierniowej („in pulchra quantitate”) i relikwii św. Marii Magdaleny. Najbardziej wówczas cenione relikwie pasyjne spoczęły w dopiero co ukończonym nowym gmachu głównej świątyni parafialnej Wrocławia.

Dwa następne odpusty służyły promowaniu wśród wiernych nowych praktyk dewocyjnych i nabożeństw. Biskup Wacław nagradzał za odmawianie pacierza na klęczkach, w kościele, wieczorową porą w czasie Wielkiego Postu, a także za śpiewanie

antyfony *Salve regina*, za uczestnictwo w roratach oraz w mszach czwartkowych w obecności Ciała Bożego¹²⁸. Tę ostatnią okazję odpustową można zapewne powiązać z postawieniem w kościele okazałego (wys. ok. 6 m) kamiennego sakramentarium. Datowane przez Burgemeistra i Grundmanna – za wydobytą przez Schmeidlera wzmianką o wystawianiu najświętszego sakramentu w monstrancji – na około 1410 rok¹²⁹, dziś uważane jest za najstarszy obiekt tego typu na Śląsku, pochodzący z lat 1375–1380¹³⁰.

Od Bonifacego IX kościół św. Marii Magdaleny dostał więcej niż jeden odpust, ale część z nich udzielać można było tylko jednorazowo lub przez krótki czas¹³¹. Przytoczona w naszej „księdze odpustów” wieczysta indulgencja z 1403 roku jest świadectwem codziennego odprawiania śpiewanych (*cum nota*¹³²) mszy maryjnych, być może właśnie wówczas wprowadzonych we Wrocławiu do liturgii parafialnej.

W łacińskim inwentarzu odpustów w kościele Marii Magdaleny znalazły się także nada-

nia dla dwóch prywatnych kaplic oraz obrazu. Pierwsza z tych kaplic została ufundowana przez patrycjusza wrocławskiego Jana Rotheego około 1390 roku, druga, notowana w źródłach już w latach 70. XIV wieku, pełniła funkcję kaplicy szkolnej. W 1402 roku prawo patronatu do niej przeszło w ręce Mikołaja Lemberga¹³³, od 1399 roku zasiadającego we władzach miasta. Uzyskane przez obydwu patrycjuszy przywileje odpustowe, m.in. na wszystkie główne święta roku kościelnego oraz patronów ołtarzy¹³⁴, świadczą o tym, że nie traktowali oni tych kaplic jako wyłącznie prywatnych oratoriów i nekropolii. Odpust dla kaplicy Rotheego, nadany przez biskupa ołomunieckiego i kanclerza królestwa Czech, Wacława z Buřenic, zwanego „Królikiem”, tytularnego patriarchy antiocheńskiego, był jednak co do wymiaru znacznie skromniejszy (40 dni) od przywileju Bonifacego IX dla kaplicy Lemberga, który opiewać miał na trzy lata i trzy kwadrageny. Patriarcha antiocheński obdarzył przywilejem odpustowym także jakiś obraz (*pictura*) należący do Henryka

Gürtlera (Gurteler), w pierwszych latach XV wieku wysoko plasującego się w grupie rządzących miastem kupców, a umieszczony „ex illa parte scole”, a więc również gdzieś w pobliżu kaplicy Lemberga¹³⁵.

Przywileje odpustowe, o których tu mowa, zostały nadane w czasie, gdy na stolcu biskupim zasiadał Waclaw II legnicki (1382–1417). Najpóźniej – do roku 1416 – datowane mogą być przywileje patriarchy antiocheńskiego dla „obrazu” Henryka Gürtlera. Wówczas nie żył już Rothe, o którym jako nieżyjącym (*quondam*) wspomina zapiska w naszym sumariuszu. Można zatem przyjąć, że około tego roku powstał spis odpustów, który albo był podstawą dla naszego sumariusza, albo wręcz został w nim skopiowany. Jest to więc kolejny inwentarz, który oddaje indulgencyjny stan posiadania świątyń wrocławskich w pierwszych dekadach XV stulecia.

W „księdze odpustów” znajduje się jeszcze jeden, innego typu i obszerniejszy sumariusz odpustów udzielanych w tym kościele. Sporządzony w języku niemieckim, w układzie

generalnie (z drobnymi odstępstwami w kilku miejscach) według chronologii świąt roku kościelnego, wydaje się być przeznaczony w pierwszym rzędzie dla parafian i innych „zwykłych” świeckich wiernych. Być może został on spisany z jakiejś tablicy wiszącej w gmachu świątyni.

W otwierającym go, stylizowanym na arenę fragmentcie czytamy, że jest to odpust wieczysty (*zu ewigen Gezeiten*), nadany przez kardynałów i papieża na prośbę proboszcza kościoła św. Marii Magdaleny, Andrzeja Lumpego. Lumpe, jak zresztą większość proboszczów tej najważniejszej dla miasta świątyni, w administrowaniu którą wiele do powiedzenia miały władze miasta, nie był postacią tuzinkową. Kanonik wrocławski i warmiński w źródłach rzymskich za pontyfikatu Piusa II występuje jako *scriptor et familiaris papae*, pierwsza zaś wzmianka o nim jako o rektorze kościoła św. Marii Magdaleny pojawia się 16 grudnia 1458 roku¹³⁶. Zastąpił w tej funkcji zmuszonego do ustąpienia Henryka Rorawa¹³⁷, który wprowadzie

robił karierę głównie w Kurii i probostwo wrocławskie traktował jako synekurę, ale na dworze papieskim reprezentował królestwo Czech. Po objęciu tronu czeskiego przez Jerzego z Podiebradów w maju 1458 roku, czego uznać nie chciała ani rada, ani kapituła wrocławska, nie mógł być dłużej tolerowany jako rektor św. Marii Magdaleny. Przez pierwsze lata kierowania parafią wrocławską Lumpe był w niej nieobecny. Przebywał w Rzymie, gdzie pełnił niezwykle wówczas ważną dla interesów Wrocławia funkcję jego prokuratora. Między 1459 a 1478 rokiem grono w sumie 32 prokuratorów i posłów miasta skonfliktowanego z władcą stanowili znakomicie wykształceni i z reguły od dawna w Kurii zdomowieni, dobrze znający papieży tego czasu, zatrudnieni tam na różnych stanowiskach i funkcjach kanonicy wrocławscy bądź w inny sposób z Wrocławiem związani duchowni: obok Andrzeja Lumpego m.in. Henryk Senftleben, Mikołaj Kreul – być może wychowawca Franciszka Todeschiniego, siostrzeńca Piusa II i późniejszego papieża

Piusa III, Paweł Legendorf (biskup warmiński), dr Fabian Hanko z Eger, Jan Kitzing, Mikołaj Merboth z Nysy, jeden z pierwszych śląskich humanistów, czy Jan Sommerfeld. To tej grupie prokuratorów, a przede wszystkim legatom, Franciszkowi z Toledo i Hieronimowi Lando, zawdzięczały władze miejskie uzyskanie najpierw przez kościoły parafialne św. św. Marii Magdaleny i Elżbiety, a później także przez katedrę św. Jana prawa udzielania odpustu zupełnego w uroczystość św. Jana, patrona miasta i diecezji, i zarazem w czasie trwania najważniejszego jarmarku dorocznego. Odpust ten, udzielany od 1461 roku, nadany został najpierw na pięć lat, później przedłużony o kolejne pięć (i rozszerzony także na katedrę). Poprzedzony był jednorazowym odpustem zupełnym, przyznanym na święto patrona przez papieża w 1460 roku i ostatecznie udzielonym we Wrocławiu w święto ścięcia Jana Chrzciciela (29 sierpnia)¹³⁸. W 1463 roku, a więc jeszcze za życia Piusa II, Lumpe został określony jako *olim scriptor papae*, w 1465 roku powrócił na stałe

na Śląsk. Do śmierci około 1488 roku był proboszczem u Marii Magdaleny.

Na lata, gdy był proboszczem, a zwłaszcza na czas pobytu w Rzymie przypada wydanie dla parafii staromiejskiej kilku obszernych listów indulgencyjnych, zarówno przez kurialistów, jak i legata Rudolfa. W największej liczbie, jak można sądzić z informacji podanych przez J.H.C. Schmeidlera, autora monografii poświęconej kościołowi i parafii, otrzymało je istniejące od 1411 roku przy tym kościele bractwo altarystów NMP, od 1460 roku otwarte także dla świeckich¹³⁹ – dla swojej kaplicy NMP oraz odprawianych tam nabożeństw¹⁴⁰. Jak się jednak wydaje, równie ważne, jeśli nie ważniejsze, było uzyskanie przez Lumpego potwierżeń i zatwierżeń różnych przywilejów przez wysoko postawionych kurialistów: kardynałów neposów i legatów papieskich¹⁴¹. Po przywilejach biskupa Waclawa, które uwzględniał jako najpóźniej wydane sumariusz łaciński, świątynia i działająca przy niej bractwo uzyskiwały odpusty od biskupów Konrada I (1417–1447) i Piotra

Nowaka, od kardynałów: Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, Juana de Carvajala (legata m.in. w sprawach czesko-husyckich), neposa Pawła II – legata Marka Barbo, neposa Sykstusa IV – Giuliana della Rovere czy Giovanniego Battisty Cibo¹⁴². Znanych nam ze streszczeń i spisów odpustów nie daje się w większości wypadków zidentyfikować w zapisach sporządzonego w języku niemieckim, w porządku kalendarza kościelnego sumariusza. Nie można nadto wykluczyć, że w tym ostatnim uwzględniono również niektóre indulgencje franciszkańskie, po swojej wizycie we Wrocławiu Jan Kapistran przyjął bowiem „hurtem” bractwo altarystów do bractwa franciszkanów (*de observantia*) i kларыsek. Wzmianka o odpuście 7 lat i 35 dni dla *Mitbruder* (f. 106v) oraz bardzo silnie w tym sumariuszu eksponowany kult maryjny, który w kościele św. Marii Magdaleny rozwijało właśnie bractwo altarystów NMP, wskazują, że uwzględnia on odpusty tego bractwa. Pierwsze indulgencje jeszcze wyłącznie kapłańskiemu bractwu nadał biskup Konrad, biskup Nowak

dozwolił nagradzanie świeckich uczestniczących w ich nabożeństwach (1449), podobnie kardynał Juan de Carvajal w 1457 roku przyznał uczestniczącym w nabożeństwach bractwa w Wielkanoc i święta maryjne – 100 dni. Niektóre z odpustów na święta maryjne były nadane tylko kaplicy mariackiej, inne ogólnie kościołowi. Do ważniejszych w czasach pobytu Lumpego w Kurii i jego probostwa u Marii Magdaleny odpustów na te okazje należały indulgencje m.in. sześciu kardynałów (1460) oraz biskupa Rudolfa z Rüdesheim (1477)¹⁴³.

Znacznie obszerniejszy od łacińskiego spisu sumariusz odpustów w języku niemieckim rozpoczyna uroczystość dedykacji kościoła (*Kirmestage*), po czym w porządku chronologicznym – od 1 stycznia, święta Obrzezania Pańskiego, po 27 grudnia, święto Jana Ewangelisty – podano zsumowaną wysokość odpustów przy 55 dniach stałych świąt i 5 świętach ruchomych (razem, jak podano w sumariuszu: 174 lata, 2 tygodnie i 2 dni odpustu). Ponadto odpustów udzielano we

wszystkie niedziele i święta za modlitwę przed głównym ołtarzem – rok odpustu, a przed innymi ołtarzami (na początku XVI wieku było ich w kościele 58¹⁴⁴) – 20 dni. Można też było, odmawiając *Ojcze nasz* i *Pozdrowienie anielskie*, otrzymać odpust w poniedziałki (ponadto w każdą niedzielę), także za modlitwę Anioł Pański w intencji pokoju w chrześcijaństwie – wzywające na nią dzwony odzywały się wówczas już dwukrotnie w ciągu dnia: rano i wieczorem – trzy lata i trzy kwadrageny itd.

Sumariusz ten wyróżnia spośród innych wrocławskich inwentarzy wprowadzenie doń odpustów dla dusz zmarłych („vor dy zelen”), w wysokości co do zasady kilkakrotnie niższej niż wysokość odpustów dla wiernych starających się o nie dla samych siebie. Największa różnica dzieliła te odpusty w uroczystość dedykacji kościoła – dusze zmarłych mogły liczyć na (typowy dla nich) odpust łączny 200 dni, żywi zaś na 2700 dni.

Gdyby „wrocławska księga odpustów” była kompletna i gdyby składające się na nią spisy

oddawały stan z jednego – tego samego dla wszystkich świątyń – momentu, nie byłoby wątpliwości, że kościół św. Marii Magdaleny utrzymał aż do końca XV wieku nie tylko formalną, ale również rzeczywistą rangę najważniejszej świątyni miejskiej i mieszczańskiej. Konkurować z nią mogły tylko kościoły klasztorne (zob. niżej odpusty dominikanów), ale ich oddziaływanie w obowiązkowe święta roku liturgicznego było ograniczone przez przymus parafialny. Żaden z innych kościołów parafialnych nie oferował wiernym takiej liczby dni odpustowych, a w istocie – odpustu przy każdej bytności (i spełnieniu innych warunków, rzecz jasna) w jego murach. Jeśli jednak porównamy tylko łańskie sumariusze, kościół św. Marii Magdaleny spośród innych kościołów parafialnych (ale już nie zakonnych) wyróżniała wyjątkowa ranga posiadanych przezeń relikwii, nie zaś odpusty. Za pobożność dla nich wierni otrzymywali tylko czterdziestodniowy odpust, najwyższe zaś z oferowanych indulgencji przynosiły trzy lata i trzy kwadrageny odpustu.

7. Odpusty kościoła pw. św. Elżbiety (f. 97r–98r/40r–41r)

*Odpusty
u św. Elżbiety*

W spisie odpustów drugiego ze staromiejskich kościołów parafialnych pw. św. Elżbiety turyńskiej znalazły się tylko dwa przywileje, oba nadane przez papieża-„odpustodawcę”, Bonifacego IX. Przyznano je w popularnym „standardzie” – główne święta roku i patronalne – w nie najwyższym jednak jak na ten pontyfikat wymiarze: trzech lat i tyleż kwadragen dla całej świątyni (200 dni w oktawy), oraz skromniejszym dwóch lat i tyleż kwadragen (100 dni w oktawy) dla kaplicy patrycjuszowskiej rodziny Dumlosów (Daumlosów)¹⁴⁵. Kaplica ta, fundowana przez Dytwina Dumlose, występuje w źródłach pod różnymi nazwami, z tego też powodu nie zawsze jest dobrze identyfikowana. W dokumencie Bonifacego IX zatwierdzającym tę fundację występuje wezwanie Dwunastu Apostołów¹⁴⁶.

Na początku XV wieku oferta odpustowa kościoła św. Elżbiety była więc nieco mniej atrakcyjna niż konkurentki po drugiej stronie

Rynku i, jak sądzę, jest świadectwem nieco niższej rangi tej parafii w miejskiej „ideosferze” Wrocławia.

*Odpusty
u św. Mikołaja*

8. Odpusty w kościele św. Mikołaja za murami (f. 99r–100v/42r–43v)

Kościół św. Mikołaja obsługiwał Szczepin, żywiłowo rozwijające się u schyłku epoki przedmieście. Należał on wprawdzie do kłarysek, ale w XV wieku był już mocno „skolonizowany” przez mających tu swoje ogrody i rezydencje mieszczan¹⁴⁷. Umieszczenie tej parafii zaraz po parafiach staromiejskich zdaje się świadczyć o jej wysokiej randze w hierarchii wrocławskich kościołów „mieszkańskich”.

W spisie odpustów kościoła św. Mikołaja znajdujemy tylko jedną wskazówkę datacyjną: na samym jego końcu przytoczono różniący się od pozostałych odpust biskupa „Servandusa”. Wydaje się, przynajmniej z paleograficznych względów, że kryć się może pod tym imieniem legat papieski Fernando de Palacios, biskup

Lugo¹⁴⁸, który w latach 1422–1423 przebywał m.in. we Wrocławiu. Jego nadanie dotyczy specyficznej okazji: wsparcia jałmużną rekluz – kobiet, które „zamurowywały” się przy klasztorach czy świątyniach. Ta praktyka dewocyjna zyskała na popularności na przełomie XIV i XV wieku, i upowszechniała się dzięki pielgrzymkom do Rzymu; w okolicach i przy murach tamtejszych bazylik można było oglądać różne komórki i domeczki zamieszkiwane przez przybyłe z różnych krajów dewotki i mistyczki¹⁴⁹. Nie sądzę, by akurat przy podmiejskim kościele św. Mikołaja żyły w większym skupisku jakieś „zamurowane” pustelnice, ale to, co wiemy o tercjarkach, beginkach i „rekluzach” wrocławskich wskazuje na przybramne i położone za murami okolice klasztorów jako miejsca ich mieszkania. Na początku XV wieku większe ich zgrupowania znajdowały się naprzeciw dominikańskiej „wyspy”, na zewnątrz klasztornej kompleksu na północy miasta, oraz w jego południowej części – kilka domów – w pobliżu klasztorów joannitów i augustianów

eremitów¹⁵⁰. W gronie mieszczan wrocławskich obdarowanych na początku lutego 1413 roku przez Jana XXIII indulgencją słuchania mszy w miejscu objętym interdyktem znalazła się również pewna Klara, wiodąca „vitam haeremiticam apud ecclesiam Corporis Christi”¹⁵¹.

Główny dla parafian św. Mikołaja odpust, nadany przez niewymienionych z imienia szesnastu biskupów, należy do typowych przywilejów indulgencyjnych, udzielanych (sprzedawanych) w połowie XIV wieku przez kurialistów awiniońskich, a obejmujących najważniejsze święta w roku kościelnym oraz (rzecz jasna nieco bardziej zróżnicowane w każdej ze świątyń i diecezji) święta patronalne, a także udział w nabożeństwach i praktykach dewocyjnych, w tym także całym świeżej daty, jak Anioł Pański (wówczas jeszcze tylko wieczorny)¹⁵². Kolejny odpust na święta patronalne (w naszym inwentarzu pominięty) nadał temu kościołowi papież Urban VI w 1380 roku¹⁵³.

W prezentacji głównej części oferty odpustowej sumariusz mikołajski wydaje się

być bliższy tablicom indulgencyjnym, które wywieszano w kościołach, niż sporządzanym w kopiariuszach inwentarzom odpustów. Sytuuje się między tym typem sumariusza, w którym na pierwszym miejscu jest wystawca listu indulgencyjnego, a spisem adresowanym do wiernych, w którym najważniejsze są dni i warunki uzyskania odpustu oraz jego wymiar (jak w wyżej omówionym niemieckojęzycznym inwentarzu odpustowym kościoła św. Marii Magdaleny).

9. Odpusty kościoła i klasztoru joannitów pw. Bożego Ciała (f. 112r–130r/56r–74r)

*Odpusty
joannitów
w kościele Bożego
Ciała*

To jeden z najobszerniejszych spisów odpustów w naszej „księdze”. Na pierwszy rzut oka jest on (prawdopodobnie skopiowaną) kompilacją dwóch lub trzech inwentarzy odpustów ogólnozakonnych, która w różnych wariantach krążyła po klasztorach joannitów. Ustalenie, który to wariant, utrudnia brak przynajmniej całej pierwszej strony (jeśli nie

dwóch) – początek bowiem na f. 112r (zob. wyżej analizę budowy składek) jest wyraźnie kontynuacją wywodu: „Intencione considerans dominus Honorius papa 4us in quodam priuilegio *dictis fratribus* dato” (podkr. HM). Dla określenia charakteru czy nawet typu tego sumariusza nie ma to szczęśliwie większego znaczenia¹⁵⁴.

Jego część pierwszą (do f. 120v) stanowi wyliczenie bulli papieskich ułożonych w pewnym stopniu rzeczowo, częściowo zaś chronologicznie. W największej liczbie są to odpusty przeznaczone w pierwszym rzędzie dla konfratrów zakonu szpitalników za regularne wsparcie („qui beneficia persoluerint annuatim”) i niewiele różnią się od podobnych przywilejów nadawanych zakonom krzyżowym od początku ich działalności w Ziemi Świętej. Za te zasługi być może już Innocenty II w bulli *Quam amabilis Deo*, przeznaczonej dla hospicjum jerozolimskiego¹⁵⁵, a z całą pewnością Celestyn III w 1144 roku darował siódmą część pokuty. W naszym sumariuszu przytoczone są bulle

papieży z XII i XIII w., od Aleksandra III (1159–1181) po Bonifacego VIII (1299 r.) i w większości są to kolejne konfirmacje wcześniejszych indulgencji (tu nierzadko ułożone w odwrotnej kolejności – od bulli konfirmacyjnej po bulle zatwierdzane¹⁵⁶). W późniejszych konfirmacjach, jak przytoczona na końcu tej części sumariusza bulla Jana XXII, dorzucono jeszcze 40 lat i 40 kwadragen¹⁵⁷. Za wsparcie bardziej okazjonalne („elemosiniis aut consilio”; „arma, vestes vel suis operibus”) przywileje Klemensa III i Innocentego IV gwarantowały odpust trzeciej części należnej pokuty, Honoriusza IV zaś dosyć nieokreślone, wywodzące się z przywilejów Grzegorza VII, przyrzeczenie: „peccatorum venia”, bez użycia oznaczającego pełną *remissionem* przymiotnika *plena*.

Innym rodzajem odpustów, który figuruje w tej części sumariusza, jest odpust 40 lat i tyluż kwadragen, nadany przez Grzegorza VIII (1187 r.), a powtórzony przez Benedykta XI, świątyniom zakonnym na święta patronalne i okres Wielkiego Postu. Odpust (konfirmacja)

Benedykta XI jest jedynym obok bulli Jana XXII przywilejem odpustowym przywołanym w tym fragmencie sumariusza. W części drugiej – wykazu indulgencji według świąt – odpusty nadane przez Benedykta XI (1303–1304) są z kolei najpóźniej nadanymi. Jedynie wyeksponowane w dalszym fragmencie nadanie joannitom przez Bonifacego IX odpustów krzyżaków jest późniejsze. Można więc zakładać, że istniały jakieś rejestry (mniej lub bardziej rozbudowane) przywilejów i odpustów całego zakonu, zebrane do czasów Benedykta XI i krążące po klasztorach. Taki inwentarz znajdował się także we Wrocławiu. Niezależnie jednak od nich posiadano też kopie poszczególnych bulli. Dwukrotnie w naszym inwentarzu jest mowa o transumptach znajdujących się we Wrocławiu: z bulli przechowywanej w Kolonii, „sub sigillo” arcybiskupa Rodos, oraz z bulli znajdującej się w Wiedniu, poświadczonym („sub sigillo”) przez Jana Bladena z kolegiaty świętokrzyskiej we Wrocławiu, który dowodnie we Wiedniu przebywał¹⁵⁸.

Drugą część odpustowego inwentarza joannitów, zatytułowaną: „Sequitur summa indulgenciarum a summis pontificibus ecclesiis et oratoriis fratrum ordinis s. Johannis Jerosolimitani [...] concessarum” (f. 121r), stanowi spis odpustów na poszczególne święta roku kościelnego z podaniem zsumowanego ich wymiaru. Układ jest niekonsekwentnie chronologiczny: poczynając od Bożego Narodzenia, czyli zgodnie z kalendarzem kościelnym, na święcie Wszystkich Świętych kończąc, wymienionych jest 50 świąt (najwyższe rangą z oktawami) i uroczystości. Przy poszczególnych świętach podano też imiona papieży, którzy odpusty na dany dzień nadali. Najciekawsza jest ich całkiem długa „lista” przy odpuście bożonarodzeniowym, daje bowiem wyobrażenie, w jaki sposób nie tylko tworzone takie ogólnozakonne sumariusze odpustowe, ale przede wszystkim, w jaki sposób i z czego budowano zakonny „rezerwuar” indulgencji. Znajdujemy na niej cały poczet papieży, którzy żyli i sprawowali swój pontyfikat na kilkaset nawet lat przed

powstaniem w Jerozolimie pierwszego bractwa szpitalników: z VII wieku (Bonifacy V), kilku z IX wieku (Leon IV, Hadrian II, Stefan V), wreszcie z X stulecia (Jan X i Jan XII, Grzegorz V). Co ciekawe jednak, nie było to święto u joannitów najhojniej obdarowane – w sumie 63 lata i tyleż kwadragen odpustu nie imponowało przy sąsiadującym o kilka dni odpuszcie na św. Jana Ewangelistę – 133 lata i tyleż kwadragen.

Po ostatnim ze świąt roku kościelnego, jakie w tej części wymieniono – Wszystkich Świętych, autor sumariusza zauważył, że zakon ma wiele innych jeszcze odpustów, które nie zostały tu odnotowane, a to dlatego, że listy i bulle odpustowe są tak bardzo rozproszone po klasztorach, że z trudem znajdzie się ktoś, kto by wszystkie te indulgencje zebrał i je znał (f. 126v, n.).

Do spisu odpustów, z których, jak już wspomniano, najmłodszy nadał zakonowi Benedykt XI, ostatni z papieży rzymskich przed przeprowadzką do Awinionu, dołączono ponadto decyzję Klemensa V podjętą

na soborze w Vienne o przeniesieniu na joannitów wszystkich przywilejów templariuszy oraz bullę Bonifacego IX (z 11 grudnia 1389 r.) o przyznaniu szpitalnikom przywilejów zakonu Szpitala NMP (krzyżaków). Możliwy do przybliżonego datowania transumpt bulli Grzegorza VIII (1187 r.), prawie na pewno dotyczy jej konfirmacji przez Mikołaja V w 1447 r., skoro, jak wyżej już wspomniano, jego wiarygodność poświadczył proboszcz kolegiaty św. Krzyża, Jan Bladen, który zmarł przed marcem 1457 roku. Jeśli więc nasz inwentarz został sporządzony na podstawie jakiegoś wcześniejszego, czternastowiecznego ogólnozakonnego sumariusza, to z pewnością około połowy XV wieku go zaktualizowano. Świadczą o tym jeszcze inne zapiski.

Oto nienależący do „eleganckiego inwentarza” sumariusz joannicki, pisany prawdopodobnie tą samą ręką (A), która zapisała odpusty rzymskiego bractwa szpitala Ducha Świętego, kończą dwa odpusty wyraźnie doń doczepione. Pierwszy z nich, Kaliksta III, to odpust przyznany w całym

Kościół na nowo ustanowione przez tego papieża w 1457 roku, ale mające tradycję sięgającą przynajmniej czasów Bedy Czcigodnego, święto Przemienienia Pańskiego¹⁵⁹. Ustalając na 6 sierpnia dzień jego celebracji, Kalikst chciał zapisać w pamięci cudowne (jak się miało okazać, krótkotrwałe) zwycięstwo Węgrów nad oblegającymi Belgrad Turkami w lecie 1456 roku (jednym z prowadzących natarcie był Jan Kapistran)¹⁶⁰. Drugi z przywilejów nadało trzech niewymienionych z imienia ani tytułu kardynałów, do studniowego odpustu na święto Przemienienia dodając jeszcze taki sam odpust na Boże Ciało oraz Wniebowzięcie NMP (f. 130r).

*Odpusty
dominikanów
u św. Wojciecha*

10. Odpusty klasztoru i kościoła dominikanów pw. św. Wojciecha (f. 131r–146v/75r–90v)

Obszerny inwentarz dominikanów oparty jest na jakimś ogólnozakonnym sumariuszu odpustów, „rzetelnie” sporządzonym przez

www.rcin.org.pl

wiarygodnych zakonników, „quam registrum indulgentiarum conuentuum predicatorum appellantur” (f. 132r). Rozpoczyna go wyszukana, ale i nierzadka w przywilejach odpustowych od XIV aż po początki XVI wieku arenga, skomponowana z urywków dwóch przypisywanych św. Ambrożemu hymnów: *Splendor paternae gloriae* oraz *Aeterne rerum Conditor*. Posłużył się nią pisarz bulli Sykstusa IV z 6 kwietnia 1484 roku dla karmelitów strzegomskich¹⁶¹, znajduje się w dokumencie odpustowym kardynała Giovanniego Battisty Zeno dla należącego do premonstratensów wrocławskich kościoła NMP w Bytomiu¹⁶², używała jej także kancelaria arcybiskupa gnieźnieńskiego Fryderyka Jagiellończyka, m.in. w przywilejach odpustowych dla wrocławskich premonstratensów¹⁶³.

Sumariusz ten składa się z kilku części. Pierwsza – według świąt i dni udzielania odpustu w układzie chronologicznym roku kościelnego, poczynając od pierwszej niedzieli Adwentu – przynosi informacje o łącznym wymiarze odpustu na konkretny dzień/

święto. Z rzadka w tym spisie pojawia się imię papieża (np. Klemensa [VI] z okazji święta Tomasza z Akwinu czy Benedykta XI przy odpuszczeniu na pierwsze msze codzienne i kazania). W drugiej części (od f. 138v) układ jest inny: wylicza się odpusty kolejnych papieży na uroczystość dedykacji, dni poświęcone świętym dominikańskim i patronom ołtarzy oraz święta maryjne i apostołów. Układ nie jest podporządkowany chronologii pontyfikatów (przywilejów odpustowych), lecz raczej ich treści. Roi się tutaj od błędów (fałszerstw?), w części zapewne zawinionych przez łączenie w jednym zapisie dni poświęconych świętym dominikańskim, a w części być może z powodu niewłaściwie podanej liczby przy imieniu papieża (Honoriusz III zamiast IV, Jan XI zamiast XXI, Mikołaj III zamiast IV itd.). Daje się przy tym zauważyć dosyć konsekwentne pomniejszenie przy kilku papieżach liczby porządkowej o jeden, czego najlepszym przykładem jest określenie Mikołaja III: „Nicolaus papa tertius ordinis fratrum minorum” (f. 140v). Papieżem

franciszkaninem (zresztą pierwszym z tego zakonu) był Mikołaj IV.

Autor tego sumariusza, wyliczając wiele odpustów na tę samą okazję odpustową, starał się, jak sądzę, stosować jakieś czytelne reguły. Przykładem mogą być indulgencje dla uczestniczących w codziennych mszach: najpierw wymienionych zostało czterech papieży, którzy z tej okazji nadać mieli odpust w wysokości dwóch kwadragen; jednak aż dwóch z nich (Benedykt VIII i Aleksander III) zasiadało na stolicy apostolskiej przed powstaniem zakonu. Następnie figurują odpusty papieskie opiewające na trzy kwadrageny (Benedykta XI i trzy kareny (Jana XXI)¹⁶⁴. Po nich wyliczono przywileje trzech papieży, którzy nadali odpust studniowy: Innocentego IV, Grzegorza IX i Mikołaja III (IV?); gdyby przyjąć, że chodzi o Grzegorza X, który nadawał odpusty studniowe, w tym fragmencie zastosowano by kolejność chronologiczną. Ale po odpustach studniowych znowu wyliczono indulgencje w wysokości dwóch kwadragen (Honoriusz III [?] i Aleksander IV),

po czym odpust 200 dni Urbana V, wreszcie ogólną informację, że różni papieże nadali z tej okazji także odpust siedmiu kwadragen. Na koniec zsumowano nadania na tę okazję odpustową; rzecz jasna odpust mogli otrzymać tylko *vere contriti et confessi*.

Po odpustach na święta patronalne i maryjne oraz za udział w codziennych mszach i nabożeństwach wyliczono i zsumowano indulgencje papieskie za jałmużny, rozbite tu na dwie kategorie: przeznaczone na budynki kościelne i klasztorne („ad reparationes locorum et ecclesiarum siue conuentus fratrum predicatorum”) oraz na utrzymanie i wyżywienie braci. Niemal wszyscy wśród wymienionych z imienia dziewięciu papieży w pierwszej z tych kategorii udzielili (konfirmowali) odpustów na w sumie 25 lat i trzy kwadrageny (każdy) – jedynie Urban V dorzucił jedną kwadragenę, zaś Benedykt XI miał być podwójnie hojny. W drugiej kategorii spośród 12 papieży 9 respektowało standard 7 lat i dwóch kwadragen, ale już Urban IV miał tę liczbę (jak i wysokość

wszystkich innych indulgencji dominikańskich) podwoić z racji czci dla Tomasza z Akwinu jako autora oficjum na ustanowione przez tego papieża święto Bożego Ciała (1264 r.). Czternaście lat i cztery kwadrageny odpustu przyznał współzycielom braci także Urban V; obecny w 1369 roku w Tuluzie na translacji ciała św. Tomasza z Akwinu, pochowanego pierwotnie w opactwie cysterskim w Fossanova, nadał z tej okazji dominikanom różne przywileje i indulgencje. Kończy sumariusz dominikański wyliczenie odpustów nadanych przez 10 papieży słuchaczom kazań braci.

Spis odpustów dominikańskich, mimo iż pod względem formy graficznej należy do „eleganckiego inwentarza”, wydaje się niemal w całości oparty na sumariuszu (sumariuszach?) odpustów udzielanych w całym zakonie. Znajdujemy w nim bowiem tylko jedną zapiskę ewidentnie „lokalną” – odpust arcybiskupa gnieźnieńskiego. Nie możemy, rzecz jasna, wykluczyć, że niektóre z przywilejów udzielonych konwentowi wrocławskiemu,

np. Innocentego IV na święto dedykacji czy na dzień św. Dominika, zostały włączone do spisu i powiększyły zsumowany wymiar indulgencji na daną okazję odpustową. Papież ten, *nota bene*, wydał wiele przywilejów odpustowych dla polskich klasztorów (w tym dla dominikanów), które od nadawanych przez niego indulgencji dla całego Kościoła bądź dla całego konkretnego zakonu różnią się najczęściej tylko adresatem, czasem nieco wymiarem odpustu¹⁶⁵. Orzeczenie więc, czy np. w odpustach na pierwszą niedzielę Adwentu, które w sumie miały wynieść aż 500 lat i 40 dni, owe 40 dni pochodzi z przywileju sufragana wrocławskiego Derśława Szwenkfelda¹⁶⁶, wymaga żmudnej kwerendy. Nie jestem również w stanie udzielić odpowiedzi na pytanie, czy w zapisce sumującej odpusty dla kaplicy NMP, mówiącej o 34 biskupach i czterdziestodniowej indulgencji, mieści się odpust nadany konwentowi wrocławskiemu przez 15 biskupów przy okazji kapituły generalnej w 1295 roku¹⁶⁷.

Wątpliwości jeszcze rosną, gdy zauważamy przemilczenie imienia głównego patrona świątyni, św. Wojciecha, pominięcie odpustów nadanych przez m.in. legatów papieskich czy nawet przez papieża w związku z kanonizacją św. Stanisława. Dobrze zachowane archiwum klasztorne przekonuje, że ktoś, kto w XV wieku chciałby sporządzić inwentarz odpustów konwentu wrocławskiego, nie miałby z tym większych kłopotów. Czy więc nasz inwentarz miał bądź miał mieć część wrocławską, dotyczącą kościoła św. Wojciecha? Analiza budowy rękopisu sugerowała pozytywną odpowiedź na to pytanie (zob. Wykres II, s. L).

Jedno możemy stwierdzić z całą pewnością – nie znajdujemy w tym sumariuszu odpustów i odwołań do papieży, które wykraczałyby poza wiek XIV. Nie ma więc w nim śladu promowania nabożeństw i praktyk, które swoją powszechność zawdzięczały dominikanom, jak choćby modlitwa na różańcu¹⁶⁸. Założone przy konwencie wrocławskim bractwo różańcowe, jedno z wielu,

jakie wówczas powstawały przy klasztorach dominikańskich w całej Europie, w 1484 roku dostało czterdziestodniowy odpust od sufragana wrocławskiego Jana Ambrożowego (Johannes Ambrosii), kanonika regularnego z klasztoru NMP na Piasku (i bardzo skutecznego kolekcjonera prebend), za odmawianie różańca i *Salve regina* „dum canitur apud fratres predicatorum post completorium”¹⁶⁹.

Oba największe zakony mendykankie, franciszkanów i dominikanów, zawdzięczały najpierw świetny start wybitnym, charyzmatycznym ojcom założycielom, potem zaś rozwój – kultowi tychże ojców założycieli oraz osób z nimi związanych. Niezwykle silnie eksponowany i skutecznie propagowany doprowadził on do powstania czegoś w rodzaju zakonnych panteonów. Strategii przyjętej od samego początku istnienia zakonów zebrzących, polegającej na lansowaniu wybijających się współbraci i budowaniu wokół nich jeszcze za życia famy i skupianiu na nich masowych emocji, co skutkowało szybko przeprowadza-

nymi kanonizacjami, bracia pozostaną wierni w następnych stuleciach.

Jednym z narzędzi tej strategii były odpusty, co widoczne jest najwyraźniej właśnie w sumariuszach odpustowych, w tym i w inwentarzach wrocławskiej „księgi odpustów”. W ogólnozakonnym panteonie franciszkańskim umieszczono czterech świętych: z pierwszego pokolenia – Franciszka z Asyżu (zm. 1226, kanonizowany 1228), Antoniego Padewskiego (zm. 1231, kanonizowany 1232) i Klarę z Asyżu (zm. 1253, kanonizowana 1255); dołączył do nich na początku XIV wieku Ludwik Andegaweński, inaczej Ludwik z Tuluzy, brat króla Neapolu Roberta, zmarły w 1297, kanonizowany 1317 roku. Jego kult wylansował Jan XXII, *familiaris* i kanclerz Karola II (ojca św. Ludwika) i Królestwa Sycylii – 8 kwietnia 1317 roku, nazajutrz po kanonizacji, nadal odpust 7 lat i 7 kwadragen przybywającym do grobu biskupa do Marsylii i na jego święto 19 sierpnia¹⁷⁰. Dominikański z kolei panteon patronów zakonu tworzyli Dominik Guzmán,

który zmarł w 1221 roku, a kanonizowany został w 1234 roku, Piotr z Werony – kanonizowany niespełna rok od dokonanego na nim mordy (6 kwietnia 1252 r.) oraz Tomasz z Akwinu, który na kanonizację czekać musiał znacznie dłużej (zm. 1274, kanonizowany 1323), ale jego kult był żywy stosunkowo szybko. Wszystkie poświęcone im dni były od XIII wieku wielokrotnie przez kolejnych papieży, przez ich legatów, wreszcie przez miejscowych biskupów obdarowywane odpustami. Znajdujemy też w powtarzającym się uzasadnieniu niektórych odpustów kult wielkiego uczonego, kanonisty, Rajmunda z Penyaafort, choć jego kanonizacja miała nastąpić dopiero w XVI wieku

*Odpusty
u św. Idziego*

11. Odpusty kolegiaty pw. św. Idziego (f. 149r–150v/93r–94v)

Skromny inwentarz małego kościoła na wyspie katedralnej, umieszczony w środku sumariuszy zakonnych i nie bardzo do nich pasujący,

www.rcin.org.pl

przytacza typowy odpust Bonifacego IX (7 lat i 7 kwadragen) na główne święta roku, w którym z reguły jedynym zmiennym elementem jest imię patrona danej świątyni – raz więc to będzie św. Barbara¹⁷¹, a innym razem, jak w naszym przypadku – św. Idzi. Jak się wydaje, kolegiata rzeczywiście nie zdołała zdołać innych odpustów wieczystych lub o nie nie zabiegała.

12. Odpusty szpitala i kościoła krzyżowców z czerwoną gwiazdą pw. św. Macieja (f. 153r–154v, 156r–v/97r–98v, 100r–v)

*Odpusty
krzyżowców
z czerwoną
gwiazdą*

Szpital św. Elżbiety (wezwanie św. Macieja, nieformalne, „przejął” od konwentu i jego kościoła¹⁷²) był placówką krzyżowców z czerwoną gwiazdą, zainstalowanych nad Odrą za sprawą księżnej Anny Przemyslidówny. Ich inwentarz odpustowy składa się z dwóch części, przedzielonych odpustami szpitala Bożego Grobu. Pierwsza część, sądząc z nagłówka, to

przywileje nadane „szpitalowi” („indulgentie hospitalis seu ecclesie”), druga umieszczona jest pod tytułem odpusty kościoła św. Macieja. W obu wypadkach chodzi o odpusty udzielane za bytność w kościele w określone święta (patronalne i główne święta roku kościelnego) czy na określonych nabożeństwach, za odmawianie *Modlitwy Pańskiej* i *Pozdrowienia anielskiego*. W pierwszej części tych indulgencji znajdujemy też odpust dla szpitali specyficzny – za wizytowanie chorych. Część drugą trzeba traktować jako uzupełnienie – zamieszczono w nim indulgencję (indulgencje?) kurialistów, która wzbogacała ofertę odpustową krzyżowców o główne święta roku kościelnego. Trzech wymienionych z imienia i funkcji biskupów włoskich (sześciu innych pozostało anonimowych) było na przełomie XIII i XIV wieku wystawcami także innych odpustów dla klasztorów i kościołów w Polsce¹⁷³.

W zakończeniu części pierwszej czytamy, że „szpital” ma jeszcze wiele innych odpustów nadanych („in bullis eorundem”), ale nie może już się nimi cieszyć – chodzi zapewne

o listy odpustowe niemające charakteru wieczystego¹⁷⁴.

13. Odpusty szpitala pw. Bożego Grobu (k. 155r–156r/99r–100r)

*Odpusty
szpitala
Bożego Grobu*

Oba uwzględnione w inwentarzu przywileje odpustowe: biskupa wrocławskiego Wacława II legnickiego oraz arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja Trąby, nadane zostały szpitalowi w pierwszych latach po jego erygowaniu około 1411 roku. Ciekawe w nich jest to, że odpusty miejscowego biskupa, mające na celu m.in. stałe wspieranie nowego szpitala, mają, jeśli chodzi o okazje odpustowe, charakter bardziej „uniwersalny” – dotyczą siedmiu głównych świąt roku kościelnego, świąt maryjnych oraz apostołów, czyli wszystkich z rangą przynajmniej *festum duplex* – niż odpust arcybiskupa gnieźnieńskiego, który jest znacznie bardziej „zaadresowany”. Obok zaledwie trzech świąt głównych: Zmartwychwstania, Wniebowstąpienia i Zesłania Ducha Świętego

(skądinąd tworzących „finalną triadę” planu zbawienia i początku Kościoła) oraz świąt apostołów wyróżnionymi dniami w roku są święta patronalne. Zasługują one na osobną i większą uwagę, niż można im poświęcić w tym miejscu. Oto bowiem poza odpustami wynikającymi z wezwania ołtarza („altare ibidem consecratum in honore Sepulchri Domini et sancti Johannis Iherosolimitani”, f. 155 r) przyznano je na święta czterech patronów: św. św. Jadwigi, Elżbiety, Wojciecha i Stanisława. Raczej nie pomylimy się, przyjmując, że chodzi o Jadwigę śląską oraz Elżbietę turyńską. Mamy więc do czynienia ze śląsko-polskimi patronami „państwowymi”.

Znacznie bardziej „uniwersalny” charakter okazji odpustowych przywileju biskupa Wacława staje się zrozumiały, jeśli przyjmiemy, że jest on potwierdzeniem odpustu papieskiego, który z jakichś powodów nie został ujęty w naszym spisie¹⁷⁵.

14. Odpusty katedry wrocławskiej pw. św. Jana Chrzciciela (f. 158r–160r/102r–104r)

*Odpusty
w katedrze
św. Jana*

W statutach diecezjalnych biskupa Nankera z 1331 roku czytamy: „statuimus et mandamus, quatenus in nostra ecclesia cathedrali, necnon in omnibus et singulis parochialibus ecclesiis civitatis et diocesis Wratislaviensis iugiter de vespere circa crepusculum, omni die de cetero tribus vicibus ad unam partem brevibus intervallis campana pulsetur, ut omnes et singuli christifideles ad campam sonitum flexis genibus gratiam Matris gratie invocantes et Ave Maria dicentes pro bono statu ecclesie et pace terrarum nostrarum deprecantur”. I dalej, że wszystkim, którzy taką modlitwę odmówią, biskup przyznaje 40 dni odpustu¹⁷⁶. Podobnie jak w przypadku wrocławskich kościołów parafialnych, także i w przypadku katedry odpust ten (i kilka innych nadanych na synodach diecezjalnych czy prowincjonalnych) nie figuruje w jej inwentarzu odpustów.

Ta zasada (?), pozwalająca wyjaśnić niektóre opustki, nie wystarcza jednak, by wytłumaczyć uderzającą „skromność” katedralnego spisu odpustów. Oczywiście, jak już kilkakrotnie zwracałam uwagę, nie można i w tym wypadku wykluczyć, że pisarz B kopiował jakiś fragment większego sumariusza, skoro zaraz po okazałym nagłówku ich wyliczenie rozpoczyna od słówka *item*. Ale można też przyjąć, że katedra wrocławska rzeczywiście uzyskała niewielką liczbę indulgencji¹⁷⁷. Kościoły katedralne nie były świątyniami zawsze i w pełni otwartymi dla „zwykłych” wiernych, nie znajdowały się również w sytuacji świątyń zakonnych, za rywala mających konkurencyjne zgromadzenia i broniące przymusu parafialnego kościoły parafialne. Biskup i/bądź kapituła zabiegali częściej o szczególne odpusty dla najcenniejszych relikwii, nowo erygowanych ołtarzy czy kaplic, bractw i kapłańskich kolegiów przy katedrach. Wielkimi odpustami szczyły się więc wśród katedr przede wszystkim słynne na z reguły ponadregionalną skalę sanktu-

aria pielgrzymkowe, przyciągające pątników wyjątkowej rangi relikwiami.

Katedra wrocławska nie wyróżniała się na tym polu ani w prowincji polskiej, do której diecezja należała, ani w Królestwie Czech, którego częścią był Śląsk¹⁷⁸. Nawet wymieniony w naszym inwentarzu odpust Bonifacego IX, z którego kancelarii wychodziły dla katedr przywileje przyznające na główne święta roku odpust najczęściej w wysokości siedmiu lat i tyluż kwadragen oraz 100 dni na oktawy tych świąt i sekstę Zielonych Świątek¹⁷⁹, był dla wiernych nawiedzających katedrę wrocławską mniej „opłacalny” – przyznano im tylko pięć lat i tyluż kwadragen odpustu.

W tak skromnym sumariuszu lepiej widać, jak ważnym miejscem w czasie świąt maryjnych była wzniesiona za ambitem przez Mistrza Pieszko (Peschel) w latach 1354–1368 kaplica NMP, zwana inaczej małym chórem, a także kaplicą mansjonarzy (fundacja tego kolegium w 1361 r.). Odpusty uzyskała od biskupa Wacława II legnickiego i papieża Urbana (V ?)¹⁸⁰.

*Odpusty
w kolegiacie
św. Krzyża*

15. Odpusty kolegiaty pw. św. Krzyża (f. 161r,
162r/105r, 106r)

Sąsiadująca z katedrą kolegiata świętokrzyska, jeśli chodzi o udzielane w niej odpusty, także nie wypadła okazale i również jej inwentarz rozpoczyna się od słówka *item*. Brakuje tu przywilejów, które otrzymała już wkrótce po fundacji, a które w naszej księdze są często przytaczane – kurialistów. W pierwszym z nich trzech arcybiskupów i dziewięciu biskupów nadało nowej świątyni czterdziestodniowy odpust na główne święta roku kościelnego i niedziele¹⁸¹. W drugim mniejsze grono pięciu biskupów przyznało taki sam odpust na czerwcowe *bifestum* Piotra i Pawła oraz na Wszystkich Świętych – oba święta z oktavami¹⁸². Jedyne odpusty wykazane pod nagłówkiem sygnalizującym zarówno całą świątynię, jak i górny kościół, który znalazł się w tym inwentarzu, to indulgencja Celestyna V (1294) dla partykuły Krzyża Świętego. Puste karty i strony w składce, w której znajduje się inwentarz kolegiaty świętokrzyskiej – w tym

strona między odpustem Celestyna a odpustami dolnego kościoła – jak była już o tym mowa (zob. Wykres III, s. LII), pozwalają ostrożnie przypuszczać, że mamy do czynienia raczej z fragmentem niż skończonym sumariuszem. W przypadku natomiast krypty, czyli dolnego kościoła pw. św. Bartłomieja, odpust biskupa Waława z 1384 roku dotyczy uczestnictwa w liturgii godzin (*matutinum* i nieszpory) oraz w codziennych mszach śpiewanych o Męce Pańskiej, a następnie pozostałych ofcjów, w tym śpiewanego *completorium* o Męce Pańskiej¹⁸³. Obudowanie odpustami odprawianej w dolnym kościele codziennej liturgii Męki Pańskiej wydaje się więc skierowane w pierwszym rzędzie do duchowieństwa.

16. Odpusty kościoła i klasztoru augustianów eremitów pw. św. Doroty (f. 164r–171r/108r–115r)

*Odpusty
augustianów
eremitów
u św. Doroty*

To kolejny inwentarz oparty (skopiowany?) na sumariuszu indulgencji całego zakonu,

a nie rejestr odpustów nadanych ufundowanemu w połowie XIV wieku kolejnemu w mieście konwentowi mendykanckiemu. Układ tego inwentarza jest rzeczowo-chronologiczny. Spis zaczyna się od świąt patronów, apostołów, ewangelistów i doktorów Kościoła, po czym następują święta roku kościelnego od Bożego Narodzenia do Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego. Święta maryjne (sześć, w tym rzymskie święto sierpniowe *Nivis*) ze zróżnicowanymi co do wysokości odpustami, wymienione zostały wszystkie razem przy lutowym święcie Oczyszczenia, ale Wniebowzięcie NMP figuruje również pomiędzy sierpniowymi świętymi: Wawrzyńcem (10 sierpnia) i Augustynem (28 sierpnia). Wyszczególniony został dzień św. Doroty (6 lutego). Wymiar odpustów jest zsumowany w odniesieniu do każdej okazji i zróżnicowany co do grzechów ciężkich (*criminalia*) i powszednich (*venialia*). Kończą ten spis swego rodzaju „dodatki”, dotyczące szczególnego wymiaru odpustów na niektóre święta oraz odpustów na dni

poświęcone świętym kobietom z podziałem na dziewice (w większości męczennice): Katarzynie, Cecylii, Łucji, Barbarze, Dorocie, Agnieszce, Marcie i Małgorzacie oraz wdowy: Elżbiecie (turyńskiej), Annie, Monice – matce św. Augustyna, Marii Magdalenie (!).

Pod osobnym nagłówkiem wyliczono w tym inwentarzu odpusty arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja, biskupów Fernandusa, Konrada i Tylmana dla kaplicy Henryka Gebelera i Piotra Flemynga pw. Trzech Króli, wzniesionej „in cimiterio ibidem”. Odpusty te można ostrożnie datować na początek lat 20. XV wieku: w 1422 roku zmarł Mikołaj Trąba (zakładając, że to on, a nie Mikołaj Kurowski był wystawcą listu odpustowego), w latach 1419 i 1422–1423 działał w Polsce (a także we Wrocławiu) biskup Lugo, Fernando de Palacios, prawdopodobny wystawca jednego z przywilejów odpustowych, w 1427 roku z kolei zmarł Henryk Gebeler, jeden z właścicieli kaplicy, a od 1417 roku biskupem wrocławskim był Konrad oleśnicki, od 1412 roku zaś do prawdopodobnie 1430–1431 roku

sufraganem wrocławskim był Jan Tylman Wessel. W pierwszych dwóch odpustach okazji odpustowe dotyczą świąt patronów. W indulgencji (zapewne) Mikołaja Trąby odpowiadają one uroczystościom dedykacyjnym w samej kaplicy (św. Krzyża, Piotra i Pawła, Andrzeja, Barbary¹⁸⁴, Trzech Króli, Dziesięciu Tysięcy Rycerzy), w drugiej, Fernanda de Palacios, chodzi o patronów także innej skali – zakonu (św. Augustyn) oraz klasztoru i jego kościoła (pw. nie tylko św. Doroty, ale i św. św. Wacława i Stanisława – jak na monarszą fundację przystało¹⁸⁵). Dopiero na końcu tej wyliczanki wymienieni są patroni kaplicy.

*Odpusty
dominikanek
u św. Katarzyny*

17. Odpusty kościoła dominikanek pw. św. Katarzyny (f. 127r–v/116r–v)

Ufundowany przez księcia Henryka V w 1294 roku klasztor nie od razu został ubezpieczony przywilejami odpustowymi. Mimo iż konwent szybko stał się zależny od władz

miasta, a dla zamożnych mieszczan był najważniejszym klasztorem, w którym umieszczali córki przeznaczone do życia zakonnego, świątynia klauzurowych siostr nie odgrywała wielkiej roli na mapie życia religijnego miasta. Ten fakt potwierdzają niektóre „własne” przywileje odpustowe, które nie były adresowane do całej zbiorowości wiernych, a których beneficjentkami miały być w pierwszym rzędzie same siostry, a także dopuszczony do ich bractwa kler¹⁸⁶. W naszym inwentarzu figurują wyłącznie odpusty nadane na przełomie XIV i XV wieku przy ołtarzu św. Krzyża¹⁸⁷, ustawionym na nim krucyfiksie i obrazach, z których wymienione jest *imago* św. Katarzyny, przez: sufragana wrocławskiego Derśława Schwenkfelda, biskupa wrocławskiego Wacława II legnickiego oraz Mikołaja z Bolesławca (Nikolaus von Bunzlau). Ten ostatni, benedyktyń z klasztoru w Murbach, tytularny biskup Abelone (na Negroponte/Eubei), około 1398 roku został sufraganem wrocławskim¹⁸⁸. Zamieszkał w mieście, w sąsiedztwie dominikanek i być może

wszedł z nimi w bliższe kontakty. Nie da się wykluczyć, że umieszczony w spisie odpust biskupa Waclawa jest tożsamy z przywilejem dla ołtarza Misericordiae Domini i NMP¹⁸⁹ bądź innym „pro summo altare in tempore Palmarum”¹⁹⁰.

Brakuje w naszym inwentarzu, co nie dziwi, kilku odpustów przyznanych tylko zakonnikom bądź niemających charakteru wieczystego¹⁹¹: czterdziestodniowego, nadanego w Awinionie 14 sierpnia 1364 roku przez 12 kardynałów¹⁹²; innego czterdziestodniowego na święta Bożego Narodzenia, Obrzezania, Wielkiej Nocy, Wniebowstąpienia, Zesłania Ducha Świętego, Trójcy Świętej, Bożego Ciała, w poniedziałek po Niedzieli Palmowej, „quando Corpus Christi veneratur”, we wszystkie święta maryjne, niektórych apostołów i ewangelistów, męczenników, wyznawców, dziewic, nadanego przez tytularnego arcybiskupa Soltanije (*Soltaniensis*) Jana 25 lutego 1401 roku¹⁹³. Przede wszystkim jednak nie figuruje w naszym spisie odpust wielkiej ceny:

taki, jakim cieszyła się Bazylika św. Marka w Wenecji w dzień Wniebowstąpienia Pańskiego – nadany *vere penitentibus et confessis* przez Bonifacego IX 8 czerwca 1401 roku na Wniebowzięcie NMP (wraz z wigilią) za nawiedzenie kościoła dominikanek i ołtarza św. Anny oraz za jałmużnę¹⁹⁴. Nadania tego odpustu przed 22 grudnia 1402 roku, jak i odpustu, jakim cieszyła się Porcjunkula św. Franciszka z Asyżu (i wszystkich innych *ad instar*) – oba były powszechnie uważane za zupełne – zostały, jak już wspomniano, odwołane.

Inwentarz odpustów dominikanek, podobnie jak inne inwentarze w naszej „księdze odpustów”, nie obejmuje nadań po pierwszej ćwierci XV wieku. W stuleciu tym kościół św. Katarzyny zyskiwał na znaczeniu i stał się nawet stacją w procesji Bożego Ciała. Wzrost znaczenia świątyni sióstr klauzurywych znajduje odzwierciedlenie w listach odpustowych, których inwentarz już nie uwzględnia: Eugeniusza IV z 16 kwietnia 1439 roku, przyznającego hojny odpust

siedmiu lat i siedmiu kwadragen tym wszystkim, „vere penitentibus et confessis”, którzy nawiedzą kościół św. Katarzyny od pierwszych nieszporów Niedzieli Palmowej do nony dnia następnego i złożą jałmużnę na „reparationem et conservationem” kościoła dominikanek¹⁹⁵, podobnie jak czterdziestodniowy odpust biskupa Konrada oleśnickiego z 19 września 1440 roku¹⁹⁶ za odmówienie *Pozdrowienia anielskiego* oraz takież odpust legata Hieronima Lando, arcybiskupa kreteńskiego, z 30 listopada 1459 roku¹⁹⁷ dla tych, którzy odmówią w kościele *Pater noster* i *Ave Maria*, uczestniczyć będą we mszy lub wysłuchają kazania, bądź wspomogą klasztor jałmużną itd., czy – w końcu – studniowy odpust legata papieskiego, patriarchy Akwilei, kardynała Marka Barbo za nawiedzenie kościoła w niektóre święta (m.in. św. Katarzyny, Małgorzaty, w uroczystość dedykacji¹⁹⁸).

18. Odpusty kościoła i szpitala pw. Ducha Świętego (f. 173r–175r/117r–119r)

Odpusty szpitala i kościoła Ducha Świętego

Ten niezbyt rozbudowany, należący do „eleganckiego inwentarza” sumariusz ma dla nas duże znaczenie, zawiera bowiem przywileje odpustowe, których wystawcy dają się łatwo identyfikować. Są nimi trzej kolejni arcybiskupi gnieźnieńscy: Mikołaj Kurowski, Mikołaj Trąba i Wojciech Jastrzębiec oraz kilku biskupów biorących udział w synodzie w Kaliszu w 1406 roku. Wszystkie odpusty zostały przyznane szpitalowi i kościołowi św. Ducha w XV wieku i w części „księgi odpustów” napisanej przez pisarza B należą do relatywnie późnych. Fundowany przez Henryka Brodatego szpital i kościół pw. Ducha Świętego był prepozyturą kanoników regularnych na Piasku i na Nowym Mieście pełnił, jak się powszechnie uważa, funkcję świątyni parafialnej¹⁹⁹. W hierarchii wrocławskiego kleru zakonnego prepozyt plasował się bardzo wysoko: za opatami kanoników na Piasku i premonstratensów na Ołbinie,

a także mistrzem krzyżowców z czerwoną gwiazdą. O jego pozycji nie decydowała więc funkcja rektora nowomiejskiego kościoła, a ranga tego ostatniego jako świątyni parafialnej nie ma wyraźnego odzwierciedlenia w przywilejach odpustowych.

Pierwsza z wymienionych indulgencji, Mikołaja Trąby z 16 czerwca 1418 roku²⁰⁰, została nadana augustianom na Piasku i podległym im placówkom, wymienionym w czwartym akapicie naszego inwentarza (f. 173r): poza prepozyturą św. Ducha na Nowym Mieście, w Górcie koło Ślęzy, szpitalowi św. Jerzego w Oleśnicy, klasztorowi w Kreidel (Cridlina, Krzydlina), szpitalowi św. Ducha w Kaliszu (pominięto w naszym inwentarzu klasztor w Mostowie). Nadanie arcybiskupa rozpisano w naszym inwentarzu na poszczególne okazje odpustowe. Nieuwzględniony w inwentarzu późniejszy o 20 lat przywilej biskupa Burgos, Alfonsa (18 lutego 1439 r.), także został nadany opactwu NMP na Piasku i jego placówkom: obu kościołom i szpitalowi na Nowym Mieście, NMP w Górcie,

kościółowi św. Jakuba w Sobótce i pozostałym, znanych nam już z wyżej wspomnianego przywileju Mikołaja Trąby²⁰¹.

Odpust uzyskany od arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupów obecnych na synodzie w Kaliszu (1406) dotyczył przede wszystkim cmentarza – odmówienia tam pięć razy *Modlitwy Pańskiej* i siedem razy *Pozdrowienia anielskiego* – i być może miał związek z nową organizacją pochówków w tej części miasta. Około roku 1406 obok z trudem mieszczącego nowe groby cmentarza przy szpitalu wydzielono nową nekropolię i ufundowano kaplicę cmentarną pw. św. Klemensa, podległą prepozytowi św. Ducha²⁰².

Zbliżoną do „typowego” przywileju odpustowego dla świątyni parafialnej indulgencją na główne święta roku kościelnego, którą, jak mogliśmy się już przekonać, wrocławskie kościoły otrzymały od kurialistów awiniońskich bądź papieża Bonifacego IX, szpital św. Ducha uzyskał później, od arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca. W inwentarzu jest

przy tym mocno podkreślone, że owe „indulgentie specialiter date ad hospitale” dotyczą nie kościoła, o którym mowa wyżej, lecz „altare hospitalis”. Zapewne głównego (prepozytura nowomiejska miała siedem ołtarzy).

*Odpusty
w kaplicy
św. Klemensa*

19. Odpusty kaplicy cmentarnej św. Klemensa (f. 175v/119v)

Pod kolejnym nagłówkiem „eleganckiego inwentarza” znalazła się krótka zapiska informująca o odpuszczeniu arcybiskupa gnieźnieńskiego Mikołaja. Mógłby być nim Mikołaj Kurowski, bo na jego pontyfikat przypada fundacja podległej prepozytowi św. Ducha kaplicy, ale równie prawdopodobne jest uzyskanie takiego odpustu – za obejście ołtarzy – od Mikołaja Trąby, który udzielił szerokiego przywileju opactwu NMP na Piasku i jego placówkom. W każdym razie, w jego czasach kaplica cmentarna wyraźnie już pełniła funkcje nie tylko funeralne. To tu 17 lipca 1418 roku uczestniczący we

mszy niedzielnej tkacze i rzeźnicy rozpoczęli rewoltę przeciwko władzom miejskim.

Na końcu zapiski o odpuszczeniu pisarz B dodał: „Et ibidem habentur alie indulgentie, que adhuc non sunt notate”. Przegląd zachowanych odpustów (bądź regestów) w zespole poklasztornym kanoników regularnych na Piasku nie przynosi odpowiedzi, o jakie odpusty mogło chodzić²⁰³.

20. Odpusty kaplicy leprozorium pw. Jedenastu Tysięcy Dziewic (f. 176r–v/120r–v)

*Odpusty
w kaplicy
Jedenastu
Tysięcy Dziewic*

W inwentarzu znalazł się tylko jeden odpust, wydany przez Bonifacego IX 9 lipca 1400 (?) roku w związku z ufundowaniem tego szpitala i zapiska ta jest dzisiaj najstarszym jego przekazem²⁰⁴. Być może przed konfirmacją tego odpustu przez kardynała Fryderyka Jagiellończyka (wraz z siedmioma biskupami polskimi itd.)²⁰⁵ leprozorium nie otrzymało już żadnych innych indulgencji wieczystych, ale można również przyjąć, że

nasz inwentarz oddaje sytuację z początku wieku. Jest to przywilej odpustowy typowy dla „działu sprzedaży” kancelarii tego papieża, można więc przypuszczać, że stanowił część „uposażenia” nowej placówki opiekuńczej, jaką miastu zafundował Paweł Steube wraz z rodziną²⁰⁶.

*Odpusty
u św. Anny
na Piasku*

21. Odpusty kaplicy św. Anny na Piasku
(f. 178r–v/122r–v)

Kaplica cmentarna dla mieszkańców Piasku erygowana była w końcu XIV wieku w czasach pontyfikatu Urbana VI. Jej fundatorem był zmarły w 1386 roku opat NMP na Piasku Jan z Pragi²⁰⁷. Jemu to zapewne zawdzięczała przywilej papieski na święto patronalne. Odpusty przyznane przez biskupa Konrada oleśnickiego i arcybiskupa Mikołaja (prawdopodobnie) Trąbę za odmówienie *Ojciec nasz* i *Zdrowaś Mario* obok jałmużny potwierdzają, jak ważna i zarazem standardowa już w tym okresie była to okazja odpustowa²⁰⁸.

22. Odpusty augustianów eremitów w rzymskim kościele Santa Maria del Popolo
(f. 188r–195r/132r–139r)

*Odpusty
w rzymskim
kościółce
Santa Maria
del Popolo*

Wbrew nagłówkowi „Hec indulgentie sunt ecclesie sancte Dorothee virginis”, nie jest to spis indulgencji klasztoru wrocławskiego, nie jest to też dalszy ciąg wyżej opisanego sumariusza odpustów zakonu augustianów eremitów. Zamieszczona pod tym nagłówkiem opowieść o początkach rzymskiego kościoła Santa Maria del Popolo, złożonych tam relikwiach i otrzymanych odpustach, wyszła, jak wyżej powiedziano, spod pióra pisarza C, który starał się zachować formę graficzną „eleganckiego inwentarza”. W niewiele różniących się wariantach krążyła ona od drugiej połowy XIV wieku wraz ze spisami odpustów rzymskich i kościołów stacyjnych²⁰⁹. Zawierała niezwykle atrakcyjną legendę o cudownych początkach świątyni, będących jednocześnie stemplem wiarygodności odpustów, które należały do jednych z bardziej udanych fałszerstw na tym polu.

W 1256 roku kościół Santa Maria del Popolo przeszedł w posiadanie wówczas założonego zakonu augustianów eremitów (bullą *Licet Ecclesiae catholicae* Aleksandra IV). Wcześniej przez kilkadziesiąt lat należał do franciszkanów. Miejsce, w którym go wzniesiono – w pobliżu bramy miejskiej Porta Flaminia (późniejszej, od czasów Sykstusa IV, Porta del Popolo) – związane było z rodem Domicjuszów Ahenobarbów (tu znajdować się miało ich mauzoleum), z którego pochodził Neron. Śmierć cesarza odpowiedzialnego za krwawe represje na chrześcijanach wcześniej stała się tematem apokryfów. Miał więc okrutnik popełnić samobójstwo (kilka wariantów samobójczej śmierci) lub być zabity przez senatorów. W *Złotej legendzie* Neron, by uniknąć linczu ze strony nacierającego nań tłumu, wystrzył zębami kawałek drewna i zadał nim sobie śmiertelny cios. Jego ciało rozszarpały wilki. Legenda o diabłach dręczących duszę Nerona w rosnącym przy Porta Flaminia drzewie orzechowym (*arbor nucis*) i wzniesieniu na tym miejscu przez

papieża Paschalisa II – za wskazówkami danymi przez Matkę Bożą – kościoła Santa Maria del Popolo była już dobrze znana w drugiej połowie XIV wieku. Powiązано z nią bowiem, i ze złożonymi w świątyni przy okazji jej konsekracji niebywale cennymi relikwiami, rzekome odpusty, które trafiły do spisów rzymskich indulgencji. We wrocławskiej księdze odpustów zamieszczono rozbudowany wariant tej legendy, a nadto pisarz C uwzględnił jeszcze zatwierdzenie przywilejów zakonnych przez Aleksandra IV oraz Eugeniusza IV (1441).

Kiedy i jak powstała wrocławska „księga odpustów”

Ernst Lasłowski, który jako jeden z nielicznych zwrócił uwagę na wrocławski klocek, zauważył w nim tylko *Mirabilia Urbis Romae* i w związku z tym zaliczył go do typowych książeczek/przewodników pielgrzymich na użytek *romei*. W kilku publikacjach starałam się udowodnić, że wrocławską „księgę

odpustów” można wiązać z jubileuszem 1500 roku, a może nawet 1450 roku. Dziś, po przygotowaniu wydania źródła, które zawsze wymusza znacznie bliższe obcowanie z nim i głębszą refleksję, okoliczności i cele powstania rękopisu i pielgrzymiego klocka nie rysują mi się tak prosto i jednoznacznie.

Wrocławski kodeks jest egzemplarzem unikatowym. Wszystko przemawia za tym, że takim miał być i takim pozostał – stworzony na użytek być może nawet grupy osób, na pewno nie pełnił roli przewodnika po odpustach wrocławskich. Wydaje się być dziełem kapłana – obszerny w języku niemieckim sumariusz odpustów u św. Marii Magdaleny wskazywałby na duchownego z tego kościoła²¹⁰. Twórca kodeksu był wyraźnie zainteresowany odpustami rzymskimi (z racji odbytej bądź planowanej pielgrzymki?, pobytu w Kurii?, przynależności do tamtejszego bractwa i innych bractw zakonnych z centralą w Rzymie?). Nie tylko posiadał drukowany przewodnik, ale również zebrał i sporządził stosowną dokumenta-

cję dla odpustów w nim niefigurujących: „pakiet” odpustowy bractwa szpitala Santo Spirito in Sassia, odpusty franciszkanów na okres Wielkiego Postu (z których skorzystać mogli członkowie bractwa NMP u św. Marii Magdaleny), a nawet indulgencje w Santa Maria del Popolo, bowiem: „omnes ille indulgencie, que sunt in ecclesia Sancte Marie de Populo in Vrbe Romana, que quidem ecclesia est ordinis nostri, sunt similiter et hic in ecclesia ista sancti Wenczeslai ac sancte Dorothee virginis” (zob. niżej, s. 152). Określenie, które tu pada: „est ordinis nostri” odnosi się do pisarza tych słów (pisarz C), który raczej nie był autorem naszej „księgi odpustów”.

Bardziej prawdopodobne jest, że był nim pisarz A, być może także introligator całego kodeksu. Spod jego ręki (lub więcej rąk o bardzo podobnym dukcie) wyszły fragmenty, w których zarejestrowane zostały odpusty zdecydowanie późniejsze od tych objętych „elegantkim inwentarzem”, napisane na papierach innych niż tenże „elegantki

inwentarz” i – poza niemieckim sumariuszem odpustów u św. Marii Magdaleny – w zasadzie nie dotyczą świątyń wrocławskich. Nawet należący według dużego prawdopodobieństwa do partii autorstwa pisarza A sumariusz odpustów joannitów, w którym są odwołania do bulli i transumptów bulli przechowywanych w komendzie we Wrocławiu – wskazówka, gdzie tekst ten został napisany – zawiera tylko indulgencje całego zakonu.

Nienależące do „eleganckiego inwentarza” spisy i sumariusze odpustów mają różne terminy *post quem*: rok 1441 (odpusty u Santa Maria del Popolo pisarza C), lata 80. XV wieku²¹¹ (sumariusz niemiecki z kościoła św. Marii Magdaleny), rok 1457 dla (podstawy?) inwentarza joannitów, 1495 dla spisu odpustów bractwa Santo Spirito in Sassia, 1479 dla odpustów franciszkańskich na okres Wielkiego Postu. Te dwa ostatnie, najpóźniejsze, są z pewnością dziełem pisarza A i to on zapewne połączył przez siebie napisane teksty z innymi inwentarzami oraz inkunabułami wydrukowanymi między rokiem 1491 a 1495.

Zasadniczą część wrocławskiej „księgi odpustów” stanowi „elegancki inwentarz”, jak dla wygody określiłam spisy odpustów, którym nadano ozdobną formę graficzną i wygląd dosyć ekskluzywnej książeczki pielgrzymiej. Najpóźniejsze odpusty nimi objęte nie wykraczają poza lata 20. XV wieku. Nie mamy jednak wystarczających podstaw, by tak wcześnie datować papier, na którym inwentarz ten spisano, a rękę pisarza B też należałoby zaliczyć raczej do drugiej połowy XV wieku. Co więcej, nie możemy wykluczyć i tej, odrzuconej, ale nie zanegowanej przeze mnie hipotezy, że pod imieniem Fridemannus, które nosić miał arcybiskup gnieźnieński, kryje się jednak Fryderyk Jagiellończyk. „Elegancki inwentarz” spisany byłby wówczas w tym samym czasie, co pozostałe sumariusze i spisy odpustów skreślone ręką pisarza A.

Czy był kopią jakiejś starszej wrocławskiej „księgi odpustów”? Przyjęcie takiej hipotezy też budzi wątpliwości. Jak wykazała to analiza struktury składek, nasz inwentarz nie był spisany „w ciągu”, bez przerw, bez zostawiania

miejsz pustych, przekładania kart, czego można by się spodziewać po przyzwoitej kopii. Bardziej prawdopodobna jest inna sytuacja – „elegancki inwentarz” jest stworzoną przez jednego lub najwyżej dwu pisarzy składanką, wykorzystującą istniejące spisy i rejestry, ale nie tworzące całości. Niektórych sumariuszy albo brakowało, albo nie można ich było wykorzystać. Do najważniejszych braków należy z pewnością pominięcie kościoła NMP na Piasku – pierwszego we Wrocławiu obdarowanego odpustami. Taki wniosek zakłada jednocześnie, że na przełomie XIV i XV wieku, najpóźniej w drugiej dekadzie stulecia XV – zapewne naśladowując powstające wówczas coraz liczniej sumariusze odpustowe zakonne oraz coraz łatwiej dostępne rzymskie *libri indulgentiarum* – większość (wszystkie?) świątyń wrocławskich postarała się o mniej lub bardziej wyczerpujące i składne własne inwentarze i rejestry. I nawet jeśli wpływ na ich spisywanie miało wywołane jubileuszami ożywienie pielgrzymkowe – Wrocław leżał na szlaku wiodącym do Rzymu (i Wenecji)

z Prus, północno-wschodniej Polski i z Litwy – to wydaje się, że silniejszy impuls mógł wyjść z opactwa na Ołbinie. Dzięki zgromadzeniu największej na Śląsku kolekcji relikwii, systematycznemu od XIII wieku pozyskiwaniu kolejnych odpustów dla uczczenia tychże relikwii, wreszcie organizacji uroczystych *ostensiones reliquiarum* klasztor św. Wincentego skutecznie rywalizował nawet z nieodległym sanktuarium w Trzebnicy. I to ten klasztor, jak wskazują na to wspomniane tu kilkakrotnie rotulusy, wprowadzał we Wrocławiu kolejne nowości związane z obsługą pielgrzymów i ich odpustowych potrzeb.

Wrocław, jak dziś sądzę, nie dorobił się swojego „miejskiego” przewodnika odpustowego, o co pokusił się Mediolan. Ale sama idea nie była tu pod koniec XV wieku i w pewnym kręgu (prawdopodobnie duchownych) obca. Dzięki niej i szczęśliwemu, mimo reformacji, przetrwaniu wyprodukowanej w jednym egzemplarzu „pielgrzymiej książeczki” otrzymaliśmy wyjątkowe zwierciadło „odpustowej rzeczywistości” schyłku średniowiecza.

Postscriptum: Wpisy z XVI wieku

Okolo połowy XVI wieku kilku użytkowników (właścicieli?) naszego klocka zapisało na wolnych kartach różnego typu teksty w języku niemieckim. W dwóch zaś innych miejscach – na zapisanej stronie – znalazły się krótkie uwagi mimochodem oddające atmosferę reformacyjną²¹². Część z wpisów (rachunki, list) zaopatrzona jest w daty: 1556 oraz 1560, które ze względu na paleograficzny obraz tych wpisów można bez większych obaw rozciągnąć na pozostałe zapiski. Rok 1561 przywołuje zapiska (skądinąd mocno przesadzona w treści) poczyniona na karcie pierwszego inkunabułu (f. 31 r; paginacja oryginalna druku: E ii): „Am 1561 iar da hat man die kirche zu sanckt Elisabet eingebrachen. Anno 1561”.

Wśród tych wpisów zwracają uwagę niemieckie pieśni i wierszyki, które pracujący u progu swojej kariery naukowej we wrocławskim archiwum Arnold Oskar Meyer wydał jako śląską poezję doby reformacji²¹³.

Choć rozrzucone na oddalonych nieraz od siebie kartach rękopisu, tworzą niewielki zbiorek głównie świeckich utworów i razem ze znacznie bardziej codziennymi, podręcznymi zapiskami zdają się sugerować, że nasz kodeks znajdował się wówczas w rękach ludzi świeckich.

Część pierwsza tego poetyckiego zbiorku wypełniła prawie całą składkę pozostawioną pustą przez pisarza inwentarza odpustów (f. 80r–88v). Otwiera ją (f. 80r–v/23r–v²¹⁴) wierszowana rozmowa ze sługą (*Knecht*) Ruprechtem. Postać ta w XVII wieku zadomowiła się w bożonarodzeniowym folklorze południowych Niemiec; na północy, a w późniejszych wiekach już wszędzie w krajach języka niemieckiego Ruprecht stał się sługą-pomocnikiem św. Mikołaja, nagradzającym grzeczne dzieci (przepytuje je ze znajomości modlitw). Zanotowany w rękopisie wrocławskim utwór należałby do najstarszych, pochodzących z XVI wieku prezentacji tej postaci, gdyby nie ... brak w nim jakichkolwiek odniesień do Bożego Narodzenia

(bądź św. Mikołaja). Pierwszy „wydawca” tego dialogu, Hoffmann von Fallersleben²¹⁵, datował go na początek XVI stulecia, ale poza tym nie opatrzył żadnym komentarzem. A.O. Meyer nie podając żadnego uzasadnienia, zaliczył go do *Weihnachtssprüche*. Zapewne nie znał prac Alexandra Tillego, który wykazał, że najstarsze teksty, w których pojawia się *Knecht Ruprecht*, w tym wrocławski, należą do gatunku dialogów między panem a sługą²¹⁶.

Kolejne utwory to pięć pieśni miłosnych, tworzących – sądząc z układu i powtarzanego nagłówek *Aliud* [*carmen*] – przemyślaną antologię. Umieszczony na jej początku utwór (f. 82r–83v/25r–26v) to popularna pieśń miłosna, zaczynająca się do wersu: „Entlaubt ist uns der wald”, której najstarsze zachowane wersje pochodzą z połowy XV wieku²¹⁷. Muzykę do niej (na cztery głosy) miał napisać Thomas Stolzer, uważany przez niektórych za „największego niemieckiego muzyka pochodzącego ze Śląska”²¹⁸. Od 1519 roku działał on we Wrocławiu, a następnie był muzykiem

na dworze Ludwika Jagiellończyka w Budzie. Melodia tej pieśni (wykonywana do dziś) już w XVI wieku służyła za podkład pieśni religijnych (m.in. braciom czeskim).

Następną pieśń, zaczynającą się od słów: „Wolt gott, wehr ih / Als gleich mir” (f. 84v/27v), wpisano pod nagłówkiem „Nova cantilena”. Meyer nie zamieścił o niej żadnej informacji, w późniejszej publikacji powołano się na jego wydruk i podawano tylko rękopis wrocławski jako przekaz²¹⁹. Jako *Aliud* (f. 85v–86r/28v–29r) figuruje natomiast wielokrotnie w XVI wieku wydana drukiem w różnych zbiorach (*Liederbücher*) pieśń o rozstaniu: „Ach scheiden bringett mir schwer”²²⁰, a przed Meyerem opublikowana w 1841 roku z inkunabułu przez Philippa Wackernagela²²¹. Pod takim samym nagłówkiem *Aliud* wpisano też następną pieśń (f. 86r–88r/29r–31r): „Ach winterskaldt, / So mannichfallt” oraz (f. 88r/31r): „Kein lieb ahn leydt mag mir nicht wiederfaren” – do której muzykę napisał Mattheus Le Maistre (1566)²²². Wbrew supozycjom Meyera, nie są

to więc „ludowe pieśni śląskie” – wszystkie w XVI wieku cieszyły się dużą popularnością i były w obiegu dzięki różnym rękopiśmiennym i drukowanym zbiorom pieśni²²³.

Ta sama konstatacja odnosi się do religijnej pieśni „Ach mein got, sprich mir freundtlich zu” (f. 107v/50v), która widnieje pod nagłówkiem: „Ein schon geistlich lied, dorum der mensch vor den alten Adam klagt. Im thon: Ein medlein sprach mir freundlich zue”²²⁴. Jest to pieśń Johanna Schönbrunna z Chemnitz (zm. przed 1556). Część jego twórczości wydał jego syn Adam (Erfurt 1557)²²⁵.

Ostatnim godnym krótkiej wzmianki późniejszym dopiskiem, wprowadzonym do rękopisu przez mniej jednak wprawnego pisarza niż wielbiciel pieśni miłosnych, jest jeszcze jedna *Nova cantilena* (f. 181r–v/125r–v), tym razem „Ein liedt von einem kezelein, von einem kirschner”, czyli piosenka o kotku i kuśnierzu.

Uwagi o wydaniu tekstu

W przygotowaniu tekstu do druku posłużono się zmodyfikowanym *Projektem instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku* Adama Wolffa²²⁶. Modyfikacje dotyczą przede wszystkim ortografii źródła, ingerencje w którą ograniczono do minimum. Zachowano więc niekonsekwencję (nierozróżnianie) pisowni *u* i *v*, *c* i *t*, zdwojeń liter (np. *ll* lub *l* oraz *tt* lub *t*) itp. W zapisie rozwiniętych skrótów zastosowano ortografię właściwą dla danego fragmentu. Zachowano również różne sposoby zapisu cyfr i liczb. Wprowadzono jednak współczesne zasady pisowni dużych liter oraz stosowaną w polskim edytorstwie tekstów łąćńskich interpunkcję.

W nawiasach okrągłych podano niepewne odczyty skrótów, w nawiasach kwadratowych natomiast brakujące w słowach litery oraz brakujące lub dodane dla lepszego zrozumienia tekstu słowa.

W nawiasie kwadratowym podany jest również (kursywą) numer strony według paginacji wprowadzonej ołówkiem w całym kodeksie.

Polskie tytuły poszczególnych inwentarzy w nawiasie kwadratowym zostały oczywiście nadane przeze mnie.

W przypisach (także we *Wstępie*) tylko wyjątkowo dokumenty z Archiwum Państwowego we Wrocławiu są oznaczone nowymi sygnaturami. Przygotowując edycję, korzystałam z gromadzonych przez wiele lat wypisów z źródeł, notatek itp., które przechowuję pod starymi sygnaturami, pozwalającymi *nota bene* śledzić starszą literaturę przedmiotu. Ich zmiana wymagałaby dodatkowej pracy w Archiwum, która nie jest konieczna, gdy mamy do dyspozycji odpowiednie konkordancje.

Przypisy

- ¹ O rękopisie tym wspominał, przedrukowując fragment niemieckojęzycznego inwentarza odpustów w kościele św. Marii Magdaleny, A.O. Meyer, *Studien zur Vorgeschichte der Reformation*, s. 56 nn.; marginalnie – Ernst Laslowski w studium o odpustach jubileuszowych, *Beiträge zur Geschichte*, s. 122. Stosunkowo niedawno powołał się nań także J. Gromadzki, *Malarstwo miniaturowe*, s. 138. Nie uwzględnił natomiast tego rękopisu ks. K. Dola, *Odpusty*, który korzystał wyłącznie ze źródeł opublikowanych. Samemu rękopisowi poświęciłam artykuł: *Wrocławski „liber indulgentiarum”*, którego nie wszystkie tezy dziś podtrzymuję w całej rozciągłości.
- ² Wydanie to jest dostępne w Internecie: digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN772598002&PHYSID=PHYS_0005&DMDID=DMDLOG_0001.
- ³ GW 3087. GW wzmiankuje tylko dwa egzemplarze, oba w BUWr. Drzeworyty z tego wydania zob.: www.uni-muenster.de/Kultbild/missa/messablauf/messablauf_5.html.
- ⁴ To jedno z najlepiej zachowanych XV-wiecznych wydań tej składanki, GW 4397 (GW wykazuje 22 egzemplarze, nie wszystkie całe).
- ⁵ Więcej piszę o tym w książce *Jerozolima – Rzym – Compostela*, s. 43 n., 217–220.
- ⁶ Por. omówienie tego rodzaju inwentarzy i *Heiltumbücher* przez A. Legnera, *Reliquien*, s. 88–119; zob. także H. Kühne, *Ostensio, passim*. Inwentarze

z opactwa św. Wincentego na Ołbinie z początku i końca XV w. omówił i wydał L. Santifaller, *Nikolaus Liebentals Kopialbücher*; tenże, *Quellen zum Ablass*. Zob. także o „afiszach”, s. XCII–XCV oraz przyp. 102.

⁷ „E vidi le lasagne/Andare a Prato a vedere il sudario/E ciascuna portava l’inventario”, Burchiello, *I Sonetti*, nr 12 (poetyckie tłumaczenie P. Salwy tego sonetu, w: *Historia literatury włoskiej*, t. I, s. 190, jest niedosłowne). Słowo *lasagna*, oznaczające typ makaronu, ma tu podwójne znaczenie, zarówno dosłowne (charakterystyczny dla Burchiella absurdalny humor i słowny galimatias), jak i przenośne – było ono wówczas używane także na określenie ludzi prymitywnych, głupków; przetłumaczyłam je jako „buraki” – słowo w ostatnich latach używane na określenie nieokrzesanych wieśniaków.

⁸ Zob. reprodukcję: www.spolek-praha-cachy.cz/cachy-jako-poutni-centrum-ve-stredni-evrope.html.

⁹ Rotulusy te omówił i wydał L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*; zob. także tegoż: *Nikolaus Liebentals Kopialbücher*.

¹⁰ KDŚl., II, s. 121 n., nr 162.

¹¹ L. Theobald, *Das Heiltum- und Ablassbuch*; A. Legner, *Das Heiltumbuch des Degenhart Pfeffinger*, s. 22 nn.; ostatnio: E. Bünz, *Die Heiltumsammlung, passim*.

¹² Por. R. Paciocco, *I frati minori*. Szczegółowo o tym *Wstęp*, s. LXXIV i *passim*.

¹³ W 1323 r. powstał taki rejestr z polecenia biskupa Lincolnu, Burghersha, zob. R.N. Swanson, *Indulgences*, s. 81.

¹⁴ E. Cattaneo, *I “libri indulgentiarum”*, s. 253; por. także klasyczne dzieło N. Paulusa, *Geschichte des Ablasses*, zwł. t. III, s. 274–292.

¹⁵ E. Cattaneo, *I “libri indulgentiarum”*, s. 254 n.

¹⁶ Tamże, s. 268.

¹⁷ Obraz ten będzie przedmiotem odrębnego studium autorki.

¹⁸ N. Pulus, *Der Ablass*.

¹⁹ Literatura przedmiotu jest ogromna, odsyłam do nowszych ujęć w: *Promissory Notes on the Treasury of Merits* czy uwag wstępnych ks. K. Doli, *Odpusty*, s. 355–357; ciągle pozostaje ważne fundamentalne dzieło Nikolausa Paulusa.

²⁰ Jednym z najważniejszych „zwrotniczych” w tych badaniach stał się w latach 80. XX w. André Vauchez. Pisałam o tym nieco więcej we wstępie do zbiorowego tomu *Ecclesia et civitas*, zatytułowanym *Religijność miejska*.

²¹ Wysokość tego odpustu była przedmiotem kontrowersji. Późniejsze, XVI- i XVII-wieczne traktaty o odpustach itp. teksty pastoralne tłumaczą karenę (*carena*, *karena*) jako przede wszystkim darowanie ciężkiej pokuty o chlebie i wodzie, ale większość dodaje przy tym, że oznacza ona okres 7 lat i 40 dni, czyli łączy w sobie *quadragesimam* (*quarantenam*) i *septenam*. We wrocławskiej „księdze odpustów” kareny występują często w inwentarzach dominikanów oraz augustianów eremitów, pojedynczo są wzmiankowane w sumariuszu premonstratensów oraz niemieckim spisie odpustów u św. Marii Magdaleny.

²² Sigismundus Rosicz, *Gesta diversa*: s. 41 – 1390 r.: „[...] electus est papa Bonifacius IX, qui eodem anno Rome

- annum jubileum instituit”; „Anno domini 1393 fuerunt indulgentie in ecclesie Wissegradensi [Praga]”; s. 62 – 1451 r.: „[...] insinuatus fuit solenniter annus iubilus concessus a reverendo [...] Nicolao [de Cusa] [...] durando usque ad festum purificationis Marie”; s. 80 – 1462 r. informacja o świętojańskim odpuszczeniu zupełnym.
- ²³ BUWr, KdBM, t. 8, s. 1012–1017. Zob. także B. Kocowski, *Katalog inkunabułów, cz. I*, nr 1928.
- ²⁴ U. Lincke (BUWr, KdBM, s. 1012) pisze o niej jako o dawnej („alte Foliierungen von Bl. 60–182 mit 1–142 {wobei die leeren Bll. [=Blätter] mitgezählt sind}, von 183–266 mit 1–84, und von 267–347 mit 1–80”). Lincke w opisie klocka posługuje się zapewne paginacją naniesioną ołówkiem, która została usunięta i zastąpiona nową z uwzględnieniem kart niezapisanych. Pierwsza z wymienionych w cytacie powyżej jako „stare” numeracja kart odnosi się do naszego rękopisu i jest do dziś widoczna. Być może naniesiona została w momencie sporządzania wcześniejszego katalogu rękopisów biblioteki kościoła św. Marii Magdaleny, BUWr, *Catalog der Handschriften der Magdalenen-Kirchen-Bibliothek*, s. 57 (52a). Ten rękopiśmienny katalog nie zawiera opisu klocka, czytamy w nim jedynie, że składa się on z: „Verzeichnisse der im Besitz der einzelnen Breslauer Kirchen befindlichen Indulgenzbriefe. Aus der Zeit der Papstes Alexander VI, fol. 1–150” oraz z druków (pierwszy z nich zatytułowany został „Mirabilia Romae”).
- ²⁵ Zob. o tych „przewodnikach” szerzej w mojej książce: *Jerozolima – Rzym – Compostela*, s. 207–223; a zwr. prace N.R. Miedemy (zob. niżej, *Bibliografia*).

- ²⁶ GW 03087, ISTC ia01396200, USTC 739996 (opis zob. w GW: www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/). Pełniejsza forma tytułu: *Die auslegung der heimlichen vnd geistlichen bedeutung der heyligen messe*.
- ²⁷ BUWr, XV. Q. 33. Zob. także pw.kasaty.pl/pl/druk/Printing/13951.html? – gdzie błędnie podana informacja, że językiem tekstu jest łacina. B. Kocowski, *Katalog inkunabułów, cz. I*, s. 101. Niektóre drzeworyty z tego druku są reprodukowane w Internecie na portalu Missa Mediaevalis: www.uni-muenster.de/Kultbild/missa/.
- ²⁸ Dygitalizacja druku Friedricha Creussnera z 1482 r.: www.europeana.eu/portal/record/9200174/_o_224069.html.
- ²⁹ GW 4397. Druk ten ze zbiorów sztokholmskich jest zdigitalizowany: libris.kb.se/bib/10958632.
- ³⁰ W BUWr, KdBM (s. 1013) wyszczególnione są tylko pierwsze karty 13 składek (w tym 8 kwaternionów w poprzedzającym rękopis inkunabule), po czym na marginesie zamieszczona jest jedynie uwaga, że dalsze składowki są nieregularne, a w stopkach ich pierwszych kart wpisane są cyframi arabskimi numery składek.
- ³¹ Kwestię datacji zob. s. LXVI, CLXX.
- ³² Znaki najbardziej zbliżone co do kroju i wielkości z katalogów filigranów nie są identyczne ze znakiem figurującym w naszym rękopisie na kilku kartach, a tu dobrze widocznym na k. 123 i 129. Dokładnej co do milimetra wysokości nie udało mi się ustalić z powodu cięcia papieru; szerokość korony w podanych w obu katalogach (Piccarda i Briqueta) znakach waha się

od 37 do 41 mm, podczas gdy w naszym rękopisie wynosi ona 45 mm.

³³ Cyfrę rzymską I, tak samo zapisaną minuskułą („i”), znajdujemy jeszcze na f. 167r, gdzie w złożeniu z arabską cyfrą 9 posłużyła na oznaczenie numeru kolejnej składki: 19.

³⁴ Wpisy na tych pustych kartach niemieckiej poezji, dokonane w połowie XVI w., zob. s. CLXXV–CLXXVII. Autor tych wpisów, wyraźnie mających charakter prywatnych zapisek, nie baczył na elegancką i nabożną formę kodeksu, i zignorował naniesione na papier marginesy.

³⁵ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 29.

³⁶ APWr, Rep. 55.

³⁷ Niepewność duktu mogła też wynikać ze słabej znajomości łaciny. W krajach niemieckich przyjęło się wówczas stosować pismo humanistyczne do języka łacińskiego, pismem gotyckim nadal pisano teksty w języku niemieckim.

³⁸ Karty 62 i 65 (piąte w seksternionie) stanowiły górną część arkusza, k. 63 i 64 (środkowe w składce) – jego część dolną itd.

³⁹ Zbliżony rysunek (ale nie identyczny) prezentują znaki wodne zamieszczone w katalogu Briqueta (nr 15398 i 15400), wydobyte z dokumentów drezdeńskich z końca XV w. (1494 r.) i początków XVI w. (1501, 1513 r.).

⁴⁰ Brak ten odnotowali obaj autorzy KdbM: na s. 1013 Lincke zatytułował ten sumariusz jako fragment (*Bruchstück*), natomiast na s. 1015, w szczegółowym spisie treści czytamy: „Fol. 56–64 – Intencione

considerans – Vorher ein Blatt ausgerissen”. Na razie nie udało mi się ustalić, z jakiego zakonnego zbioru przywilejów odpustowych mógł skorzystać pisarz tej części wrocławskiej „księgi odpustów”. O powstawaniu w zakonie w XV w. zbiorów zwłaszcza przywilejów papieskich zob. ostatnio J. Sarnowski, *Macht und Herrschaft*, s. 170 nn.

⁴¹ Karty 119 i 122 – górny fragment znaku; k. 113 i 128 – dolny.

⁴² Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 30: *Sakrament Pokuty II*, zagad. 25, art. 2 (*Summa theologiae, Suppl.*, q. 25, a. 2), s. 179. Zob. też N. Paulus, *Geschichte des Ablasses*, t. I, s. 293.

⁴³ *Dokumenty soborów*, t. II, s. 306, 307.

⁴⁴ Położona naprzeciw opactwa kanoników regularnych NMP.

⁴⁵ A. Rauter, *Über die Wasserzeichen*.

⁴⁶ K. Maleczyńska, *Dzieje starego piapiernictwa*, s. 22 n.

⁴⁷ Do tej pory wiemy o uruchomieniu produkcji papieru we Wrocławiu niewiele więcej niż ustalił Klose (który znalazł potwierdzenie dla tej produkcji dopiero w 1485 r.).

⁴⁸ W obu najważniejszych katalogach Briqueta i Piccarda jest on uwzględniony, ale kwerendy we Wrocławiu były prowadzone dosyć pobieżnie.

⁴⁹ Por. zwłaszcza A. Rauter, *Über die Wasserzeichen*, s. 52.

⁵⁰ *Diplomata pontificia et regia*, s. 133. Papieskie breve *Attendentes* („datum Romae, 14 Sept. 1495”; Accademia Lancisiana, Bullarium, no 368) zostało rozesłane do wszystkich biskupów i prałatów; zob. P. De Angelis, *L'Ospedale*, t. II, s. 308.

- ⁵¹ Tamże, s. 73 nn. Bulle Eugeniusza IV: *Salvatoris Nostris*, 25 marca 1446 r. – „odnowienie” bractwa; bulla z tego samego dnia, *Cum Nos hodie* – zwraca się do wszystkich patriarchów, arcybiskupów, biskupów, wikariuszy generalnych, prałatów z informacją o bractwie i o obowiązku wspierania go w swoich diecezjach, podaje zasady wpisywania się do bractwa i prowadzenia rejestrów wpisów itd.
- ⁵² Ważne też bulle Sykstusa IV z 21 marca 1477 i Innocentego VIII z 1486 r.
- ⁵³ Bulla Sykstusa IV z 21 marca 1477 r. (*Bulla, qua confraternitas Hospitalis S. Spiritus reformatur*, <Sixtus Episcopus Servus Servorum Dei>; bulla z datą 22 marca 1478 r. [powinno być 1477] druk: Romae, Stephan Planck), zob. druki w katalogu Haina nr.: 14 809, 14 810, 14 811. Zawierała ona wyliczenie odpustów. Zob. też wydany przez O. Clemena drukowany spis odpustów, który tylko w części pokrywa się ze spisem zamieszczonym w rękopisie wrocławskim. Znajdująca się w nim notatka rękopiśmienna informuje o konfirmacji odpustów przez Innocentego VIII, O. Clemen, *Die Ablässe und Privilegien*, s. 3–7. Bulla konfirmacyjna odpustów bractwa wydana przez Innocentego VIII w 1486 r. także oczywiście była wydrukowana (*Copia confirmationis indulgentiarum*).
- ⁵⁴ Zob. przykłady w mojej książce *Jerozolima – Rzym – Compostela*, s. 226 n.
- ⁵⁵ Procedura przyjmowania do bractwa oraz kolekty została szczegółowo zarządzona we wspomnianych wyżej bullach Eugeniusza IV. W każdej diecezji lub mieście powinna być wyznaczona jedna lub więcej

- osób do zbierania pieniędzy, te zaś miały być corocznie przekazywane do rzymskiej „centrali”.
- ⁵⁶ Zob. GW 6520–6522 (druki: lipski Markusa Brandisa i passawski, Johannes Petri w 1486 r.). O zachowanych w Lipsku drukowanych formularzach poświęcenia przyjęcia do bractwa (nie tylko rzymskiego Szpitala Ducha Świętego) zob. F. Eisermann, *Leipziger Einblattdrucke*, s. 374 i tamże przyp. 4.
- ⁵⁷ Zob. APWr, Dokumenty m. Wrocławia, nr 6031; APWr, Rep. 58, nr 573, 28 czerwca 1488 r.; APWr, Klose 2, s. 28 – gdzie również potwierdzenie dla Jakuba Beynharta i jego żony Anny o otrzymaniu takiego odpustu.
- ⁵⁸ BUWr, IQ 155, f. 25r–v.
- ⁵⁹ O. Clemen, *Ein Bruderschafts- und Ablassbrief*, s. 79 n.
- ⁶⁰ UB Culm, t. II, nr 766, s. 621–623. Zob. streszczenie, W. Szymborski, *Odpusty*, nr 1427, s. 536.
- ⁶¹ W kolejności, jak w naszym inwentarzu.
- ⁶² *Diplomata pontificia et regia*, t. I, s. 134.
- ⁶³ W 1515 r. przyjęte do bractwa zostały także zakonnice z klasztoru trzebnickiego, APWr, Rep. 125, nr 689.
- ⁶⁴ W odniesieniu do przywilejów odpustowych franciszkanów nazwa ta pojawiła się już w XIII w. jako określenie bulli Aleksandra IV *Virtute conspicuus* z 2 sierpnia 1258 r. (*Bullarium franciscanum*, t. 1, s. 298–303); konfirmował je następnie Urban IV (1262 r.), a odnowił Klemens IV (1265 r.).
- ⁶⁵ Bulla jest reprodukowana w Internecie: www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/WelcomeAdditions/Manuscripts/GoldenBull.
- ⁶⁶ W. Szymborski, *Odpusty*, s. 527; różnice dotyczą

podanych liczb. Z informacji bibliograficznej zdaje się wynikać, że streszczenie Szymborskiego jest kompilacją informacji wydobytych z więcej niż jednego sumariusza – znalazły się tu bowiem opublikowane w 1578 r. *Compendium priuilegiorum fratrum Minorum et religiosarum*, wspomniany wyżej druk lipski z 1495 r. *Priuilegia et indulgentia*, wymienia Szymborski ponadto rkpsy Biblioteki Kórnickiej 19 i 101.

⁶⁷ Korzystałam z wydania lipskiego z 1495 r. Konrada Kachelofena (GW M35447) oraz z druku weneckiego ok. 1496/1497 Manfreda de Bonellis (?). Do tych wczesnych druków należą też: wydanie w Mediolanie ok. 1490 r. (?), Ulricha (Uldericus) Scinzenzera oraz prawdopodobnie późniejsze, w Wenecji (1490–1498?), Johanna Hammana. Jeden z egzemplarzy wydania lipskiego znajduje się w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu pod sygn. XV-094 (dostępny w Internecie). Zgodnie z funkcją marginałów (zarówno rękopiśmiennych, jak i drukowanych), czyli typowego dla epoki miejsca na „spis treści”, przy fragmencie nas interesującym wpisano na marginesie „in Quadragesima”.

⁶⁸ M.in. w występującej w drukach oraz w naszym rękopisie na f. 71r (s. 23) liczbie dni odpustów: „centum septuaginta sex”, zmieniono *septuaginta* na *sexaginta*.

⁶⁹ Bardzo szeroki obieg miały różne warianty rzekomej konfirmacji odpustów franciszkańskich przez Jana XXII (rzekoma bulla *Filiationi vestre*), która jako pierwszego papieża wymienia Aleksandra IV, a jako ostatniego Benedykta XI. Ale zamieszczoną w naszym

rękopisie listę niewiele więcej poza listą papieży z tym fałszywym sumariuszem łączy (por. R. Paciocco, *I frati minori*, s. 174–176, gdzie dwie wersje tego sumariusza).

⁷⁰ W. Szymborski podaje (*Odpusty*, nr 1416, s. 525 i nn.), że sumariusz, o którym wspomina m.in. nasz rękopis, został sporządzony przez prowincjała „prowincji św. Jakuba”.

⁷¹ Zob. poświęcony temu, cytowany wyżej artykuł wraz z publikacją niektórych sumariuszy: R. Paciocco, *I frati minori*. Jest w nim także krótka wzmianka o sumariuszu Jakuba z Alessandrii, na którego powoływał się pewien Vitus z konwentu bolońskiego. Miał on słyszeć kazanie brata Jakuba, w którym ten ogłaszał jakiś inwentarz odpustowy, który potem brat Vitus znalazł w zakrystii w Bolonii. Zob. zwł. tamże, s. 126 i nn. oraz przyp. 11.

⁷² M.in. kościołowi premonstratensów oraz kościołowi parafalnemu św. Marii Magdaleny.

⁷³ Pełną bibliografię wydań i regestów podaje W. Szymborski, *Odpusty*, nr 218, s. 306. Odpustu tego nie wychwycił L. Santifaller, *Quellen zum Ablauf*.

⁷⁴ Ich zestawienie w: W. Szymborski, *Odpusty*, s. 306 n., nr 218–222. Nadanie dla klasztoru wrocławskiego: APWr, Rep. 60, nr 1 (82/1013/0/1 1013/1).

⁷⁵ Zob. zwłaszcza wyjściowe dla wszystkich dalszych badań uwagi G.A. Stenzla w jego wstępie do UGBB, s. LX nn. Schl. UB, s. 64, nr 82.

⁷⁷ Odpust 40-dniowy na główne święta roku kościelnego maryjne (wraz z oktawami), który odnalazł J. Tęgowski, *Dwa XIII-wieczne*, s. 265, nr 2.

⁷⁸ Por. niżej edycję, s. 19 i 20 oraz s. 158 i 159.

- ⁷⁹ Zob. *Bullarium franciscanum*, t. III, s. 44, nr XLVII; W. Szyborski, *Odpusty*, nr 178, s. 300.
- ⁸⁰ Zob. odpusty legata Gwidona, W. Szyborski, *Odpusty*, s. 301 i 302.
- ⁸¹ Por. Schl. UB, t. III, s. 86, nr 120 – odpust nadany 25 kwietnia 1254 r. przez tegoż legata dominikanom wrocławskim na święta patronalne: św. Wojciecha, Piotra z Werony, Dominika oraz uroczystość dedykacji. Nadanie uczynione przez legata kilka dni wcześniej na rzecz kościoła NMP augustianów na Piasku (Schl. UB, III, s. 85 n., nr 119) obejmowało jednak także główne święta roku kościelnego.
- ⁸² Między nim a wcześniej zamieszczonym oraz wspomnianą drukowaną wersją występują różnice (z ważniejszych: opuszczenie „tytułu”, pominięcie w pierwszym wierszu formuły „Sanctissimus dominus noster”, brakuje jednego zdania w zsumowaniu odpustów papieskich, zmieniony jest w jednym miejscu porządek wymienienia papieży) oraz drobniejsze odmianki ortograficzne itd.
- ⁸³ Sumariusz odpustów karmelitów, sporządzony przez Johanna Marię de Polucii, został wydrukowany po raz pierwszy w 1496 r. w Wenecji (inkunabuł wydrukowany na pergaminie, znany ze zbiorów rzymskiej Biblioteka Casanatense). Sykstus IV potwierdził przywileje karmelitów bullą *Mare magnum Carmelitarum* w 1476 r. (*Bullarium Carmelitanum*, t. I, s. 320–346), odpusty zaś swoich poprzedników (poczynając od Hadriana II i Leona IV !!!) nadane karmelitom – 1 kwietnia 1477 r. (tamże, cz. 1 i 2, s. 346–349), z wyłączeniem jednak odpustów zupełnych („singulas

- indulgentias, non tamen plenarias”, tamże, s. 348). Z konfirmacji odpustów zakonnych wyłączył odpusty zupełne także Innocenty VIII (tamże, 30 stycznia 1485 r., s. 391–392). W bullarium karmelitów znalazłam odpusty zupełne nadane temu zakonowi przez Sykstusa IV, ale miały one dosyć szczególny charakter i nie były wieczyste: np. odpust jubileuszowy, 28 czerwca 1480 r. (tamże, s. 369–372), dla klasztoru karmelitów w Genui (Juliusza II, i z innych niż pobożność w Wielkim Tygodniu okazji: tamże, cz. 3, s. 200 i 201; także odpusty zupełne, jednorazowe, dla wspomnianych np. jednego, konkretnego kościoła karmelickiego, jak odpust Piusa II, tamże, cz. 3, s. 162, 172).
- ⁸⁴ Zmarła 11 sierpnia 1253 r. Klara z Asyżu została wyniesiona na ołtarze przez Aleksandra IV w 1255 r.
- ⁸⁵ Zestawienie (z silnym skrótem ich treści) odpustów do 1342 r. podaje L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 29 n. Pierwsze dwie indulgencje, z 13 grudnia 1256 r., miały na celu przede wszystkim przyciągnięcie „sponsorów” fundacji księżnej Anny (APWr, Rep. 63 nr 1 i 2; Schl. UB, t. III, nr 194 i 195, s. 132–133; CDS, t. VII/2, nr 941 i 942, s. 59; zob. także W. Szyborski, *Odpusty*, nr 109 i 110, s. 289), ale w tej drugiej bulli mowa już o dniu św. Klary, uroczystości dedykacji oraz o oktawach tych święt; przyznany z tej okazji odpust wynosił jeden rok.
- ⁸⁶ Poza przywołaną wyżej bullą, następne przywileje odpustowe tego papieża zostały wydane: 4 stycznia 1257 r. (uroczystości dedykacji kościoła i św. Klary – jeden rok i 40 dni), 27 kwietnia 1259 r. (św. Klary, św. Franciszka, Podwyższenia Krzyża Świętego,

- Wniebowzięcia NMP – jeden rok i 40 dni), Klemensa IV zaś 14 października 1265 r. – studniowy na uroczystość dedykacji, św. Klary (z oktavami) oraz oba święta Krzyża Świętego (odpowiednio: APWr, Rep. 63, nr 3, 11, 22; Schl. UB, t. II, s. 140 n., nr 208; s. 191, nr 288; s. 334, nr 527; W. Szymborski, *Odpusty*, s. 290, nr 116; s. 293, nr 136; s. 300, nr 179 – gdzie pełna bibliografia). O odpustach klarysek pisze także (z błędami) A. Sutowicz, *Życie religijne*, s. 185 n.
- ⁸⁷ Odpust Aleksandra IV z 1 lutego 1257 r., APWr, Rep. 63, nr 4; Schl. UB, t. III, s. 148, nr 220.
- ⁸⁸ Schl. UB, t. V, s. 11–12, nr 12. Odpust ten nie jest odnotowany w APWr, Rep. 63.
- ⁸⁹ Por. bullę Aleksandra IV umożliwiającą im odprawianie mszy św. w czasie interdyktu pod warunkiem rezygnacji z bicia w dzwony i zamknięcia bramy kościelnej.
- ⁹⁰ Zob. moje uwagi o związku kultu tego apostoła z kultem św. Wojciecha i wzmiance Galla o obchodach dnia św. Bartłomieja w Głogowie w momencie nadejścia wojsk Henryka V (1109 r.), *Princeps fundator*, s. 52–54.
- ⁹¹ Schl. UB, t. V, s. 64, nr 82. Nie ma odnotowanego tego odpustu w APWr, Rep. 63.
- ⁹² Por. np. taki apel premonstratensów z Klosterrode (Rode), wystosowany w 1469 r. i adresowany bardzo szeroko, *Urkundenbuch der Klöster der Grafschaft Mansfeld*, s. 369–372, nr 57.
- ⁹³ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 106: „Hec indulgencie conceduntur ab ordine et approbate sunt per Johannem papam XXII. Est autem hec summa claustrorum ipsius ordinis Premonstratensis scilicet

- mille tricentorum canonicorum et XL sanctimonialium, tricenta quinquaginta prepositure. Item in predicto ordine sunt episcopatus XVII, quorum VII sunt archiepiscopatus”.
- ⁹⁴ APWr, Rep. 67. Po wybuchu reformacji i rozebraniu zespołu klasztornego na Olbinie premonstratenski objęli pofranciszkański kościół i klasztor św. Jakuba. O zasobach tego archiwum dotyczących odpustów, zob. L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*.
- ⁹⁵ Tenże, rozdz. „Das Indulgenzregister”, w: tenże, *Nikolaus Liebentals Kopialbücher*.
- ⁹⁶ Poprzedza je nagłówek: „Item iam sequuntur bulle indulgenciarum vel littere episcoporum vel legatorum registrate et transsumpte de verbo ad verbum cum priori registro in capitulis et festivitatis correspondentes”.
- ⁹⁷ Tamże, s. 282–294, oryginał: APWr, Rep. 135, D 92 (u Santifallera, D 90b; dzisiaj nr 377), f. 4r–39v; więcej niż jeden pisarz. Wydawca, L. Santifaller, podaje, że liczący 41 kart rękopis z rejestrem odpustów składał się z 58 kart.
- ⁹⁸ 23 kwietnia 1302 r., zob. tenże, *Quellen zum Ablass*, s. 55 n., nr 21.
- ⁹⁹ Tamże, s. 87, nr 43. Nie wiem dlaczego w edycji rejestru Liebentala Santifaller nie odsyła do wydania tego odpustu w *Quellen zum Ablass*, co czyni wielokrotnie w odniesieniu do innych odpustów. W zamian podaje informację, że nadanie tego odpustu nie jest potwierdzone.
- ¹⁰⁰ Tamże, nr 48.
- ¹⁰¹ „Anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo septimo ex iussu [! – HM] sagacis viri Nicolai

Selzers vitrici ecclesie sancti Vincentii, registrate sunt indulgentie, que concessae sunt ecclesie sancti Vincentii a summis episcopis, ceterisque episcopis et legatis sedis apostolice per fratrum Nicolaum Libental” (tenże, *Nikolaus Liebentals Kopialbücher*, s. 281). Nie miejsce tu na rozważenie raz jeszcze, po L. Santifallerze, okoliczności i powodów powstania tego rejestru. Warto tylko zwrócić uwagę na przywilej biskupa Rudolfa z 1481 r., w którym odmalowany jest dramatyczny stan będącego w ruinie klasztoru. W dyplomie tym wymienieni zostali witrycy: Mikołaj Grunt, Maciej Hayn i Mikołaj Selzer, powołani przez rajców wrocławskich; „quatenus eorum diligentia et piis elemosinis Christi fidelium dicta ecclesia in suis structuris restaurari possit...” (tenże, *Quellen zum Ablass*, s. 86, nr 42). Wyraźnie widać, że ingerencja władz świeckich w sytuację opactwa (z którym napięte stosunki były raczej normą i co – jak wiemy – skończyło się rozbraniem całego kompleksu pod pretekstem zbliżającej się napaści tureckiej) była zdecydowana, mogła więc objąć i gospodarkę odpustami.

¹⁰² Rotulusy z porządkiem wystawiania relikwii, wyd. L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 103–106. Tego rodzaju „afisze” są stosunkowo słabo zbadane. Poza cyt. studium Eisermanna, *Leipziger Einblattdrucke*, w którym druki obwieszczające odpusty bądź będące ich inwentarzami sporządzonymi dla wygody pątników; por. także starsze badania P. Delehaye, *Les lettres d'indulgence*, oraz P. Fourniera, *Quelques nouvelles affiches*.

¹⁰³ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 293, nr 2. Tę sumę Libental podał także w pierwszym, łańskim

rejestrze, streszczając odpust 636 biskupów. Santifaller uważał (s. 278), że ta część rejestru oparta jest na własnym oglądzie Liebentala.

¹⁰⁴ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 55, nr 21 – zatwierdzenie tego odpustu przez Henryka z Wierzbna, 23 kwietnia 1302 r.

¹⁰⁵ Tenże, *Liebentals Kopialbücher*, s. 288.

¹⁰⁶ Tamże, s. 294.

¹⁰⁷ Tenże, *Quellen zum Ablass*, s. 86, nr 42.

¹⁰⁸ Tamże, nr 37 i 38.

¹⁰⁹ Tamże, s. 98–100, nr 52.

¹¹⁰ Zob. R. Stelmach, *Spuścizna archiwalna*; tenże, *Dokumenty do dziejów śląskich premonstratensów*, s. 111 n. Większość dokumentów z lat 1369–1500 jest dziś zaginiona, ale ich treść dostępna jest dzięki rejestrom w inwentarzu APWr, Rep. 67.

¹¹¹ W rotulusie – 16 kwadragen i 5 lat oraz 300 dni za grzechy powszednie i 50 za ciężkie; odpowiednio w naszym inwentarzu: 16 kwadragen i 7 lat; 300 i 100 dni.

¹¹² Zob. niżej wydanie, s. 29, przyp. a. Tomasz Jurek nie jest pewien mojego odczytu, dopatrując się tu raczej nadpisanej litery „e”.

¹¹³ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 70–72, nr 33. W wydanym dwa dni później (11 stycznia 1398 r.) przywileju (tamże, s. 72 n., nr 33a), Bonifacy IX zezwolił na powoływanie 4 kapłanów na czas odpustu do słuchania spowiedzi. O tym typie odpustów Bonifacego IX zob. zwł. całe studium K. Frankla, *Papstschiisma und Frömmigkeit*, a także ostatnio, J. Hrdina, *Papal Indulgences*, s. 349 n.

- ¹¹⁴ L. Santifaler, *Quellen zum Ablass*, s. 75–77, nr 34.
- ¹¹⁵ Kościół klasztorny był pod wezwaniem św. Wincentego, natomiast kościół parafialny dla mieszkańców Ołbina, także należący do opactwa, nosił wezwanie św. Michała. Wbrew stanowisku K. Doli (*Odpusty*, s. 359) – „Najwięcej listów odpustowych, bo aż 56, pozyskali dla swojego kościoła św. Michała premonstratensi na Ołbinie” – większość tych odpustów nadano świątyni klasztornej, która dysponowała już w XIII w. bardzo okazałą kolekcją relikwii, a najpóźniej od przełomu XIV i XV w. organizowano w niej *ostensiones reliquiarum* (por. L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 37–102). W II połowie XIV w. opat premonstratensów zyskał też władzę nad trzecim kościołem na Ołbinie, pw. Wszystkich Świętych.
- ¹¹⁶ Użyta w tym fragmencie nazwa Wielkiego Czwartku – *bona feria quinta* – jest także jedną ze wskazówek datacyjnych, ponieważ jest ona stosunkowo późna, a jej upowszechnienie się przypada na koniec XIV w.; zob. P. Browe, *Die Eucharistie im Mittelalter*, s. 310.
- ¹¹⁷ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 62–68, nr 26–31.
- ¹¹⁸ Wezwanie nie jest całkiem pewne. Wszystkie te odpusty wymieniają je w identycznym brzmieniu: Boga Wszchemogącego, NMP oraz: „Thome martiris et undecim milium virginum”. Wydaje się, że chodzi o Tomasza Becketa, bowiem przy także męczenniku, ale przede wszystkim uczniu Jezusa, znalazłoby się określenie „apostoł”. W literaturze przedmiotu funkcjonuje to wezwanie także jako wezwanie Tomasza Apostoła.
- ¹¹⁹ L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 45, nr 11.

- ¹²⁰ Sposób streszczania, sumowania, porządkowania indulgencji jest odmienny od rejestrów Liebentala. W „naszym” sumariuszu np. odpust 636 biskupów pojawia się tylko raz, jako udzielany przy głównym ołtarzu, wymagający odmówienia jednego pacierza na cześć Krzyża Świętego, bez zsumowania wymiaru tej indulgencji.
- ¹²¹ Sigismundus Rosicz, *Gesta diversa*, s. 75 (pod r. 1460): „Die dominica post Bartholomei reliquie sanctorum ad sanctum Vincentium non fuerunt ostense extra ecclesiam ut moris est”.
- ¹²² Zob. niżej wydanie, s. 42 n. Regest w: CDS, t. XXX, s. 257 n., nr 6884. Odpust ten miał zatwierdzić Przeclaw z Pogorzeli.
- ¹²³ Por. identycznie nadanie z 1360 r. dla kościoła parafialnego pw. św. Marcina w Groningen (www.cartago.nl/de/urkunde/ogd0486), a także inne z 1345 r. dla bractwa biczowników w Cividale (L. Pani, *La lettera colletiva d'indulgenza*, s. 359–361, gdzie dwóch z trzech wymienionych w naszym inwentarzu biskupów jest wystawcami także przywileju dla bractwa friulańskiego: Grzegorz i Tomasz). Inne przykłady tego typu odpustu, L. Santifaller, *Über illuminierte Urkunden*, gdzie edycja i fotografie przywilejów, w tym z 1342 r.; oraz W. Szymborski, *Odpusty*, m.in. s. 330 n., 334 n., 339, nr.: 342, 344, 349, 363, 367, 375 itd.
- ¹²⁴ Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium, Schl. UB, t. II, nr 346.
- ¹²⁵ Zob. także s. CXXI, CXXIV.
- ¹²⁶ Odpust kościół parafialny otrzymał w lipcu, a więc już po ukorzeniu się przez władze miejskie przed

- biskupem Przecławem; cała ta przygnębiająca dla rajców i ławników ceremonia odbyła się 6 maja 1342 r. w kościele dominikanów pw. św. Wojciecha.
- ¹²⁷ CDS, t. XXX, s. 261, nr 6892; CDS, t. XI, s. 11 i 12. O jego majątku (zm. przed 1357 r.) zob. M. Goliński, *Przy wrocławskim rynku*, cz. 1, s. 169.
- ¹²⁸ Por. układ władz miasta z kapłanami kościoła i szkołą z 30 czerwca 1375 r. o odprawianie mszy czwartkowych (APWr, Dokumenty miasta Wrocławia).
- ¹²⁹ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, cz. 2, s. 52; J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 38.
- ¹³⁰ Na czasy bpa Waclawa przypadają działania mające na celu wzmocnienie i liturgiczny rozwój kultu najświętszego sakramentu. W czasie synodu diecezjalnego (1410) biskup nadał odpust 40-dniowy m.in. za przyczynienie się do dobrego zabezpieczenia konsekrowanych hostii w solidnych tabernakulach (*sacraria*). Te odpusty zob. J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 233 i 242; J. Sawicki, *Synody diecezji wrocławskiej*, s. 387 i 396. O wolno stojących sakramentariach kamiennych zob. J. Nowiński, *Ars eucharistica*, s. 189 nn.
- ¹³¹ J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 45. Taki charakter miał m.in. odpust przyznany w 1397 r. współzycielom nowej kościelnej inwestycji – dzwonów zwanych dzwonami NMP.
- ¹³² Por. odpust legata Tomasza z 20 października 1381 r. za obecność na śpiewanym nabożeństwie porannym w Adwencie i wieczornym w Wielkim Poście (APWr, Dokumenty miasta Wrocławia). Zarówno nieco starsze, jak i późniejsze przykłady fundacji

- takich mszy i wzmianek o nich, oraz o charakterze muzyki, zob. Y. Maurey, *Medieval Music, Legend*, s. 60 n.
- ¹³³ O tej kaplicy L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, cz. 2, s. 19.
- ¹³⁴ W kaplicy Rothów, wezwania: Trójcy Świętej, Męki Pańskiej, św. Krzyża, NMP, św. św. Jana Ewangelisty, Łazarza, Anny, Marii Magdaleny, Marty, Katarzyny, Jadwigi, Łucji.
- ¹³⁵ W zespole APWr, Dokumenty miasta Wrocławia zachowało się kilka dokumentów dotyczących fundowanego przez niego w 1383 r. ołtarza NMP, w tym odpust bpa Waclawa z 15 listopada 1383 r. Zob. też M. Goliński, *Przy wrocławskim rynku*, cz. 1, s. 170.
- ¹³⁶ Zob. RG, t. VIII, cz. 1, s. 28 n. Jego biogram w K. Dola, *Pralaci*, s. 300.
- ¹³⁷ Jego nazwisko urobione zostało od nazwy wsi Rohrau (dzisiaj Grodziszów) k. Oławy, gdzie się urodził ok. 1388 r. Ustąpił, ale zapewnił sobie roczną rentę w wysokości 1/3 dochodów z utraconej prebendy.
- ¹³⁸ Opracowanie tego odpustu wraz z przedrukiem dokumentacji go dotyczącej zob. E. Lasłowski, *Beiträge zur Geschichte*. Pius II zastrzegł z kolekty odpustów 1/3, która miała być przeznaczona na budowę Bazyliki św. Piotra – tę pierwszą ratę w listopadzie 1461 r. w wysokości 264 florenów wpłacił do kamery apostołskiej właśnie Andrzej Lumpe, który obok Mikołaja Merbotha był kolektorem tej części wpływów z odpustu, ASR, Fondo Camerale I, Q (Quittantie) 1124, f. 115v (wpis ten także przytoczony w A. Esch,

- Überweisungen an die Apostolischen Kammer*, s. 334). Zobowiązanie jego i Merbotha do właściwego zbierania i wpłacania pieniędzy: ASV, Camera Apostolica, Diversa Cameralia 29, 17 maja 1461 r.
- ¹³⁹ J. Gottschalk, *Tottenbuch*, s. 170. Świeccy cieszyli się wszystkimi, a zwłaszcza dotyczącymi egzekwii, aniwersarzy, nabożeństw za zmarłych w Suche Dni itd., przywilejami, jakie otrzymało najpierw wyłącznie kapłańskie bractwo (od 1434 r. połączone z takimż bractwem u św. Elżbiety).
- ¹⁴⁰ Por. J.K.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 37.
- ¹⁴¹ Tamże, s. 36 n., 47 n.
- ¹⁴² Odpusty te streszcza z różną dokładnością J.K.H. Schmeidler, tamże. Część z nich, m.in. Juana Carvajala, Giuliana della Rovere i kard. Cibo oraz ich zatwierdzenia przez bpów Jodoka i Rudolfa zachowały się w zespole APWr, Dokumenty miasta Wrocławia.
- ¹⁴³ J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 48. Kilka innych odpustów „kardynalskich” z 1460 i 1461 r. (APWr, Dokumenty miasta Wrocławia) dotyczyło jałmużn na potrzeby prac budowlanych w kościele, który, jak się wydaje, nie znajdował się wówczas w najlepszym stanie.
- ¹⁴⁴ Barthel Stein, *Descriptio*, s. 70.
- ¹⁴⁵ Pisownia tego nazwiska ma kilka wariantów (zob. M. Goliński, *Przy wrocławskim rynku*, s. 345 [Indeks]).
- ¹⁴⁶ Tak w regeście K. Krofty, *Acta*, cz. I, s. 455, nr 830, 5 września 1394 r.: „confirmat capellam per ipsum [Dietuunum Dumlose] erectam, fundatam et dotatam

- sub vocabulo XII Apostolorum in parrochiali ecclesia S. Elizabeth...”.
- ¹⁴⁷ O Szczepinie jako przedmieściu zob. M. Goliński, *Socjotopografia*, s. 274.
- ¹⁴⁸ W literaturze za CE XV, t. II, s. 160–162, błędnie określane jako biskup Lukki, zob. niżej, s. 166, przyp. 79.
- ¹⁴⁹ Znany przykładem naśladownictwa rzymskich rekluz po powrocie z pielgrzymki do Wiecznego Miasta jest Dorota z Mątówów.
- ¹⁵⁰ APWr, E 1 (Liber magnus), f. 10 – gdzie konwenty beginek i tercjarek pod zarządem miasta; A. Schultz, *Topographie Breslaus*, s. 285–288; M. Goliński, *Socjotopografia*, s. 136 (mapa), s. 314, 381, 386 n., 390 n., 399, 401, 415.
- ¹⁵¹ *Acta summorum pontificum*, wyd. J. Eršil, t. I, s. 445, nr 759.
- ¹⁵² Por. np. odpust dla także podmiejskiego kościoła parafialnego i także pod wezwaniem św. Mikołaja pod Krakowem, z 12 kwietnia 1350 r., W. Szyborski, *Odpusty*, s. 337, nr 375.
- ¹⁵³ W. Urban, *Katalog dokumentów*, nr 702, odpust 140-dniowy. Kościół został mocno zniszczony w czasie najazdu husyckiego w 1428 r., jego odbudowa, a właściwie przebudowa, bo powstał znacznie większy obiekt, ciągnęła się długo – w 1465 r. 100-dniowy odpust nadało mu czterech kardynałów (K. Dola, *Odpusty*, s. 361), a poświęcenie prawdopodobnie głównego ołtarza miało miejsce dopiero w 1486 r., zob. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, cz. 3, s. 197.

- ¹⁵⁴ W identyfikowaniu bulli papieskich posiłkowałam się głównie wydaniem kartularza wielkiego mistrza zakonu w latach 1374–1396, *El Maestre Juan Fernández de Heredia y el Cartulario Magno de la Castellania de Amposta* (t. II, vol. 1); ponadto: *Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers*.
- ¹⁵⁵ G. Bosio, *Dell'istoria della sacra militia*, t. I, s. 108, który datował ją na 1130 r.
- ¹⁵⁶ Już w XII w. mamy do czynienia z ujednoczeniem formularza przywilejów odpustowych dla zakonów rycerskich. Stąd w bullach Innocentego III czy Honoriusza III i ich następców, np. dla zakonu krzyżackiego, znajdziemy całe fragmenty arengi i dyspozycji identyczne jak w bullach dla joannitów. Konfirmacje tych przywilejów dzieliło niekiedy kilka stuleci. Przytoczoną w naszym sumariuszu bullę Grzegorza VIII z 1187 r. konfirmował również papież Mikołaj V, zob. A.-F. Haudessens d'Escluseauls, *Privilèges des papes, empereurs, rois*, s. 144 n.
- ¹⁵⁷ R. Hiestand, *Papsturkunden*, s. 215, nr 8.
- ¹⁵⁸ Zob. list książąt śląskich Henryka IX Starszego, Konrada IX Czarnego i Konrada X Białego do rajców wiedeńskich w sprawie domu należącego do zmarłego *Johannes von Bladen*, proboszcza kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu, z 27 marca 1457 r. (monasterium.net/mom/AT-WSStLA/HAUrk/3705/charter). Trzeci przywołany transumpt znajdował się w klasztorze w Ratyżbonie, opieczętowany przez tamtejszego biskupa Fryderyka.
- ¹⁵⁹ J.A. McGuckin, *The Transfiguration of Christ*.

- ¹⁶⁰ Bulla w: *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum*, t. III, cz. 3, s. 85–88.
- ¹⁶¹ *Bullarium carmelitanum*, t. I, s. 384 n.
- ¹⁶² L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 84, nr 41.
- ¹⁶³ Dwa dokumenty z 22 kwietnia 1496 r. (wystawione razem z pięcioma biskupami polskimi) oraz konfirmacja powyższego odpustu dla kościoła NMP w Bytomiu (tamże, s. 91–94, nr 46–48).
- ¹⁶⁴ Nie mam pewności, czy kareny oznaczają tutaj rzeczywiście okresy po 7 lat i 40 dni.
- ¹⁶⁵ Por. odpusty Innocentego IV dla klasztorów i kościołów w Polsce, W. Szymborski, *Odpusty*, s. 277–287.
- ¹⁶⁶ Przywilej z 2 grudnia 1392 r., APWŕ, Rep. 57, nr 86.
- ¹⁶⁷ J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. I, s. 531.
- ¹⁶⁸ APWŕ, Rep. 57, nr 294, 24 lutego 1480 r. – *instrumentum publicum* poświadczające, że przeor konwentu w Kolonii, Jakub Sprenger „litteras exhibet bullatas, in quibus papae Sixtus et Alexander indulgentias quasdam concedunt deprecantibus et orantibus rosarium B.M.V. etc.”. Dominikanie zaangażowali się w promowanie różańca znacznie później niż cystersi i kartuzi, ale to dzięki dominikaninowi Alanowi z La Roche i założonemu przez niego bractwu rozpoczyna się w latach 70. XV w. wielka „kariera” koronki różańcowej.
- ¹⁶⁹ Tamże, nr 297.
- ¹⁷⁰ B. Guillemain, *Les papes d'Avignon*, s. 260 n.
- ¹⁷¹ Zob. odpust dla kaplicy św. Barbary w Krakowie z 11 stycznia 1397 r., W. Szymborski, *Odpusty*, s. 356, nr 479.
- ¹⁷² M. Słoń, *Szpitala*, s. 133.
- ¹⁷³ Zob. niżej edycję, s. 173 n., przyp. 168.

- ¹⁷⁴ Mogły być nadawane na bardzo różne okresy. Niektóre odpusty papieskie Urbana V, Bonifacego IX itd. często traciły ważność po 10 latach: „relaxamus presentibus post decennium minime valituris”.
- ¹⁷⁵ Nie uwzględniono również odpustu Jana XXIII, z 31 marca 1413 r., ale odpust ten miał ważność 10 lat. *Acta summorum pontificum*, wyd. J. Eršil, t. I, s. 459, nr 793.
- ¹⁷⁶ J. Sawicki, *Synody diecezji wrocławskiej*, s. 357 n. Jeszcze przed Nankerem biskup Henryk z Wierzbna nadał czterdziestodniowy odpust wspomagającym budowę katedry, tego rodzaju indulgencje nie miały wszakże charakteru wieczystego, zob. CDS, t. XVI, s. 19, nr 2670.
- ¹⁷⁷ Zwraca na to uwagę także K. Dola, *Odpusty*, s. 360 n., wylicza on jednak wyłącznie odpusty nadane tej świętynie w XV w.
- ¹⁷⁸ Zob. trafne uwagi M. Starnawskiej, *Życie po życiu*, s. 51.
- ¹⁷⁹ Por. taki odpust dla katedry krakowskiej, W. Szymborski, *Odpusty*, s. 355, nr 475.
- ¹⁸⁰ O tych odpustach nie wspomina J. Heyne, który opublikował mały korpus źródeł do historii kaplicy, *Die Stiftungsurkunden*. Odpust mógł nadać zarówno Urban V w związku z fundacją kaplicy, jak i Urban VI. O późniejszych odpustach, nieuwzględnionych w naszym inwentarzu, zob. K. Dola, *Odpusty*, s. 361.
- ¹⁸¹ Schl. UB, t. V, s. 315 n, nr 407 (W. Szymborski, *Odpusty*, s. 307, nr 226).
- ¹⁸² Schl. UB, t. VI, s. 141 n., nr 176 (W. Szymborski, *Odpusty*, s. 310, nr 246). Brakuje w inwentarzu także

- dużo późniejszych odpustów (np. 100-dniowego bpa Rudolfa z Rüdesheim z 15 grudnia 1469 r.), co jednak wynika zapewne z powstania podstawy tego inwentarza najpóźniej na początku XV w.
- ¹⁸³ Odpust z 6 września 1384 r. zachował się w zespole po klasztorze i szpitalu św. Macieja, APWr, Rep. 66, nr 305b (307).
- ¹⁸⁴ Wezwanie św. Barbary, patronki dobrej śmierci, jest częste w kaplicach cmentarnych. We Wrocławiu kaplica cmentarza, a w zasadzie kościół cmentarny parafii św. Elżbiety także miał to wezwanie.
- ¹⁸⁵ Fundacja klasztoru augustianów eremitów przez Karola IV została przeprowadzona w związku z inkorporacją Śląska do Królestwa Czech.
- ¹⁸⁶ Dominikanki wrocławskie do swojego bractwa przyjęły augustianów z klasztoru na Piasku: „in confraternitate recipiunt et ad monasterii suffragia tam in vita quam in morte”, APWr, Rep. 55, nr 37, 1349 r. Zakonnice korzystały też z odpustów tylko im przysługujących, jak np. odpusty rzymskie (stacji rzymskich) nadane im w roku jubileuszowym 1500, zob. APWr, Rep. 58, nr 646b.
- ¹⁸⁷ Tamże, nr 103.
- ¹⁸⁸ J. Jungnitz, *Die breslauer Weibbischöfe*, s. 34–37.
- ¹⁸⁹ Odpust z 15 stycznia 1398 r., APWr, Rep. 58, nr 126.
- ¹⁹⁰ APWr, Rep. 58, nr 95; J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 721 n.; zob. też APWr, Dokumenty miasta Wrocławia; jest to nadanie z 20 IV 1386 r. odpustu 40 dni.
- ¹⁹¹ Por. J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 718, a także APWr, Rep. 58.

- ¹⁹² APWr, Rep. 58, nr 67 i późniejsza konfirmacja tegoż przywileju przez biskupa Przeclawa (1365) oraz w 1417 r. przez sufragana wrocławskiego, biskupa Gallipoli (Callipolis), dominikanina Bernarda Arcuficis (Arfizio; J. Jungnitz, *Die breslauer Weibbischöfe*, s. 40 n.). Nadanie przez tychże kardynałów odpustu dla wspomóżycieli budowy zapewne nie miało charakteru wieczystego.
- ¹⁹³ Tamże, nr 141 – klasztor ponadto („in super”): „habet indulgentias episcoporum et sufraganeorum, si quas dederint vel dederunt et dat [abp Jan] monasterio indulgentias pro reliquiis et crucibus plurimis ei porrestis et ostentis”.
- ¹⁹⁴ APWr, Rep. 63, nr 205 (203) – omyłkowo wpisany do zespołu po klasztorze klarysek regest jest przekreślony; nie widnieje w Rep. 58.
- ¹⁹⁵ APWr, Rep. 58, nr 310. Ważność tego odpustu potwierdził biskup Rudolf 18 marca 1468 r., dorzucając ze swej strony 100 dni odpustu, tamże, nr 573. Podobny odpust rozciągnął na klasztor i kościół legat Marek, patriarcha Akwilei 12 stycznia 1473 r., J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. III, s. 1004.
- ¹⁹⁶ APWr, Rep. 58, nr 317.
- ¹⁹⁷ Tamże, nr 427; por. także J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. III, s. 1003.
- ¹⁹⁸ APWr, Rep. 58, nr 494, 12 stycznia 1473 r.
- ¹⁹⁹ Tak ją też opisał na początku XVI w. Barthel Stein. Por. ostrożne podejście M. Golińskiego, *Socjopografia*, s. 234 i brak wątpliwości u M. Słonia, *Szpitala*, s. 97, ale i niewielką instytucjonalizację tej funkcji – s. 87 n.

- ²⁰⁰ APWr, Rep. 55, nr 32 (96). Być może tylko raz ten dyplom wywieszono, skoro zachowało się na nim po jednej dziurce w rogach. Konfirmujący ten przywilej biskup wrocławski Konrad (1417–1447) powiększył go jednocześnie o dalsze 40 dni.
- ²⁰¹ Tamże, nr 114.
- ²⁰² M. Słoń, *Szpitala*, s. 98.
- ²⁰³ APWr, Rep. 55 – znajdujemy tu piękny, okazały, pisany dużym, wyraźnym pismem z ozdobnym pierwszym słowem Rudolphus i wielokrotnie zawieszany (po 12 dziurek w każdym rogu) przywilej odpustowy (nr 82 [144]) legata *de latere*, późniejszego biskupa wrocławskiego Rudolfa z Rüdesheim z 8 stycznia 1468 r. – 100 dni odpustu, w tym za nawiedzenie kościoła w główne święta roku kościelnego (Bożego Narodzenia, Obrzezania, Epifanii, Zmartwychwstania, Wniebowstąpienia, Bożego Ciała, Przemienienia, Zesłania Ducha Świętego, Trójcy Świętej), święta maryjne, Jana Chrzciciela, Piotra i Pawła, oba święta św. Augustyna – także translacji, św. Jadwigi, dedykacji kościoła i jego patronów). Znajdujemy także wcześniejszy odpust biskupa Nowaka (nr 68 [130]), z 23 maja 1450 r., też przywieszany, jak świadczy o tym kilka dziurek w rogach pergaminowego dyplomu – 40 dni tym, którzy w czasie nabożeństw „laudes altissimo et sue Matri devote psallerint” lub choćby odmówią trzy pacierze wraz z trzema *Pozdrowieniami anielskimi*, a także jeden *Symbol apostolski* w intencji diecezji wrocławskiej.
- ²⁰⁴ W wydanym przez K. Kroftę regeście bulli Bonifacego IX widnieje jednak data 9 lipca 1401 r., *Acta*,

- cz. II, s. 1040, nr 1813; J. Heyne (*Dokumentierte Geschichte*, II, s. 545, przyp. 1) pisze, że leprozorium erygowane w 1400 r. jeszcze tego samego roku, 9 lipca, otrzymało przywilej odpustowy; powołuje się jednak nie na źródło, lecz na pracę Schmeidlera poświęconą kościołowi św. Elżbiety (który na s. 21, przyp. 3 podaje tę datę bez podania źródła) i Wattenbacha o szpitalach, który (s. 49, przyp. 1) wymieniając rok 1400, także powołuje się na Schmeidlera; Spaeth w pracy poświęconej leprozorium też wymienia rok 1400 bez podania źródła (s. 4), ale niewątpliwie miał w ręku list odpustowy. M. Słoń, *Szpitala*, s. 216, przyp. 1, podając datę 1400, odwołuje się do XVIII-wiecznego kopiariusza (Q 184, f. 1), w którym ten przywilej odpustowy się zachował.
- ²⁰⁵ APWr, Rep. nr 7, s. 23 i 24.
- ²⁰⁶ O fundacji leprozorium zob. M. Słoń, *Szpitala*, s. 214 nn.
- ²⁰⁷ Dokładna data śmierci wyrzyta została na kamieniu nagrobnym opata w tejże kaplicy, L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, cz. 1, s. 256.
- ²⁰⁸ Por. W. Szymborski, *Odpusty*, tabele, s. 121–126.
- ²⁰⁹ Fragmenty opublikowane w: C. Hülsen, *Le chiese di Roma*, s. 150; w języku niem.: N.R. Miedema, *Rompilgerführer in Spätmittelalter*, s. 120 n. – Santa Maria del Popolo.
- ²¹⁰ Trudno uznać pochodzenie klocka z biblioteki kościoła św. Marii Magdaleny za wskazówkę miejsca i środowiska jego autora, późniejsze bowiem, z połowy XVI w. wpisy do klocka sugerują raczej ludzi świeckich jako jego użytkowników. Do biblioteki kościelnej mógł trafić w różny sposób.

- ²¹¹ Być może dla podstawy, jeśli niemiecki sumariusz w naszej księdze jest jej kopią, łatwiej jest wyznaczyć *terminus ad quem* – ok. 1488 r., śmierć proboszcza Andrzeja Lumpego.
- ²¹² Zob. niżej wydanie „księgi odpustów”, s. 64, przyp. h–h oraz i–i, uwagi na marginesie niemieckojęzycznego sumariusza odpustów u św. Marii Magdaleny.
- ²¹³ A.O. Meyer, *Schlesische Gedichte*, s. 14–23. Wydanie z bardzo ograniczonym aparatem naukowym i komentarzem. Niektóre z tych tekstów były wydane drukiem przed edycją Meyera.
- ²¹⁴ Po ukośniku podają strony wg odrębnej dla rękopisu paginacji atramentem (zob. wyżej, s. XXIII); posługiwał się nią Meyer.
- ²¹⁵ „Anzeiger für Kunde”, t. I, s. 300.
- ²¹⁶ A. Tille, *Wintersonnenwende*, „Die Zukunft” 9 (1894), 544–553, tu: s. 551, oraz tenże, *Yule and Christmas*, s. 116, gdzie przywołuje jeszcze jeden XVI-wieczny dialog z udziałem sługi Ruprechta (*Ein Gespräch von dem gemeinen Schwabacher Kasten...*), datowany przez wydawcę, J. Scheiblego (*Schaltjahr*, t. 3, s. 424–435) na ok. 1530 r., także niezwiązany z Bożym Narodzeniem. Utwór ten był wydany drukiem jeszcze wcześniej, w 1524 r. (edycja reprodukowana w Internecie).
- ²¹⁷ *Das Lochamer-Liederbuch*, wyd. C. Petzsch, W. Salmen, nr 16, s. 50 n.
- ²¹⁸ A. Schmitz, *Stand und Aufgaben*, s. 134.
- ²¹⁹ Zob. m.in. J. Bolte, J. Luther, *Neuhochdeutsche Literatur bis 1624*, „Jahresbericht über die Erschei-

nungen auf dem Gebiete der Germanischen Philologie”, XXVI (1904[1905]), s. 189. Nie prowadząc szerokiej kwerendy, nie zdołałam znaleźć innych informacji o tej pieśni.

²²⁰ Częściej pod tytułem zaczynającym się nie od wykrzyknika: „Ach”, lecz od słowa „Jetzt”.

²²¹ Ph. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied*, s. 855 n.

²²² Współczesny zapis: *Kein lieb ohn leid mag mir nicht widerfahren*.

²²³ Por. zwłaszcza ostatnio: A. Classen, *Deutsche Liederbücher des 15. und 16. Jahrhunderts*; w tzw. *Ambraser Liederbuch* (pierwsze zachowane wydanie z 1582 r.), trzy ostatnie pieśni widnieją pod nr.: 12, 25, 39 (tamże, s. 28–61). W Internecie dostępne są na różnych portalach zarówno XIX-wieczne wyd. tego zbioru, jak i przedruki poszczególnych pieśni (także w uwspółcześnionej ortografii).

²²⁴ Wpisana inną ręką, tą samą jak pieśń na f. 181 r–v.

²²⁵ Hasło: *Schönbrunn Johann*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 32 (1891), s. 283. Inaczej nieco brzmi tekst na karcie tytułowej wydania norymberskiego z 1560 r. (przez Friedricha Gutknechta): „Ein schoen geistlich lied / Ach mein Got sprich mir freundlich zu. Ist ein klag lied des alten menschen im thon: ein Meidlein sprach mir freundlich zu. Ein ander schoen lied von der gedult. Im thon: Entlaubet ist uns der walde” (digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN736451501&DMDID=DMDLOG_0001).

²²⁶ Opublikowany w „*Studia Źródłoznawcze*” I (1957), dostępny w Internecie.

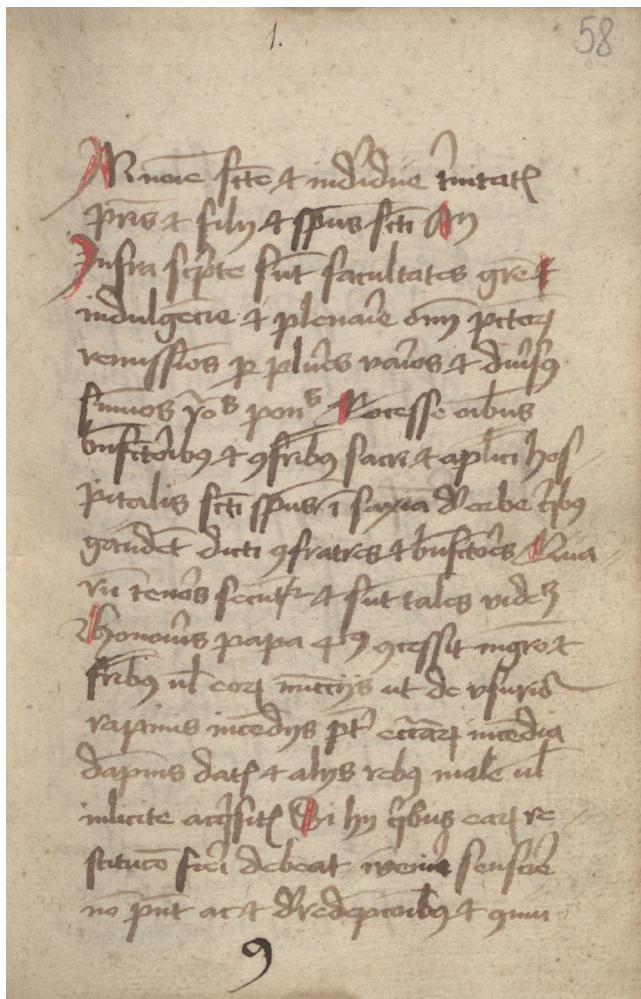
nr składki / kustosz	znak wodny	nr karty	dawna paginacja	zawartość	ręka	pismo, zdobienia
I/9 (f. 58r) 6+3	głowa wołu z uszami, oczami, nozdrzami, zakrzywionymi, nierównej wielkości rogami, zwieńczona krzyżem z wijącym się węzłem; k. 58, 59, 62, 63, 64, 65	58r–62r	1r–5r	odpusty bractwa Santo Spirito in Sassia	A	bez marginesów, pismo regularne, wyróżnienia pogrubionym pismem, zdobienie liter czerwonym atramentem
		62v–63r	5v–6r	list poświadczający przyjęcie do bractwa SSS	A	
		63v–64r	6v–6r	formuła rozgrzeszenia <i>in articulo mortis</i>	A	
		64v–65v	7v–8v	odpusty zakonu franciszkanów na Wielki Post	A	
II/10 (f. 67r) 6+6	ukoronowane W na podstawie, k. 71 i 72	66r–v	9r–v	pusta		bez marginesów
		67r–70v	10r–13v	odpusty zakonu franciszkanów i klasztoru św. Jakuba	B	marginesy zewnętrzne i wewnętrzne; czerwonym atramentem: rubryki, linie nad pierwszym wierszem kolejnego akapitu, inicjały wyróżnionych słów
		70v–71v	13v–14v	uzupełnienie odpustów franciszkańskich	A?	
		72r–73v	15r–16v	odpusty klasztoru św. Klary	B	
		74r–v	17r–v	pusta		
75r–79r	18r–22r	odpusty zakonu premonstratów i klasztoru św. Wincentego	B	marginesy jw. i zdobienia jak k. 67–70		
III/ 11 (f. 79r) 5+5	jw., k. 80, 83, 85 i 86	79v	22v	pusta		marginesy jw.
		c. 80r–v	23r–v	jęz. niem., wierszowana rozmowa pana ze sługą Ruprechtem	połowa XVI w.	
	jw., k. 90, 92, 96	81r–v 82r–88v	24r–v 25r–31v	pusta, pięć niem. wierszy miłosnych		marginesy i zdobienia jak k. 75–79
		89r–94v	32r–37v	odpusty kościoła św. Marii Magdaleny	B	
IV/12 (f. 89r) 6+6	jw., k. 90, 92, 96	95r	38r	sekwencja „Grates nunc omnes reddamus”	połowa XVI w.	marginesy jw.
		96r–v	39r–v	pusta		
		97r–98r	40r–41r	odpusty kościoła św. Elżbiety	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem: tytuł, linie oddzielające akapity, pierwszy inicjał niebieski
		98v	41v	list w jęz. niemieckim	połowa XVI w.	marginesy jw.
		99r–100v	42r–43v	odpusty kościoła św. Mikołaja	B	marginesy jw.

nr składki / kustosz	znak wodny	nr karty	dawna paginacja	zawartość	ręka	pismo, zdobienia
V/13 (f. 101r) 6+5	głowa wołu z uszami, oczami, nozdrzami, zakrzywionymi, nierównej wielkości rogami, zwieńczona krzyżem z wijącym się wężem: k. 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110	101r–106v	44r–49v	jęz. niem., inwentarz odpustów kościoła św. Marii Magdaleny	A?	bez marginesów; wyróżnienia i zdobienia jak na k. 58–65
		107r	50r	pusta		
		107v–108v	50v–51v	j. niem., pieśń „Ach mein got, sprich mir freundtlich zu”	połowa XVI w.	bez marginesów
		109r–111r	52r–54r	puste		
VI/ (f. 112r) 5+5 VII/15 (f. 122r) 6+3	jaśniejszy i cieńszy papier; głowa wołu z oczami i uszami zwieńczona kwiatem, z podstawą, k. 113, 119, 122, 128	111v	55 [sic!]	jęz. niem., inwentarz odpustów kościoła św. Marii Magdaleny	A?	bez marginesów
		112r–130r	56r–74r	odpusty zakonu joannitów	A?	bez marginesów; zdobienia, inicjały czerwonym atramentem, jak na k. 58–65
		130v	74v	pusta		bez marginesów
VIII/16 (f. 131r) 6+6	ukoronowane W na podstawie, k. 134, 146	131r–146v	75r–90v	odpusty zakonu dominikanów	B1?	marginesy zewnętrzne i wewnętrzne; bez rubryk (tytułów), czerwonym atramentem: pierwszy inicjał, zdobienie liter, explicit, linie oddzielające akapity; niebieski inicjał, f. 132r
		147r–148v	91r–92v	puste		marginesy
IX/17 (f. 143r) 6+6	jw., k. 146, 148, 150, 153	149r–150v	93r–94v	odpusty kolegiaty św. Idziego	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem: tytuł i pierwszy inicjał, linie oddzielające akapity
		151r–152v	95r–96v	puste		marginesy
		153r–154v	97r–98v	odpusty szpitala św. Macieja	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem: tytuł, linie oddzielające akapity, pierwszy inicjał niebieski

nr składki / kustosz	znak wodny	nr karty	dawna paginacja	zawartość	ręka	pismo, zdobienia
X/18 (f. 155r) 6+6	jw., k. 162, 164	155r–156v	99r–100v	odpusty szpitala pw. Bożego Grobu oraz kościoła św. Macieja	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem: rubryki, pierwszy inicjał, linie oddzielające akapity
		157r–v	101r–v	pusta		marginesy
		158r–160r	102r–104r	odpusty katedry wrocławskiej	B	marginesy i zdobienia jak k. 155–156
		160v	104v	pusta		marginesy
		161r	105r	odpusty kolegiaty św. Krzyża	B	marginesy i zdobienia jak k. 158–160r
		161v	105v	pusta		marginesy
		162r–v	106r–v	odpusty dolnego kościoła kolegiaty św. Krzyża	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem tytuł, linie oddzielające akapity, pierwszy inicjał niebieskim
		163r–v	107r–v	pusta		marginesy
		164r–171r	108r–115r	odpusty klasztoru i kościoła augustianów eremitów pw. św. Doroty oraz kaplicy cmentarnej Trzech Króli	B	marginesy i zdobienia jak k. 162
		171v	115v	pusta		marginesy
XI/19 (f. 167r) 6+6	jw., k. 171 i 176	172r–v	116r–v	odpusty kościoła dominikanek św. Katarzyny	B	marginesy jw.; czerwonym atramentem: tytuł, linie podkreślające pierwszy wiersz i oddzielające akapity, pierwszy inicjał
		173r–175r	117r–119r	odpusty kościoła i szpitala św. Ducha	B	marginesy, zdobienia jw.
		175v	119v	odpusty kościoła św. Klemensa	B	marginesy, zdobienia jw.
		176r–v	120r–v	odpusty kaplicy leprozorium Jedenastu Tysięcy Dziewic	B	marginesy, zdobienia jw.
		176v–177r	120v–121r	jęz. niem., rachunki, 1560 r.	połowa XVI w.	marginesy
		177v	121v	pusta		
		178r–v	122r–v	odpusty kaplicy św. Anny na Piasku	B	marginesy, zdobienia jak k. 172–176

nr składki / kustosz	znak wodny	nr karty	dawna paginacja	zawartość	ręka	pismo, zdobienia
XII (f. 179r) 6+6	jw., k. 179, 185	179r–180v	123r–124v	jęz. niem., rachunki (1560)	połowa XVI w.	bez marginesów
		181r–v	125r–v	jęz. niem., pieśń o kotku i kuśnierzu		
		182r–187v	126r–131v	puste		
XIII (f. 191) 6+2	jw., k. 193, 199, 202	188r–195r	132r–139r	legenda i odpusty rzymskiego kościoła Santa Maria del Popolo	C	od f. 188v marginesy zewnątrzne i wewnętrzne; czerwonym atramentem: inicjał, rubryki, zdobienia liter oraz dopisany tytuł
		195v–196r	139v–140r	puste		bez marginesów
		196v	140v	jęz. niem., zapiska o klasztorze św. Bernardyna, 1522 r.		bez marginesów
XIV (f. 199)		197v–198r	141v–142v	jęz. niem., rachunki 1559/1560 r.	połowa XVI w.	bez marginesów
		198v–206	142v–150	puste		bez marginesów

[KSIĘGA ODPUSTÓW WROCŁAWSKICH]

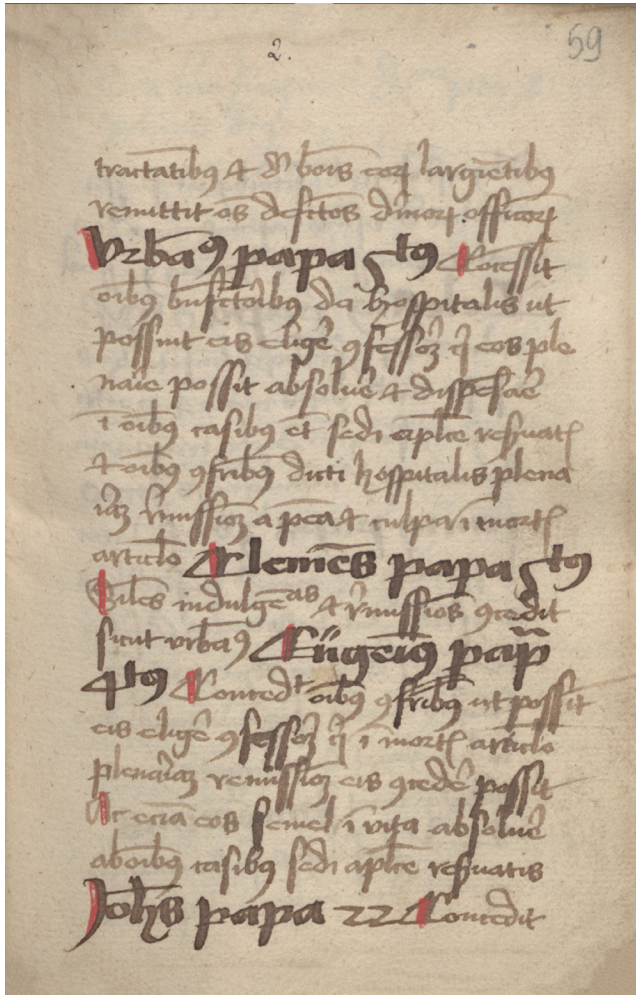
[Odpusty Bractwa Szpitala Ducha Świętego
w Rzymie¹]

[58r^a] In nomine Sancte et Indiuidue Trinitatis,
Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen.

Infra scripte sunt facultates, gracie et
indulgentie et plenarie omnium peccato-
rum remissiones per plures, varios et diuer-
sos summos Romanos pontifices concessę
omnibus benefactoribus et confratribus sacri
et apostolici hospitalis Sancti Spiritus in Saxia
de Urbe, quibus gaudent dicti confratres
et benefactores. Quarum tenores secuntur et
sunt tales, videlicet:

Honorius papa 4^{tus}² concessit magistro et
fratribus uel eorum nunciis, ut de vsuris,
rapinis, incendiis, preter ecclesiarum incendia,

^a u dołu strony cyfrę arabską: 9

dampnis datis et aliis rebus male uel illicite acquisitis, si hii, quibus earum restitucio fieri debeat, inveniri seu sciri non possunt ac et de redempcionibus et commu-[58v]tacionibus omnium votorum, Yerosolimitano dumtaxat excepto, et de diuinorum officiorum obmissione et nonnullis aliis casibus, ut componere et dispensare super eis possint et in vsu pauperum dicti hospitalis conuertere, et benefactoribus in mortis articulo plenariam omnium peccatorum remissionem conce(ssi)t^b.

Item Bonifacius^c papa 8^{uus} concessit omnibus benefactoribus et confratribus plenariam remissionem a pena et culpa in mortis articulo. Et quod confratres dicti hospitalis tempore interdicti decedentes ecclesiastice sepulture tradantur. Et in adventu nuncciorum ad loca interdicta ecclesie aperiantur et diuina officia ibidem celebrentur.

^b słowo ze skróttem: concet; nie jest tu wykluczona forma czasu teraźniejszego: concedit, jak niżej, gdzie bez skrótui; ^c poczynając od Bonifacego VIII imiona, a od Urbana V także nr papieży i słowo papa wyróżnione większym, pogrubionym pismem; duże litery pociągnięte czerwonym atramentem

Sacerdotibus vero negotium prefati hospitalis diligenter [59r] tractantibus et de bonis eorum largientibus remittit omnes defectos [s] diuinorum officiorum.

Vrbanus papa 5^{tus} concessit omnibus benefactoribus dicti hospitalis, ut possint eis eligere confessorem, qui eos plenarie possit absolvere et dispensare in omnibus casibus, etiam Sedi Apostolice reseruatis, et omnibus confratribus dicti hospitalis plenariam remissionem a pena et culpa in mortis articulo.

Clemens papa 5^{tus} similes indulgentias et remissiones concedit sicut Vrbanus.

Eugenius papa 4^{tus} concedit omnibus confratribus, ut possint eis eligere confessorem, qui in mortis articulo plenariam remissionem eis concedere possit, ac etiam eos semel in vita absolvere ab omnibus casibus Sedi Apostolice reseruatis.

Johannes papa 22 concedit [59v] omnibus confratribus et benefactoribus, ut possint absolui de vsuris, rapinis, incendiis et aliis premissis, sicut Honorius concesserat.

Celestinus papa 6^{tus} concedit omnibus confratribus et benefactoribus in festo Natiuitatis Virginis Marie et per octauam eius singulis diebus triginta milia annorum de indulgentiis.

Innocencius papa 3^s, fundatur[s] hospitalis, concedit benefactoribus et confratribus dicti hospitalis a festo Natiuitatis Domini nostri Ihesu Christi ipsi singulis diebus usque ad octauam duo milia annorum et octingenta annos indulgentiarum. Innocencius concedit in singulis festiuitatibus apostolorum duo milia annorum indul-[60r^{d-d}]gentiarum et singulis diebus totius anni vnum annum et quadriginta dies indulgentiarum.

Alexander papa 3^{ss} conce(di)t^e benefactoribus et confratribus predictis in festo Sancti Spiritus de mense Januarii⁴ singulis diebus vsque ad octauam quatuor milia annorum

^{d-d} u góry strony, nad tekstem odpustów dopisek tą samą ręką: Omnis terra, Incipitur dominica postquam 8^{uas} Epiphanie Domini (z antyfony na Wejście [Introitus] w drugą niedzielę po Epifanii: 'Omnis terra adoret Te, Deus, ...'; słowa te odnoszą się do streszczonego na tej stronie przywileju odpustowego); ^e słowo w skrócie: concet; zob. także wyżej, przyp. b

et octingentas quadragenas et remissionem septime partis omnium peccatorum de indulgenciis; et in dominica, in qua cantatur pro introitu misse Omnis terra, concedit [et^f] in omnibus et singulis primis diebus dominicis mensium tocius anni tria milia annorum et totidem quadragenas et remissionem septime partis omnium peccatorum. Item concedit in festo Corporis Christi singulis diebus usque ad octauam duo milia [60v] annorum et remissionem septime partis omnium peccatorum.

Celestinus papa 5^{tus} concedit omnibus benefactoribus et confratribus a festo Epiphanie usque ad octauam singulis diebus centum milia annorum de indulgenciis.

Item Clemens papa 6^{tus} concedit a festo Resurreccionis Domini nostri Ihesu Christi usque ad octauam eius singulis diebus

^f dosyć swobodne stosowanie przez kopistę dużych liter (w tym fragmentcie: Et In, Cantatur oraz Concedit) oraz brak znaków przestankowych nie wykluczają innego sensu tego fragmentu – przypisania do drugiej niedzieli po Epifanii (z introitem Omnis terra) odpustu jak dla styczniowego święta Ducha Świętego; zaproponowano rozwiązanie zgodne z drukowanymi przywilejami odpustowymi dla tego bractwa

duo milia annorum et octingentos annos de indulgenciis.

Bonifacius papa 8^{uus} concedit omnibus benefactoribus a festo Ascensionis Domini nostri Ihesu Christi usque ad octauam eius singulis diebus duo milia annorum et octingenta annos de indulgenciis.

Clemens papa 6^{tus} conce(di)t^g [61r] benefactoribus et confratribus a festo Pentecostes vsque ad octauam eius singulis diebus octo milia annorum et octo milia quadragenarum et plenariam omnium peccatorum remissionem.

Innocencius papa 6^{tus} conce(di)t omnibus confratribus a festo Assumpcionis beate Marie Virginis usque ad octauam eius singulis diebus duo milia annorum et duo milia quadragenarum de indulgenciis.

Benedictus papa 4^{tus}5 conce(di)t confratribus et benefactoribus dicti hospitalis a festo Omnium Sanctorum vsque ad festum sancti Leonardi duo milia

^g tu i niżej zob. przyp. e

annorum et totidem quadragenarum de indulgenciis.

Summa dierum venie a summis pontificibus, sexaginta archiepiscopis [61v] et septuaginta episcopis in consistorio Lateranensi auctoritate apostolica confirmatorum septingentos annos et totidem quadragenas.

^hSumma annorum venie duo milia milia, sexcentum milia et totidem quadragene. Summa misarum tocius ordinis per annum triginta duo milia et totidem psalteria a fratribusⁱ qui sunt ordinis. Preterea est concessum eiusdem benefactoribus fraternitatis et confraternitatis in omnibus missis, matutinis, ieiuniis, elemosinis, vigiliis, oracionibus et aliis quibuscumque bonis, que [62r] sunt et fient in toto ordine, in perpetuum [participare]. Item prefati benefactores et confratres sunt participes et consortes in eternum in omnibus indulgenciis stacionum et dedicacionis sancte Romane

^{h-i} pismo pogrubione i większe

ecclesie et in peregrinacione Terre Sancte tam in vita quam post mortem.

Nicolaus papa 5^{tus} conce(di)t omnibus porrigentibus elemosinam pro animabus parentum vel aliorum defunctorum, qui decesserint in sinceritate fidei et vnitate sancte Romane ecclesie, quod remittatur eisdem defunctis omnis pena, quam post lucem huius seculi pro purgandis peccatis pati mererentur.

Alexander papa 6^{tus} modernus approbat, confirmat et concedit omnia supra dicta et quamplura alia, prout in bullis lacius et apcius continetur etc.

[List przyjęcia do bractwa⁶]

[62v] ^aVniuersis et singulis in Christo^b venerabilibus confessoribus, ad quos presentes littere pervenerint, salutem in Eo, qui est omnium vera salus. Notum facimus nos Iohannes Pontanus de Nursia⁷ sacrorum canonum profexor et comissarius et procurator sacri et apostolici hospitalis Sancti Spiritus in Saxia de Vrbe, qualiter Melchior Wilhelmi cum vxore sua deuocione motus intrauit in sanctam ac venerabilem confraternitatem prefati hospitalis et in libro ad hoc deputato descriptus est et ideo merito consequitur omnes et singulas indulgencias, gracias, facultates, relassaciones et immunitas [s] remisiones-[63r]que plenarias omnium peccatorum per summos Romanos pontifices benefactoribus et confratribus eiusdem hospitalis concessas secundum tenorem bulularum apostolicarum prefato hospitalis [s]

^{a-b} *pierwszy wiersz na tej stronie pogrubionym i większym pismem*

concessarum. Et nos auctoritate nobis concessa facimus eum participem et consortem in omnibus missis, matutinis, officiis, vigiliis, oracionibus, elemosinis et aliis quibuscumque bonis, que fiunt et fient in toto ordine Sancti Spiritus, in perpetuum, tam in vita, quam post mortem. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium presentes fieri fecimus sigillo, quo in tabulis vtimur munitas. Die etc.

[63v] ^cForma absolucionis^d

^eMisereatur tui etc. Dominus noster Ihesus Christus per merita sue sanctissime passionis dignetur te absolueri. Et ego, auctoritate ipsius et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et sanctissimi domini nostri pape in hac parte michi commissa et tibi concessa, absoluo te ab omni vinculo excommunicationis et restituo te sanctis sacramentis ecclesie et vnitati fidelium et absoluo te plenarie ab omnibus peccatis tuis et casibus eciam Sedi apostolice

^{c-d} *pogrubione i większe pismo; ^{e-f} fragment identyczny z wersją formuły dołączoną do cyt. wyżej dokumentu dla benedyktynek w Toruniu, zob. UB Culm, t. II, s. 623*

reseruatis^{-f}, in quantum clauēs sancte matris ecclesie se extendunt, [auctoritate apostolica in hac parte] tibi concessa et michi comissa; omnia bona per te facta et fienda sint [64r] in augmentum tue salutis et gracie diuine.

Et si fuerit infirmus dicatur: Et si de hac infirmitate non morieris, eandem absolucionem reseruo tibi pro vltimo tue vite spiritu. † In nomine Patris † et Filii † et Spiritus Sancti. Amen.

[Odpusty zakonu franciszkanów]

[64v] ^aIndulgentie fratrum minorum per tempus quadragesimale^{-b8}

^cSanctissimus dominus noster Alexander papa quartus, Nicolaus tercius, Innocencius quartus, Nicolaus quartus, Clemens quartus, Benedictus vndecimus concesserunt a quarta feria Cinerum usque ad Pasca inclusiue absque alia solempnitate et predicacione venientibus ad ecclesias [s] fratrum minorum semel in die causa deuotionis de indulgentia quottidiana annos centum viginti duos et dies centum sexaginta^d sex. Si autem ibidem predicatur

^{a-b} pismo większe i pogrubione, niektóre litery pociągnięte czerwonym atramentem; ^{c-h} tekst identyczny (z drobnymi odmiankami gramatycznymi i ortograficznymi) z fragmentem druku lipskiego przywilejów franciszkańskich z 1495 r. (*Privilegia et indulgentia fratrum minorum*, daten.digitale-sammlung.de/-db/0003/bsb00030855/images/index.html?id=00030855&groesser=&fip=xdsydeayaxdsydeayaqrseneayaxsyztsfsdrxdsyd&no=13&seite=11, skan 11) oraz weneckiego (?) z ok. 1496/1497 (daten.digitale-sammlung.de/-db/0006/bsb00060319/images/index.html?id=00060319&groesser=&fip=xdsydeayaxdsydeayaqrseneayaxsyztsfsdrxdsyd&no=12&seite=14, skan 14); ^d f. 71r oraz w cyt. drukach: septuaginta

2^a feria, quarta et sexta feria, additur indulgentia annorum sedecim et dierum viginti sex. Et sic ascendit cum prima annos centum triginta et octo, dies ducentos [duos^c]. Bulla habetur Rome etc.

[65r] Sanctissimus dominus noster Sixtus papa quartus, qui fuit frater minor, concessit omnibus visitantibus ecclesias fratrum minorum et porrigentibus manus adiutrices a sexta feria post terciam dominicam Quadragesime vsque per totam [dominicam?] Pasce Resurrectionis pro singulo die indulgentiam trium milium septingentorum decem et octo annorum et centum triginta dierum. Et hoc propter communicationem preuilegiorum [s] fratrum heremitarum, quam fecit iste papa Sixtus. Bulla habetur Rome et Ferarie etc.

^fIndulgentie fratrum minorum de aliquibus festiuitatibus etc.^{-g}

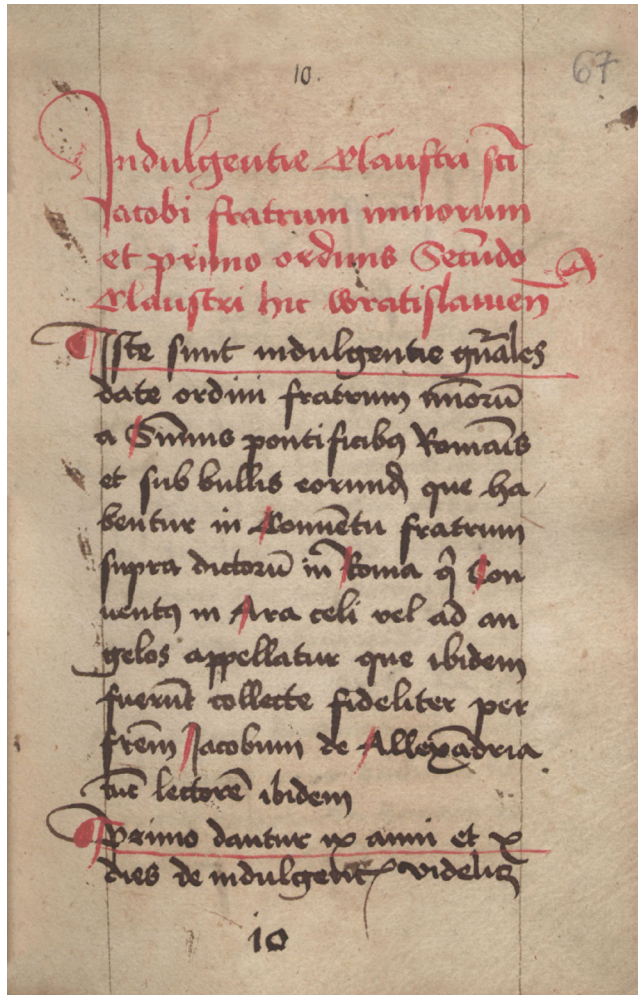
Idem Sixtus papa quartus confirmauit omnia priuilegia ordini nostro indulta et [65v] concessit omnibus et singulis Christi

^c brak występującego w cyt. wyżej inkunabułach słowa: duos;
^{f-g} w druku brak

fidelibus, qui ecclesias et oratoria fratrum minorum in festo sancti Francisci visitaerint, centum annos de indulgentia et totidem quadragenas. Et in festo sanctorum Anthonii de Padua, Ludewici episcopi⁹, Bernhardini¹⁰, sancte Clare et sancte Elizabete¹¹ a primis uesperis et per totum diem ipsarum festiuitatum quinquaginta [s] annos et totidem quadragenas. Et excommunicauit omnes locorum ordinarios sew officiales vel alios cuiuscumque condicionis existant perswadentes vel perswadere facientes aliquibus, ne faciant elemosinas ipsis fratribus minoribus, sew alio quocumque modo malestantes ipsos fratres sew eorum bona detinentes^h etc.

[66r-v – puste]

[Zakon franciszkanów i klasztor
św. Jakuba]

[67r^a] **Indulgentie claustru sancti Jacobi
fratrum minorum et primo ordinis,
secundo claustru hic Wratislaviensis**

Iste sunt indulgentie generales date ordini fratrum minorum a summis pontificibus Romanis et sub bullis eorum, que habentur in conuentu fratrum supra dictorum in Roma, qui conuentus in Ara Celi vel Ad Angelos appellatur, que ibidem fuerunt collecte fideliter per fratrem Jacobum de Alexandria¹², tunc lectorem ibidem.

Primo dantur IX anni et X dies de indulgentiis, videlicet:

[67v] In festiuitatibus beate Marie Virginis, beati Francisci, beati Anthonii¹³, beati Ludwici, beate Clare et in consecrationibus ecclesiarum et altarium et per octauas eorum.

^a u dotu strony cyframi arabskimi 10

Item fratres predicti in omnibus predicationibus possunt pronuciare indulgentias LXXX dierum preter indulgentias episcopales, et hoc habent a dyocesiano suo, vbi morantur.

Item Allexander papa quartus dedit C dies.

Item Innocentius papa quartus dedit omnibus vere penitentibus et manus adiutrices porrigentibus supradictis fratribus [68r] in subsidium vite, vel peregrinantibus, vel euntibus pro elemosina, vel ex quacumque alia pia causa LX [s] dies indulgentie.

Item idem dedit II annos omnibus vere penitentibus, qui accederent loca fratrum predictorum quocumque tempore vel hora, siue festiuitas sit, siue non.

Hee indulgentie supradicte sunt fratrum minorum ordinis sancti Francisci, que sub certis bullis Rome in conuentu fratrum eorundem firmiter conservantur et habentur

[68v] Sed singulares indulgentie fratrum antedictorum, quarum autentica sub manifestis

bullis hic, videlicet Wratislauie, habentur in conuentu, sunt hee:

Primo, Innocentius papa IV^{tus} dedit XL dies, videlicet in festo dedicationis ecclesie et in festo patronorum beati Francisci, Anthonii, in die tantum¹⁴.

Item XL dies omnibus manus adiutrices porrigentibus et huc in secunda bulla.

Item Innocentius dedit XL dies, videlicet in dedicatione, non per octauam sed tamen in die, ad huc in tercia bulla eiusdem.

[69r] Nota: Allexander quartus dedit quinque bullas; prima habet illum tenorem: omnibus^b in die patronorum et per octauas ipsorum ecclesiam fratrum deuote visitantibus centum dies, et est communis in ecclesiis per Poloniam, Bohemiam, Morauiam, Prusiam¹⁵.

Secunda bulla eiusdem: in dedicatione et sanctorum Francisci, Anthonii, Ludwici¹⁶, sancte Clare et quorum altaria ibi habentur, centum^c dies et solum extendit se ad ecclesias fratrum per provinciam Polonie constitutas.

^b w rękopisie: Qui; ^c możliwy także odczyt: centos

Quarta bulla eiusdem:¹⁷ in dedicatione et in festo beati Jacobi¹⁸ [69v] et per octavas vnum annum et XL dies. Et est domus Wratislaviensis solum.

Quinta bulla eiusdem est iam inmediate bulle precedenti consona et conformis.

Item Clemens papa quartus¹⁹ in dedicatione et in festiuitatibus Virginis Marie, Francisci, Anthonii, Ludwici et sancte Clare ac aliorum sanctorum, in quorum honore maiora altaria sunt consecrata, C dies et durat per octauam.

Hec est totius ordinis in omnibus fratrum ecclesiis

Et ad hec predicta priuilegia apostolica habentur ad huc alia priuilegia Sedis Apostolice legatorum.

[70r] Primo, dominus Gwido²⁰ cardinalis, legatus Sedis Apostolice, dedit in dedicatione et per octauas et in festiuitatibus, videlicet: beate Virginis, sancti Francisci, Anthonii, Ludwici, Clare, patronorum predictorum, C dies et est ordinis.

Secundo, dominus Anselmus episcopus²¹, legatus Sedis Apostolice, in omnibus festiuitatibus fratrum et die dominico, cum fratres predicant, xl dies, et est domus Wratislaviensis.

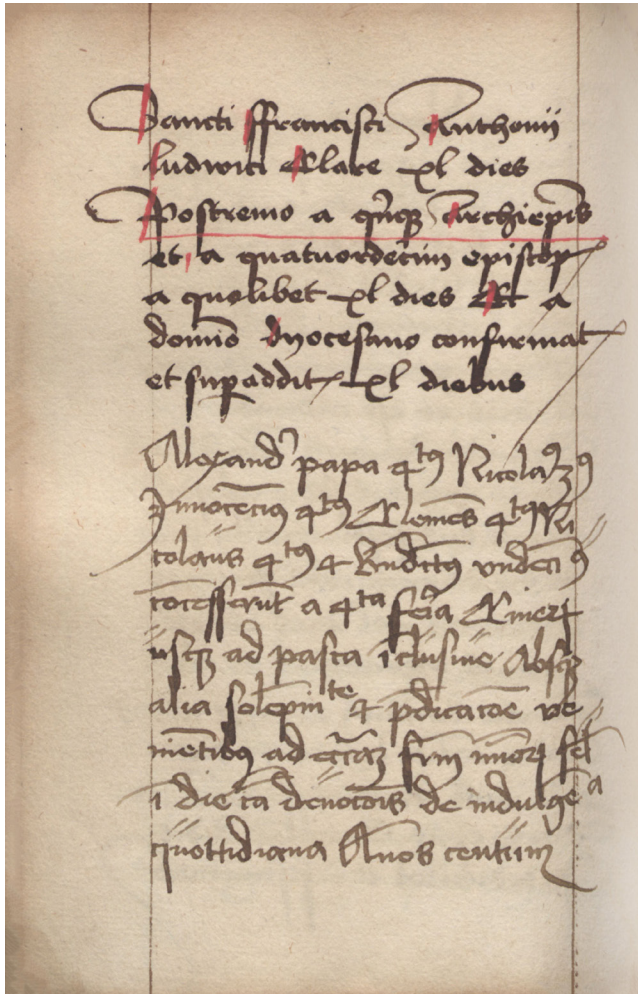
Tertio, dominus Opyzo abbas²², Sedis Apostolice legatus, XL dies.

Quarto, dominus Fridemannus archiepiscopus Gnesnensis²³ dedit in dedicatione et in festiuitatibus [70v] sancti Francisci, Anthonii, Ludwici, Clare XL dies.

Postremo a quinque archiepiscopis et a quatuordecim episcopis a quolibet XL dies et a domino dyocesano confirmati et superadditis XL diebus.

^dAlexander papa 4^{tus}, Nicolaus 3us, Innocencius 4^{tus}, Clemens 4^{tus}, Nicolaus 4^{tus} et Benedictus vndecimus concesserunt a 4ta feria Cinerum usque ad Pasca inclusiue, absque alia solempnitate et predicacione, venientibus

^{d-h} dopisek inną ręką, zbliżoną do ręki pisarza odpustów bractwa Santo Spirito i pierwszego w tej księdze spisu odpustów zakonu franciszkanów, a także do spisu w języku niemieckim odpustów w kościele św. Marii Magdaleny (zob. Wstęp, s. XXXVII n.) – jest powtórzeniem (z drobnymi odmiankami ortograficznymi i gramatycznymi) tekstu na f. 64v–65r (zob. s. 13 n.)

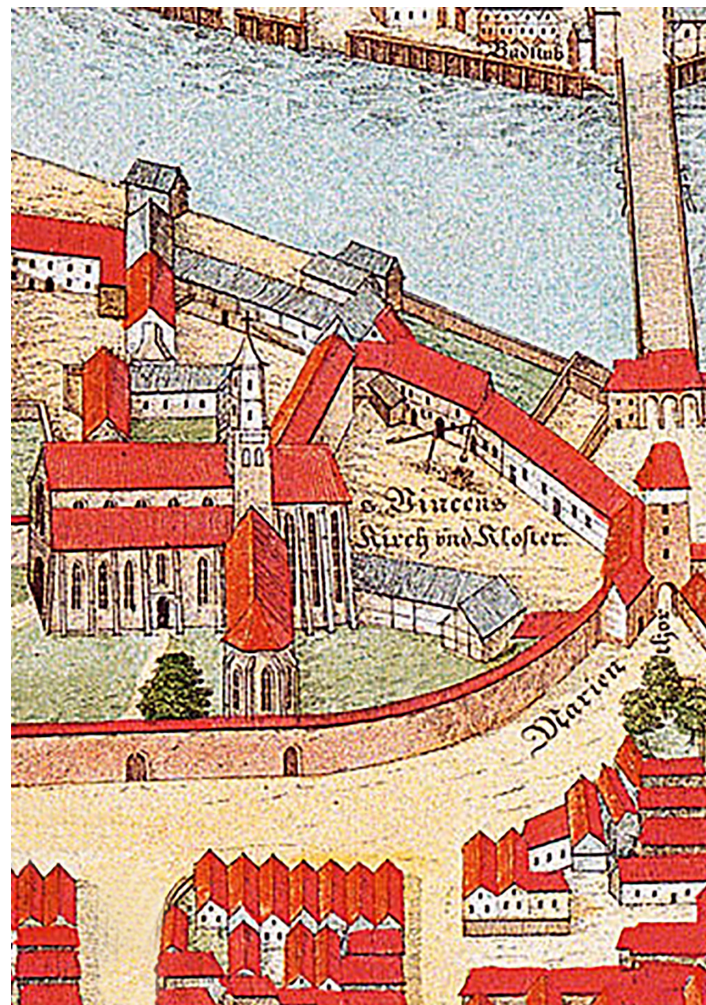
ad ecclesiam fratrum minorum semel in die causa deuotionis, de indulgentia quottidiana annos centum [71r] viginti duos, et dies centum septuaginta^e sex. Si autem ibidem predicatur 2^a, 4ta et 6ta feriis, additur indulgentia annorum 16 et dierum viginti sex. ^{f-f}Bulla habetur Rome etc.

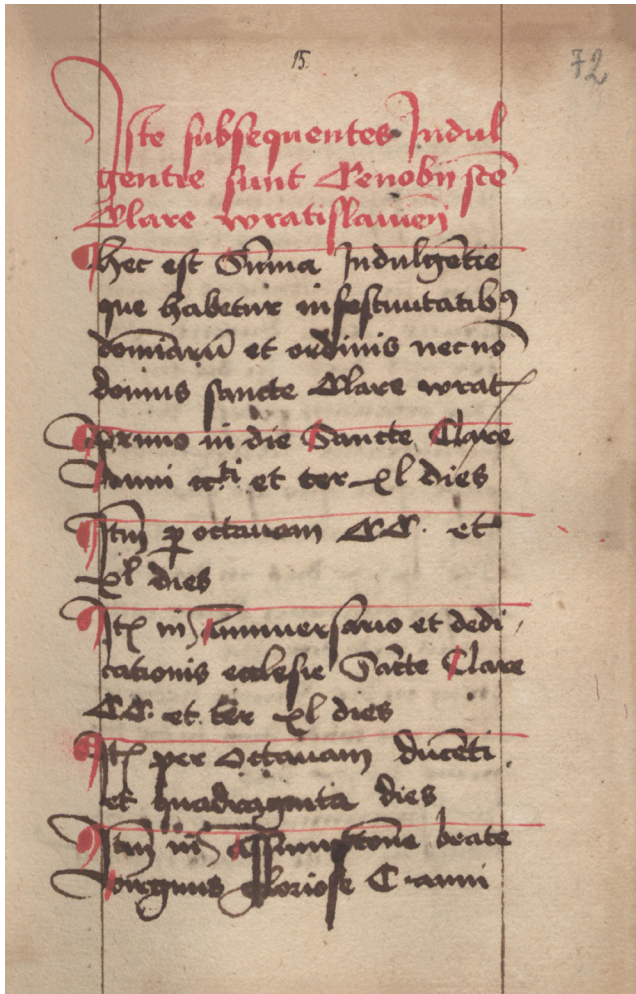
Sixtus papa 4^{tus}, qui fuit frater minor, concessit omnibus visitantibus ecclesias fratrum minorum et porrigentibus manus adiutrices a 6ta feria post terciam dominicam Quadragesime vsque per totum [festum] Pasce Resurrectionis pro singulo die indulgentiam trium milium septingentorum decem et octo annorum et centum triginta dierum. Et hoc propter communicationem preuilegiorum fratrum heremitarum et carmelitarum^g, quam fecit [71v] iste papa Sixtus. Bulla habetur Rome et Ferrarie etc.^h

^e na f. 64v bardzo wyraźnie: sexaginta; ^{f-f} fragment: Et sic ascendit cum prima, annos centum triginta et octo, dies ducentos, wy-
stepujący na k. 64v, tu opuszczony; ^g brak tego słowa na fol. 65r,
nie ma go też w tym miejscu w druku lipskim z 1495 r. i weneckim
z ok. 1496/1497

ⁱItem quarta, quinta et sexta feriis vltime septimane siue ebdomade [Quadragesime] plenaria remissio omnium peccatorum ex eadem communicacione^j etc.

^{i-j} tego zdania nie ma na f. 65r

[Klasztor i kościół klarysek św. Klary we Wrocławiu]

[72r] **Iste subsequentes indulgentie
sunt cenobii sancte Clare
Wratislaviensis**

Hec est summa indulgentie, que habetur in festiuitatibus dominarum et ordinis, necnon domus sancte Clare Wratislaviensis²⁴.

Primo, in die sancte Clare anni CC^{ti} et ter XL dies.

Item per octauam CC et XL dies.

Item in anniuersario et [s] dedicationis ecclesie sancte Clare CC et ter XL dies.

Item per octauam ducenti et quadraginta dies.

Item in Assumptione beate Virginis gloriose C anni [72v] et quadraginta dies, in die tantum.

Item in festiuitatibus sancti Francisci [CC?] anni, XL dies.

Item in Exaltatione Sancte Crucis anni ducenti, et ter XL dies, in die tantum.

Per octauam potest dari indulgentia Allexandri pape quinti, que est quottidiana.

Item [in] Inventione Sancte Crucis CC LXXX dies, in die tantum. Et per octauam detur cottidiana indulgentia.

Item in die Sancte Hedwigis centum^{a-a} LXXX dies.

Item in anniuersario dedicacionis capelle sancte Hedwigis [73r] eiusdem totidem dies, in die tantum²⁵.

Item in die sancte Anne centum quadraginta dies.

Item in die sancti Bartholomei CLXXX dies.

Item in die sancte Agnetis virginis et martiris LXXX dies.

Item in die Parasceue centum quadraginta dies.

Item visitantes cum deuotione ecclesiam sancte Clare habent centum dies ab Allexandro papa²⁶ et isti dies in computatione supradicte indulgentie semper sunt inclusi. Et possunt etiam istius [73v] centum dies denunciari per octauam, cum in festiuitatibus supradictis non habetur indulgentia spetialis.

[74r-v – puste]

^{a-a} przekleslone: totidem dies, in die tantum in die

[Klasztor i kościół premonstratensów św. Wincentego]

[75r] **Hee sunt indulgentie ordinis premonstratensium canonicorum apud sanctum Vincentium Wratyslaue: primo ordinis, secundo loci hic Wratyslaue**

Anno Domini millesimo centesimo XIX sub domino papa Paschasio cepit ordo premonstratensium oriri in dyocesi Laudwnensi²⁷ a domino Norberto archiepiscopo Magdeburgensi, cui a beata Virgine locus ordinis premonstrabatur.

Summa claustrorum ordinis premonstratensium canonicorum eiusdem ordinis mille trecentorum²⁸.

[75v] Item quadraginta^a sanctimonialium.

^a nad i nadpisane małą literą c, nie sądzę jednak, że należy odczytywać ten zapis jako 4000 (40x100), lecz 400. Przypuszczam, że kopista zorientowawszy się, że przepisyje błędną liczbę, poprawił ją, wpisując nad częścią słowa oznaczającą dziesiątkę (ginta) rzymską cyfrę '100', zob. Wstęp, s. XCVIII

Item CCC et L prepositure.

Item in eodem ordine sunt XVII episcopatus, quorum septem sunt archiepiscopatus et alii decem episcopatus.

Item quicumque elemosinis, consilio, auxilio vel quocumque alio subsidio ordinem eundem promouerit et veri penitentes et confessi si fuerint, dantur illis XVI karene et septem anni criminalium et mortalium vulgariter. Et habebunt fraternitatem totius ordinis et cum hoc erunt participes quinque milia missarum, que [76r] ex institutione omni die omnibus ecclesiis fiunt et complebuntur.

Item in singulis ecclesiis dicuntur tres misse spetiales, videlicet: prima pro peccatis, secunda de beata Virgine, tertia vero pro defunctis in subsidium animarum ordini commissarum et omnium fidelium defunctorum. Quia tam vivi quam mortui participes erunt amici nostri ordinis spetiales.

Item in omnibus maioribus festiuitatibus, quando spetiales processiones ob reuerentiam Domini nostri Ihesu Christi et matris eius gloriose [76v], necnon omnium sanctorum

fiunt, et etiam diebus dominicis per totum annum in quocumque eiusdem ordinis [loco], dantur omnibus easdem sequentes [s] CCC [dies] venialium et C et XL criminalium²⁹.

Item quicumque ex ordinis institutione prelati publice missam celebraverit, etiam si abbas ibi non habeatur, dantur omnibus introeuntibus, seu ipsam missam ipsius prelati deuote audientibus, CCCCC dies criminalium et quinque anni venialium³⁰.

Et hec indulgentie supradicte sunt post concilium Viennense³¹ [77r] per Johannem XXII confirmateque ipsius priuilegio et multorum aliorum Romanorum pontificum et fideliter in premonstratensium ecclesia ordinis conseruantur, anno pontificatus sui decimo, Ydus octobris, in die sancte Hedwigis.

Iste indulgentie sunt loci apud sanctum Vincentium

Item XIII anni in [festiuitatibus] Natiuitatis Christi, Epiphanye, Purificationis, Annuntiationis et bona feria quinta, Pasche, Ascensionis,

Penthecostes, Petri et Pauli, Johannis Baptiste³², Augustini, [77v] Michaelis, Omnium Sanctorum, et sancti Eustachii³³ et per octavas eorundem, Martini, Katherine, Margarethe³⁴.

Item in die sancti Eustachii et per octavas eius XL dies³⁵.

Item a sexcentis et XXXVI episcopis, a quolibet spetialiter, datur XL dies ad partem Sancte Crucis omnibus vere penitentibus et qui dixerit vnum Pater noster ob honorem Sancte Crucis ante summum altare, vel in quocumque loco sit reposita et manus adiutrices porrexerit.

Item Nenkerus³⁶ XL dies, quicumque ecclesiam causa deuocionis visitauerit et manus [78r] adiutrices porrexerit.

Item XL dies quotiens vnus flexis genibus vnum Pater noster ante altare Corporis Christi dixerit, et etiam ad restaurationem liminum manus adiutrices porrexerit³⁷.

Item XL dies qualibet feria quinta³⁸ et in festiuitatibus sancte Crucis a Johanne episcopo Wratislouiensi³⁹ et alio episcopo⁴⁰.

Item Innocentius papa in dedicatione ecclesie dedit XL dies de iniunctis penitentis⁴¹.

Item Innocentius papa dedit XL dies ad partem sancte Crucis in vtroque festo Sancte Crucis⁴².

[78v] Item Innocentius papa dedit XL dies in die Vincentii⁴³ de iniunctis penitentis⁴⁴.

Item Innocentius dedit XL dies in die sancti Vincentii, Eustachii et sotiorum eius de iniuncta penitentia, quantum reliquie corpora in lamina plumbea appareret in ecclesia nostra, videlicet sancti Vincentii, sunt fideliter recondite⁴⁵.

Item Allexander papa⁴⁶ dedit XL dies in die sancte Eulalie et ad caput eiusdem, quod in ecclesia habetur, de iniuncta penitentia.

Item abbas habet concedere XL dies indulgentie, quando celebrat in die sancti Vincentii, Michaelis, Eustachii et in dedicatione [79r^b] ipsius ecclesie.

Item a Pritzlao Wratislouiensi episcopo⁴⁷ et ab aliis quinque episcopis⁴⁸: Johanne

^b u dotu strony małymi cyframi rzymskimi: i i

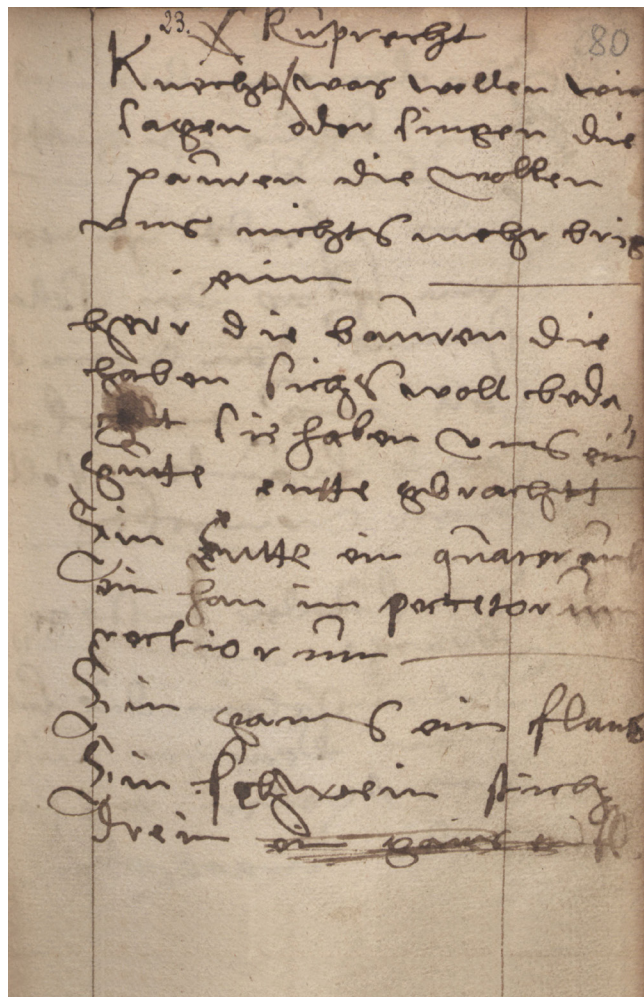
archiepiscopo Pragensi⁴⁹, episcopus Olomuncensis⁵⁰, Gothardus episcopus Novenburgensis⁵¹, Dirslaus Clacensis⁵², episcopus Sarepcensis⁵³, a quolibet XL dies in capella XI milia virginum⁵⁴, summa CC et quadraginta dies.

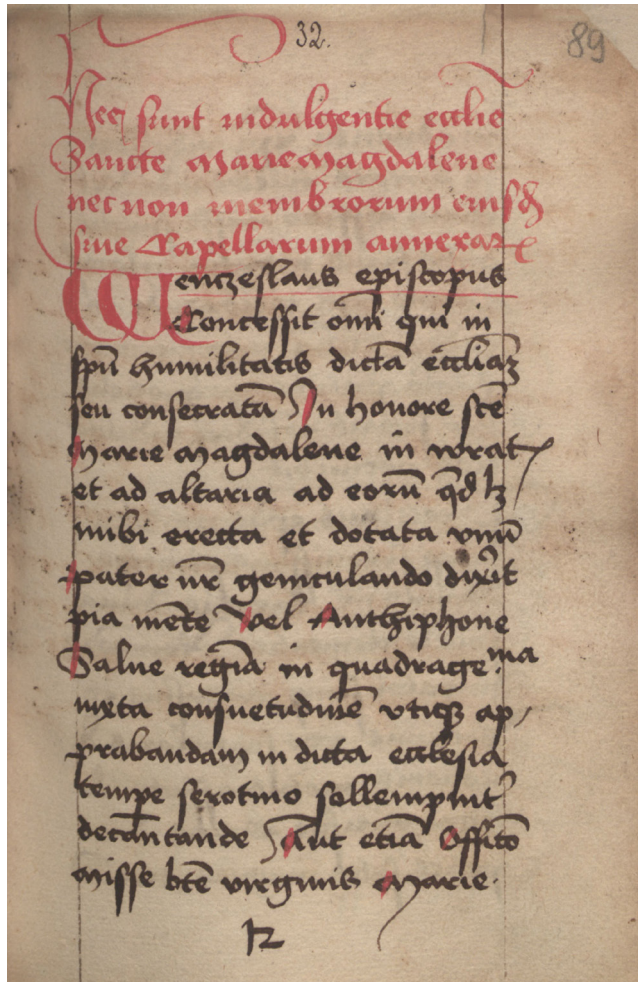
Item ante summum altare centum dies.

Item ante altare Sancte Crucis centum dies.

[79v – pusta]

[80r–88v – wpis na pustych kartach z połowy XVI w.:
niemieckie modlitwy i pieśni⁵⁵]

[Kościół parafialny św. Marii Magdaleny]

[89^{r,a}] **Hee^b sunt indulgentie ecclesie sancte Marie Magdalene necnon membrorum eiusdem siue capellarum annexarum**

Wenczeslaus episcopus⁵⁶ concessit omni, qui in spiritu humilitatis dictam ecclesiam seu consecratam in honore sancte Marie Magdalene in Wratislavia [visitaverit] et ad altaria, ad eorum quodlibet, inibi erecta et dotata vnum Pater noster genuculando dixerit pia mente vel anthiphone Salve Regina in Quadragesima iuxta consuetudinem vtiq; apprabandam [s] in dicta ecclesia tempore serotino sollempniter decantande, aut etiam offitio misse beate Virginis Marie [89^v] in Adventu Christi, videlicet in aurora celebrande, vel etiam offitio misse singulis quintis feriis in presentia gloriosi Corporis

^a u dołu strony cyframi arabskimi 12; ^b atrament wyblakły, odczyt niepewny, możliwe także słowo: Hec

Christi celebrande in eadem ecclesia interfuerit, pro singulo pietatis opere, quotiens hoc fecerit, XL dies indulgentias obtinebit.

Preczlaus episcopus⁵⁷ etc. ‘Cum itaque serenissimus princeps dominus noster Karolus diuina fauente clementia Romanorum imperator semper augustus et Bohemie rex singularis deuotionis motus affectu de ligno mirifice Crucis duas peties satis magnas, necnon [90r] de Corona Domini spinea vnam in pulchra quantitate, atque petiem vnam de ossibus beate Marie Magdalene ecclesie parochiali in honore eiusdem beate Marie Magdalene fundate eidem et consecrate in Wratislavia errogauit, ut huiusmodi reliquie in maiori veneratione a fidelibus habeantur, Precz(laus) vniuersis et singulis vtriusque sexu [s] vere penitentibus et confessis dictam ecclesiam deuote visitantibus, siue vbi huiusmodi reliquie sunt recondite, siue in quocumque loco repositae, ut prefertur, interfuerint ibique preces Domino in spiritu humiliter et contrito animo effuderit, quociens [90v] hoc fecerit, XL dies indulgentie obtinebit’.

Item Bonifacius papa⁵⁸ tres annos et totidem quadragenas omnibus qui in missa beate Virginis Marie, que ibidem omni die sollempniter cum nota et diversis aliis cerimoniis consueuerit celebrari, interfueri[n]t.

Item in capella quondam Johannis Rothe⁵⁹ civis wratislaviensis heredumque suorum sunt indulgentie eidem capelle spetialiter concesse et impetrate per predictum Johannem Rothe ad huc ob speciale donum et preces ipsius.

Wenczeslaus patriarcha Antiochenus⁶⁰ condonauit omnibus [91r] dictam capellam ex deuotione instantibus XL dies indulgentie, videlicet in festiuitatibus infra scriptis: in festo Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Parasceue, in vigilia Pasche, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis, Corporis Christi, Conceptionis, Assumptionis, Visitationis, Purificationis, Anunciationis et Natiuitatis beate Marie Virginis, Michaelis, Johannis Baptiste et Decollationis eiusdem, Petri et Pauli et in festiuitatibus ewangelistarum, martirum, confessorum, virginum, precipue patronorum eiusdem capelle et altaris

consecrati [91v] in honore Indiuidue Trinitatis, Passionis Domini, Sancte Crucis, beate Virginis Marie, Johannis ewangeliste, Lazaris confessoris, Anne, Marie Magdalene, Marthe, Katherine, Hedwigs, Lutie sanctarum et in commemoracione fidelium animarum et in dedicatione eiusdem capelle et altaris.

Sub octauis vero ipsarum festiuitatum octauas habentium et qui in eadem capella ante altare tres Pater noster cum totidem Aue Maria deuote dixerunt, de qualibet particula reliquiarum eiusdem capelle et altaris predictorum, uidelicet Sancte Crucis et aliorum sanctorum pro tunc [92r] tempore habendarum, habebunt indulgentias prius nominatas.

Item ad capellam prouidi viri Lembergis⁶¹, ex opposito scole situatam super hostio, Bonifatius papa condonauit omnibus tres annos et totidem quadragenas eandem capellam visitantibus in festiuitatibus infrascriptis, uidelicet: Natiuitatis, Circumcisionis, Ephiphanie, Resurrectionis, Ascensionis Domini, Penthecostes, Trinitatis, Corporis

Christi, Conceptionis, Assumptionis, Visitationis, Purificationis, Annuntiationis et Natiuitatis beate Marie Virginis, Johannis Baptiste, Petri et Pauli [92v] apostolorum, in [festo] dedicationis ipsius capelle, in die Omnium Sanctorum, sub octauis vero eorundem dictam capellam visitantibus centum dies indulgentiarum.

Nota: In bulla ecclesie Marie Magdalene sunt plures indulgentie eiusdem ecclesie et ille respitiuntur, vbi talis numerus XV sit scriptus⁶².

Item papa [s] patriarcha Antiochensis⁶³ ad pinturam Henrici Gorteler⁶⁴ civis Wratislaviensis, ex illa parte scole positam, condonavit omnibus vnum Pater noster cum Ave Maria dicentibus ad salutem animarum XL dies indulgentiarum.

Item in die Penthecosten et [93r] Assumptionis Marie Virginis, necnon Natiuitatis Cristi centum dies. Et ad octauas vero istarum festiuitatum XL dies.

Item episcopus Wratislaviensis et archiepiscopus Pragensis quilibet contulit XL

dies omnibus vnum Pater noster cum Ave Maria dicentibus, vt superius a patriarcha Antiochensi.

Indulgentie ecclesie Marie Magdalene prius promisse

Nota⁶⁵: Mannisgardensis archiepiscopus⁶⁶, Thomas Tininensis⁶⁷ et Gregorius Oppidensis⁶⁸ ac alii nouem episcopi, quorum nomina in bulla prefate ecclesie Marie Magdalene sunt lucide posita et concesserunt omnibus contrito corde ecclesiam parrochiam [93v] predictae sancte Marie Magdalene visitantibus singulis sui patroni festiuitatibus ac omnibus aliis infra scriptis: Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanye, Parasceues, Pasche, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis, Corporis Christi, Inuencionis et Exaltationis Sancte Crucis, Michaelis Archangeli, in singulis festiuitatibus beate Marie, Natiuitatis sancti Iohannis Baptiste, Petri, Pauli apostolorum et aliorum apostolorum et ewangelistarum, in festiuitatibus Omnium Sanctorum, in

commemoratione omnium animarum ac in dicte ecclesie dedicatione, et per octauas omnium festiuitatum predictorum octauas habentium, sanctorumque [94r] Stephani, Laurentii, Georgii, Martini, Nicolai, Gregorii, sanctarumque Marie Magdalene, Katherine, Margarethe, singulisque diebus dominicis, qui predictam ecclesiam causa deuotionis, orationis aut peregrinationis, vt prescriptum est, accesserint, seu qui missis, predicationibus, matutinis, vesperis, in aliis quoque ipsius ecclesie diuinis offitiis, exequiis et mortuorum sepulturis ibidem interfuerint, aut qui Corpus Cristi vel oleum sacrum, cum infirmis portentur, secuti fuerint, vel qui in serotina pulsatione campane flexis genibus Ave Maria dixerint, necnon qui ad fabricam [94v] luminaria, ornamenta, vel qui in eorum vestimentis [s]^c vel extra aurum et argentum, vestimenta, libros, calices aut queuis alia dicte ecclesie necessaria donauerit, legauerit vel legari procurauerit, vel quocumque modo

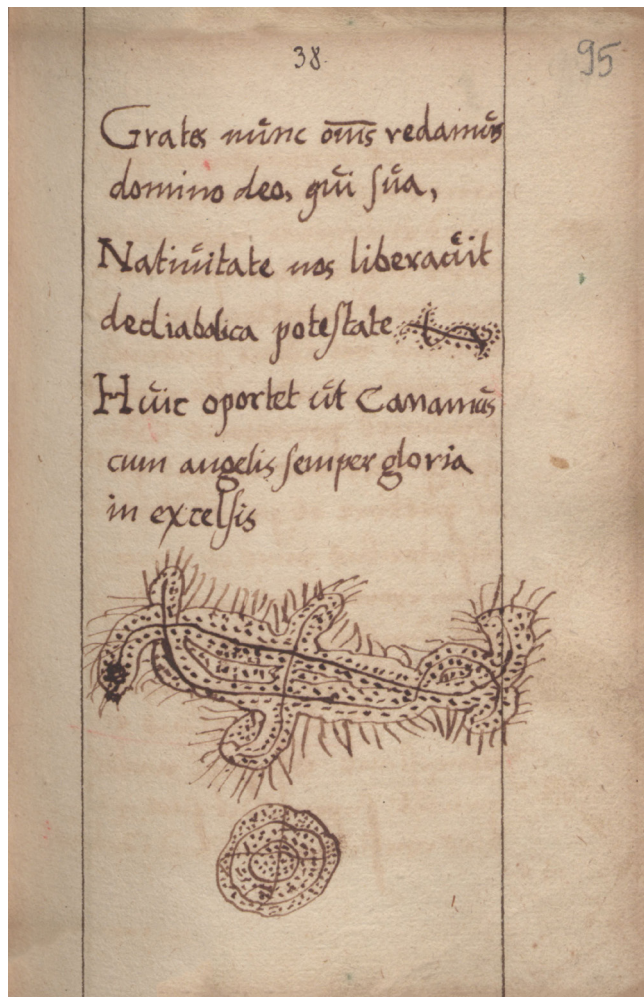
^c *powinno być* testamentis (zob. *niziej*, Kościół św. Mikołaja, f. 100r)

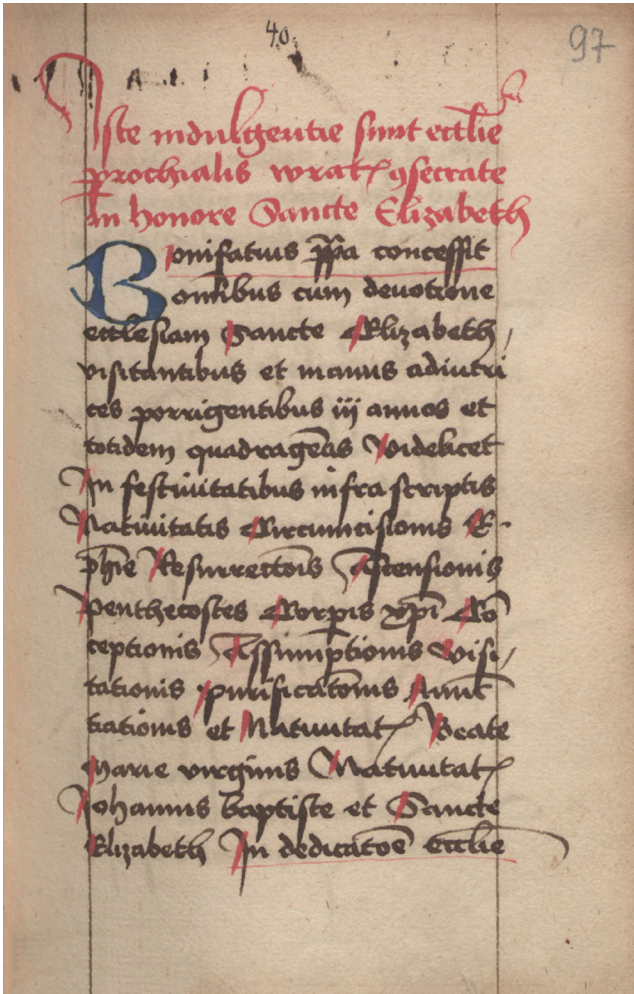
alio manus adiutrices porrexerit, seu qui pro Thylone⁶⁹ deligat presentium inpetratore, et pro omnibus benefactoribus viuis et mortuis Deum exorantibus quocienscumque aliquid premissorum quis fecerit, a quolibet predictorum episcoporum XL dies. Item Preczlaus et Wenczeslaus episcopi wratislavienses, quilibet superaddit suis XL dies confirmando predictas indulgentias.

[95r] ^aGrates nunc omnes red[d]amus
 Domino Deo, qui sua
 Natiuitate nos liberauit
 de diabolica potestate.
 Huic oportet ut canamus
 cum angelis semper gloria
 in excelsis ^b70.

[95v-96v – puste^c]

^{a-b} późniejszą ręką, pod tekstem rysunek; ^c u góry f. 96v i częściowo 97r pojedyncze litery – próby pióra

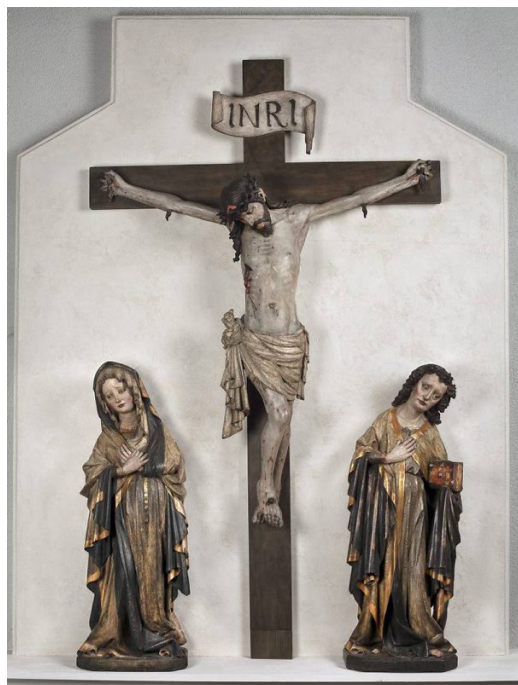
[Kościół parafialny św. Elżbiety]

[97r] **Iste indulgentie sunt ecclesie parochialis Wrat(islaviensis)^a consecrate in honore sancte Elizabeth**

Bonifatius papa⁷¹ concessit omnibus cum deuotione ecclesiam sancte Elizabeth visitantibus et manus adiutrices porrigentibus III annos et totidem quadragenas, videlicet in festiuitatibus infra scriptis: Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Pentecostes, Corporis Christi, Conceptionis, Assumptionis, Visitationis, Purificationis, Annuntiationis et Natiuitatis beate Marie Virginis, Natiuitatis Johannis Baptiste et sancte Elisabeth, in dedicatione ecclesie, [97v] Petri et Pauli apostolorum, sub octauis vero ipsarum visitantibus eandem, ut prefertur, CC dies indulgentiarum

^a pisarz zapisuje zarówno rzeczownik Wratislavia (i końcówki przypadków), jak i przymiotnik Wratislaviensis (i końcówki) najczęściej w skrócie: Wrat, rozwiązanie skrótu jest tu niepewne.

Item ad capellam prouidi viri dicti Dawmlose⁷² cuius Wratislouiensis in predicta prefata ecclesia Bonifacius papa⁷³ contulit omnibus duos annos et totidem quadragenas ad eandem capellam cum deuotione conflu-

entibus adhuc in festiuitatibus subscriptis, videlicet: Natiuitatis Christi, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, Conceptionis, Assumptionis, Visitationis, Purificationis, Annunciationis beate Marie Virginis et Natiuitatis Johannis Baptiste, [98r] sancti Laurentii et sanctarum Elizabeth, Marie Magdalene, necnon in dedicatione ipsius capelle, sub octauis vero predicatarum festiuitatum prius nominatam capellam visitantibus centum dies indulgentiarum.

[98v – późniejszy wpis w języku niemieckim⁷⁴]

[*Kościół św. Mikołaja*]

[99r] **Indulgentie ecclesie sancti Nicolai
Wratislaue**

Qui ecclesiam sancti Nicolai gloriosi confessoris situatam extra muros Wratislaue⁷⁵ in omnibus festis sui patroni et dedicationis cum deuotione visitauerit et in aliis infra scriptis, uidelicet: Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanye, Parasceue, Pasche, Ascensionis, Penthecostes, Corporis Christi, Inuentionis et Exaltationis Sancte Crucis et singulis festiuitatibus beate Marie Virginis nec non Michaelis, Natiuitatis et [in] Decollatione Johannis Baptiste, Petri, Pauli, omnium apostolorum et ewangelistarum, sanctorumque Stephani⁷⁶, Laurentii, [99v] Vincentii⁷⁷, Georgii, Blasii, Martini, Nicolai, Gregorii, Augustini, Ambrosii, Jeronimi, Benedicti, Bernhardi et sanctarum Marie Magdalene, Katherine, Margarete, Cecilie, Lucie, Agathe, Agnetis, Dorothee ac quartis feriis et in

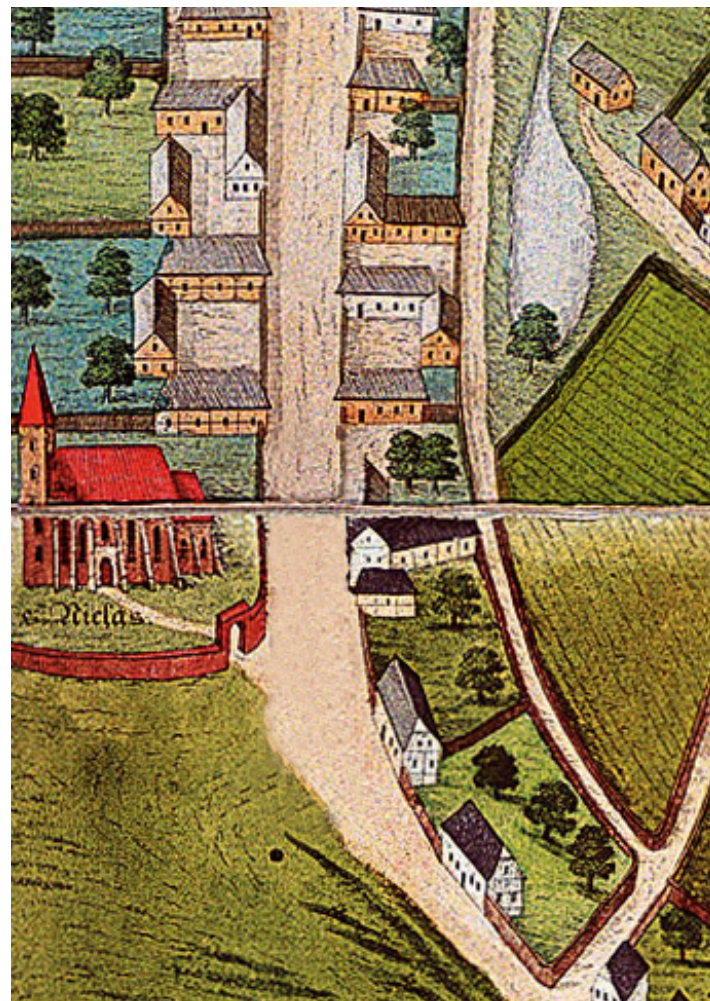
commemoratione omnium sanctorum et animarum et per octauas dictarum festiuitatum octauas habentium singulisque diebus dominicis, vt prius, causa deuotionis, orationis aut peregrinationis accesserit, a sedecim episcopis, a quolibet XL dies obtinebit.

Item, qui missis, predicationibus, matutinis, uesperis aut aliis quibuscumque diuinis officiis [100r] ibidem interfuerint, aut Corpus Christi vel oleum sacrum, cum infirmis portentur, seu fuerint seu in serotina pulsatione campane secundum modum curie Romane genibus flexis ter Ave Maria dixerint, necnon qui ad fabricam luminaria, ornamenta, aut queuis alia dicte ecclesie necessaria manus porrexerint adiutrices, vel qui in eorum testamentis aut extra aurum et argentum, uerimentum aut aliquod aliud caritatum subsidium dicte ecclesie donauerint, legauerint aut donari vel legari procurauerint et qui in illis predicationibus vel aliis quibuscumque [100v] diuinis officiis plebani eiusdem ecclesie siue eius uices gerentis interfuerint, aut eisdem vel eorum alteri pias oblationes aut ueritatis [s]

subsidia erogauerit aut cimiterium exorando circuerit, quocienscumque premissa, aut aliquid premissum deuote fecerit, habebit ut superius est consignatum⁷⁸.

Item Seruandus^a [*Fernandus?*⁷⁹] episcopus contulit XL dies omnibus, qui mulieri in reclusorio siue recluse manus porrexerit adiutrices pro reparatione ipsius domuncule et pro aliis necessariis, quo ad predicta, ad huc si consensus dyocesani affuerit vel accesserit.

^a odczyt niepewny, słowo zapisane: so(e)rn(u)and

Das ist d' ablas d' kirchen sancte
 marie magdalene d' ist worhafftig
 vnd vnbtreglich. **W**en her ist gegeben
 von bobisten vnd Cardialen zu
 ewigh gegeben. Durch bete des
 erwidigen herren hrr Andris Lompe
 d' kirchen pharrer. Vnd wer den
 vordinen wil d' sal yn gutte vor
 satze. Vnd yn reu seyner sondy
 yn dy kirche geyn vnd sey ge
 bette sprachen mit andacht. Vnd
 sey almoßn geben off dy toffel ad
 yn das satzet. **A**ber d' ablas d'
 do ist vor dy zeyt den vordynet
 ma mit dz gebette. **V**n auch
 mit dz almoßn. Vnd d' ablas

B

[Kościół św. Marii Magdaleny
 uzupełnienie]

[101r^a] ^bDas ist der ablas der kirchen sancte Marie Magdalene, der ist worhafftig vnd vnbtreglich, wen her ist gegeben von bobisten und cardialen zu ewigen geczeiten durch bete des erwidigen herren herr Andris Lompe⁸⁰, der kirchen pharrer. Vnd wer den vordinen wil, der sal yn guttez vorsatze vnd yn rew seyner sonden yn dy kirche gehen, vnd seyn gebette sprechen mit andacht vnd seyn almoßen geben off dy toffel ader yn das seckeleyen. Aber der ablas, der do ist vor dy zelen, den vordynet man mit dez gebette und auch mit dez almoßen. Vnd der ablas [101v] ist hy hernoch geschriben:

Am Kirmys tage 2 tausent vnd VII^c tage vom almoßen vnd von den zelen II^c tage.

^a u dolu strony cyframi arabskimi 13; ^b inną ręką, zbliżoną do ręki kopisty odpustów rzymskiego bractwa Santo Spirito i odpustów joannitów; w imionach i nazwach święt pociągnięcia czerwonym atramentem (zob. Wstęp, s.)

Am newen ior XI^c tage vom almoßen, von zelen II^c tage.

An der Drey Konige tag XI^c vom al(moßen), von zelen II^c tage.

Item Lichtweyunge Marie VII^c tage vom al(moßen), von zelen II^c tage.

Mathie VI^c tage vom al(moßen), von zelen II^c tage.

Botschafft Marie VII^c tage, von zelen II^c tage.

Am Palmtage bis acht tage noch Ostern alle tage II^c tage vor dy zelen.

[102r] Am Ostertage XI^c tage vom al(moßen), von den zelen II^c tage.

Ambrosy II^c tage vor dy zelen.

Alberti VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage vor dy zelen.

Georgi II^c tage vor dy zelen.

Marci II^c tage vor dy zelen.

Philippi VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage vor dy zelen.

Maria Egipten⁸¹ M tage vom al(moßen), vnd II^c tage vor dy zelen.

Benedicti II^c tage vor dy zelen.

Heilige Creucze⁸² M tage vom al(moßen), vnd II^c tage vor dy zelen.

Stenczel VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage vor dy zelen.

[102v] Am Phingis tage XI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage von den zelen.

Dreifaldikeith VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage von den zelen.

Heiligen Leichnams tag XI^c tage vom almoßen vnd II^c tage von zelen.

Johannes Teuffer XI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage von zelen.

Petri XI^c tage vnd II^c tage von zelen.

Irscheynung Michaelis⁸³ II^c tage von zelen.

Maria vber das gebirge⁸⁴ VI^c tage von zelen.

Margarethe II^c tage von zelen.

Alexii XXVI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage von zelen.

Magdalene VII jor und VII karen und czwetausent tage vom almußen vnd II^c tage von zelen.

[103r] Jacobi VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c tage von zelen.

Anne II^c tage von zelen.

Cristofori⁸⁵ VI^c tage vom al(moßen),
vnd II^c tage von zelen.

Margarethe⁸⁶ XXVI^c tage vom al(moßen),
und II^c tage von zelen.

Steffani irfindunge⁸⁷ II^c tage von zelen.

Lorenten II^c tage vor dy zelen.

Maria worczewey⁸⁸ XI^c tage vom
al(moßen), und II^c tage von zelen.

Bartholomei VI^c tage vom al(moßen), vnd
II^c tage von zelen.

Johannis enthewptunge IIII^c tage vom
al(moßen) vnd II^c tage von zelen.

Marie geburt XI^c tage vom al(moßen),
und II^c tage von zelen

[103 v] Creucze irhebunge⁸⁹ tausent tage
vom al(moßen), vnd II^c tage von zelen.

Mathei VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Stenczel⁹⁰ VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Wentzel VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Michael I^c tage vom a(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Jeronimi II^c tage von zelen.

Hedwigis tausent tage vom al(moßen),
vnd II^c tage von zelen.

Luce II^c tage von zelen.

Symonis VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

[104r] Alle Heiligen XI^c tage vom
al(moßen), und II^c tage von zelen.

Alle Selen eyn jor todlicher sonden vnd
eyn jor tegelicher sonden von zelen.

Martini II^c tage vor dy zelen.

Elizabet IIII^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Clemens II^c tage von zelen.

Katherine II^c tage von zelen.

Andree VII jor und XXVI^c tage vom
al(moßen), vnd II^c tage von zelen.

Barbare II^c tage von zelen.

Nicolai II^c tage von zelen.

Maria entphoung⁹¹ VII^c tage vom almo-
sen, und II^c tage von zelen.

Thomas VI^c tage vom al(moßen), vnd II^c
tage von zelen.

Lasari xxvij tage vom al(ßen) i
 tage vo zety
 Cristi geburt xij tage vo al
 vnd ij tage vo zety
 Steffan ij tage vo zety
 Johis ewnter ij tage vo al
 vnd ij tage vo zety **Bu** all
 i 74 ior **ton** alle heiligtage dy ma
 ii mothy **ij tag** feiert ob das ior **W**er
 gebette thut vor dy hoen
 altar vordynet stett **ij** ior abla
 vnd vor icklichem altar
 xx tage vnd auch an allen
 Sontagen
 Item An ally Sontagen vnd
 an ally Montagen **W**er do sp
 ij pr m ij auc maria vor dy

[104v] Lasari XXVI^c tage vom al(moßen),
vnd II^c tage von zelen.

Cristi Geburt XI^c tage vom al(mosen), vnd
II^c tage von zelen.

Steffani II^c tage von zelen.

Johannis ewangeliste VI^c tage vom al(mo-
sen), vnd II^c tage von zelen.

Summa alles ^c<174 ior, II wochen, II tag>. ^d

Item alle heiligtage, dy man feyert ober das
ior, wer seyn gebette thut vor dez hoen altar,
vordynet stets eyn ior ablas, vnd vor iczlichem
altar XX tage, vnd auch an allen Sontagen.

Item an allen Sontagen vnd an allen
Montagen wer do spricht II Pater noster, II Ave
Maria vor dy [105r] zelen, vordinet II^c tage ablas.

Item wer yn der Osternacht ist yn der
uffirhebunge Christi vnd yn dem umbgange,
vnd spricht V Pater noster, V Ave Maria vor
eynen gutten stant der cristenheit, vordynet
eyn ior ablas.

Item so man dy betheglocke^c leutet zcu
sancte Johannis, Marie Mag(dalen)e vnd

^{c-d} na marginesie; ^e e napisane nad o

zcu sancte Elisabet, is sey des morgens ader des obindis, alle tage durch das ior, wer do spricht III Pater noster, III Ave Maria gantcz aufknyende vor eynen gemeynen fride der cristenheit, vordynet alle wege III ior ablas vnd III quadragen etc.

[105v] Item von Vnserer Liben Frawen messe, dy dy schuler singen, wer bey dem anheben ist bis vff das ende, vordinet man alle tage III ior ablas etc.

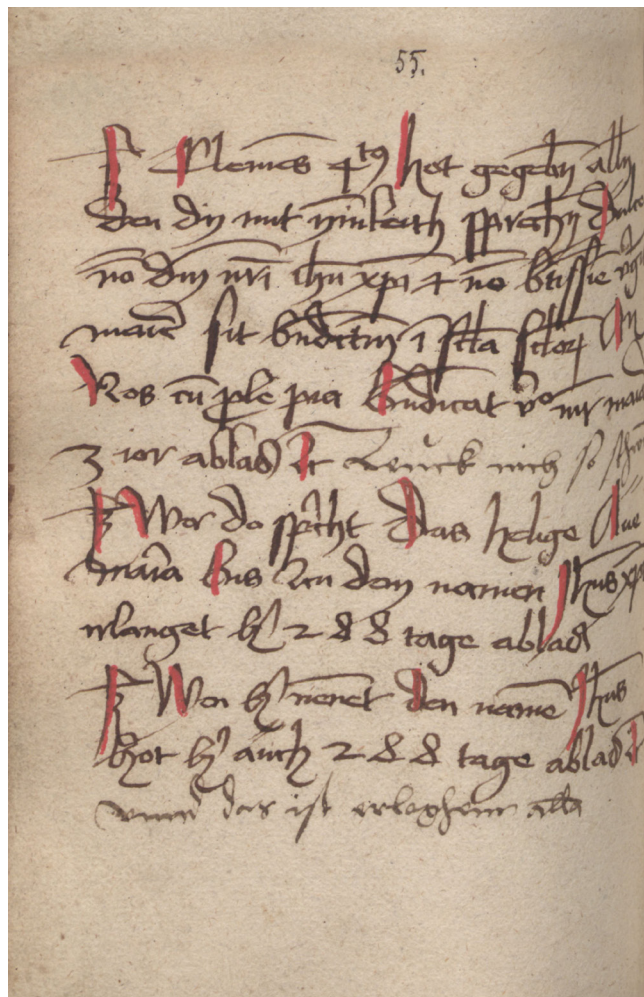
Ist sust ist [s] vil ablas, der nicht wissenlich ist, sondern dißer ist worhafftig vnd vnbetriglich etc.

[106r] Item der ander ablas zcu sancte Marie Magdalene

Item von der kirmiß XXVIII^c tage.

Wen sy messe syngen vnd man spricht I Pater noster, III Ave Maria, hot man hundert vnd firczig tage ablas.

Wen man das Ave Maria leudet, is sey des morgens ader des obindis, der do bettit mit gebogen knyen I Pater noster und III Ave Maria, vordynet hundert vnd firczig tage ablas vnd der ablas ist von dem

arczbischoff von Genißen vnd von eynem cardinal⁹².

Sust so sy syngen vnd man betet I Pater noster und I Ave Maria [106v], so hot eyn mitebruder 7 ior und 35 tage ablas etc.

[107r – niezapisana, próby pióra]

[107v–108v – ręką późniejszą wiersze niemieckie⁹³]

[109r–111r – niezapisane]

[111v] ^fItem Clemens 4^{tus} hot gegeben allen den, dy mit yninkeith sprechen: ‘Dulce nomen Domini nostri Jhesu Christi et nomen beatissime Virginis Marie sit benedictum in secula seculorum, amen. Nos cum prole pia benedicat Virgo Mater Maria’⁹⁴, 3 ior ablas etc.^{-g h-h}

Item wer do spricht das helige Ave Maria bis zcu dem namen Jhesus Christus, erlanget hot 288 tage ablas.

Item wer hot nennet den namen Jhesus, hot her auch 288 tage ablas etc.ⁱ⁻ⁱ

^{f-g} dalszy ciąg uzupełnienia odpustów u św. Marii Magdaleny (zob. Wstęp, s.); ^{h-h} dopisek późniejszą ręką: Zeuck nich so schwin(den); ⁱ⁻ⁱ późniejszą ręką: Unnd das ist erloghen all(es)

[*Kościół i klasztor joannitów*]

[112r] ^aIntencione considerans dominus Honorius papa 4^{tus} in quodam priuilegio⁹⁵ dictis fratribus dato, quod taliter incipit: ‘Inter cetera, que inducunt diuine miseracionis pacenciam ad parcendum’ etc., sic ait: ‘Non est autem alicui, sicut arbitramur, incognitum, quod dilecti filii fratres Hospitalis Ierosolimitani, qui sua omnia, ymmo et se ipsos superimpendunt seruitio Jhesu Christi, sic intenti sunt circa opera pietatis et specialiter circa defensionem fidei christiane, emulantes quadam modo zelum Mathatie, cum videret sancta Domini ab exteris nacionibus prophanari, [112v] qui vitam in pacenciam [s] tolerant et mortem in desiderio habent, bonis tamen celestibus inhabitantes^b’ etc.

^a pierwsza ręka (zob. Wstęp, s. XLIV), rzadkie zdobienia w postaci pociągnięć pojedynczych liter czerwonym atramentem; ^b prawdopodobnie kopista źle odczytał słowo; zapis: inhabitantes z zaznaczonym skrótem; w przywileju Honoriusza III dla zakonu krzyżackiego: ‘bonis tamen celestibus inhiantes’, co oczywiście brzmi lepiej; ^c między consi- a milibus przekreślone liis

Dominus eciā Clemens 4^{tus} in consimili priuilegio prenominatibus fratribus indulto, quod incipit: 'Fratres Hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani noui sub tempore gracie Machabei' etc., taliter de eiusdem fratribus ait: 'Ipsi autem sunt per quos Deus orientalem ecclesiam a paganorum spurcicia liberat et Cristiani nominis inimicos expugnat'⁹⁶. Ipsi pro fratribus ponere animas non formidant et peregrinos ad sancta loca proficiscentes tam [113r] in eundo, quam in redeundo defensant ab incurribus paganorum' etc. His igitur prenominatis beneficiis et consimilibus^c infra scripti Romani pontifices, illimitatam auctoritatem in graciis elargiendis habentes, affectuose, ut decuit, inclinati ad cunctorum atque singulorum solamen et medelam fidelium sepe dictorum fratrum ecclesiis, in quacumque mundi parte existerint, largissimas indulgencias ac gracias copiose indulserunt et concesserunt, ut infra patebit etc.

[113v] Honorius papa tercius in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Cum dilectis filiis fratribus Ierosolimitani Hospitalis' etc.

'Quicumque de facultatibus a Deo sibi collatis fratribus subueneri(n)t hospitalis et in tam sancta fraternitate statuerint se collegas eisque beneficia persoluerint annuatim, eisdem de beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisi septimam partem iniuncte penitentiae relaxamus, apostolica quoque auctoritate ob reuerenciam ipsius venerabilis domus statuimus, ut hii qui [114r] eorum fraternitatem assumpserint, ut si forsā ecclesie, ad quos pertinent, a diuinis fuerint officiis interdicte, ipsosque mori contigerit, [eisdem] sepultura ecclesiastica non negetur, nisi excommunicati vel nominatim fuerint interdicti' etc. Habetur bulla in Friburgo Brigowiensis.

Idem de relaxatione septime partis iniuncte penitentiae: Innocencius 4^{tus}, Gregorius nonus. Reperiuntur bulle Colonie.

Idem Honorius 3^{tus} in alio priuilegio, quod sic incipit: 'Ad eripiendam de paganorum manibus terram illam, quam Dominus noster Ihesus [114v] Christus proprio sanguine consecrauit' etc. 'Nos enim de beatorum apostolorum Petri et Pauli auctoritate

confisi omnibus, qui de facultatibus sibi collatis a Deo fratribus subvenerint hospitalis et in tam sancta fraternitate se statuerint collegas, eisque beneficia persoluerint annuatim, septimam partem iniuncte penitencie relaxamus'. Reperitur [bulla] in Friburgo.

Idem de relaxatione septime partis iniuncte penitencie: Vrbanus papa 3us, Lucius 3us, et Alexander 3us. Habentur [bulle] in domo Wratislaue etc.

Dominus eciam Clemens 3us in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Quot [115r] et quantum dilectissimi aduersitatibus quantumque pressuris et angustiis' etc. 'Ego Clemens, qui non meis meritis, sed diuine gracie prouidencia ad papatus honorem perueni et potestatem seruandi, reseruandi, ligandi, soluendi a Domino mihi traditam accepi, omnibus qui huic domui arma, vestes vel suis operibus decenter donauerint vel ditauerint, meritis beati Petri, cuius nos vicem agere videmur in terris, a tercia parte iniuncte penitencie in die iudicii liberos resignamus. Qui vero minora elemosinarum minuscula

ad instantem [115v] necessitatem contulerint, septimam partem penitenciarum relaxamus'. Reperitur [bulla] in Traiecto⁹⁷.

Est quasi consimile huic priuilegium Innocenti 4^{ti}, quo conceditur fratribus ordinis s(ancti) Johannis potestas absoluendi ab omnibus casibus episcopalibus. Circa cuius finem ponitur hec clausula: 'Ego Innocencius, qui non meis meritis sed diuina gracia ad papatus honorem perueni, omnibus, qui hanc domum elemosiniis aut consilio promouerint, auctoritate Jesu Christi et beatorum Petri et Pauli apostolorum a tercia parte iniuncte penitencie in die iudicii liberos resignamus'. Reperitur [116r] [bulla] eciam in Traiecto cuius et habetur transsumptum sub manu publica Wratislaue.

Bonifacius papa⁹⁸ in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Cum dilectis filiis fratribus Hospitalis Milicie sancti Johannis Ierosolimitani' etc. 'Preterea, quicumque de facultatibus sibi collatis a Deo fratribus subvenerint memoratis et in tam sancta fraternitate se statuerint collegas, eisque beneficia

persoleuerint annuatim, de beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisi septimam partem iniuncte penitencie relaxamus'. Reperitur [bulla] in Traiecto etc.

[116v] Dominus eciam Lucius papa tercius in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Quam amabilis Deo⁹⁹ et quam venerandus existat locus', etc. 'Quicumque de facultatibus a Deo sibi collatis eis subuenerit et in tam sancta fraternitate collegas se statuerit, eiusque [s] beneficia persoluerit annuatim, sextam partem iniuncte penitencie confisi de beatorum Petri et Pauli apostolorum meritis indulgemus'. Habetur [bulla] in Dorolczheim¹⁰⁰ etc.

Honorius papa 4^{tus} in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Inter cetera, que inducunt diuine miseracionis pacienciam ad [117r] parcendum', etc. 'Nos vero eis, qui dictis fratribus manum porrexerint pietatis, si vere fuerint penitentes, suorum peccatorum veniam pollicemur'. Reperitur [bulla] in Weißensee¹⁰¹, Colonie et Traiecto.

Item dominus Honorius tercius in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Non sine graui Sedis apostolice iniuria et grandi contumelia Creatoris', etc., predictam de venia peccatorum ponit clausulam. Reperitur [bulla] in Tobel¹⁰², etc.

Dominus Clemens papa 4^{tus} in quodam priuilegio, quod sic incipit: [117v] 'Fratres Hospitalis sancti Johannis Ierosolimitani'. 'Quicumque vero de facultatibus sibi a Domino collatis ipsis subuenerint et in tam sancta fraternitate se statuerint collegam eisque beneficia persoluerint annuatim, Domino de peccatis suis vere contritus fuerit et confessus, septimam ei partem iniuncte penitencie confisi de beatorum Petri et Pauli apostolorum meritis indulgemus' etc.

Item dominus Alexander papa 4^{tus} in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Cum dilectis filiis [118r] fratribus Hospitalis Ierosolimitani', etc. Omnibus Christi fidelibus vere penitentibus et confessis, qui de facultatibus suis dictis fratribus subuenerint et in tam sancta fraternitate se statuerint collegas

et qui eis beneficia prestant annuatim, septimam partem iniuncte penitencie relaxat. Habetur [bulla] Colonie etc.

Benedictus vndecimus in quodam priuilegio ordinis [s] sancti Johannis concesso ponit hanc clausulam: 'De apostolice potestatis plenitudine graciose [118v] concedimus, ut in ecclesiis uel oratoriis per vniuersum orbem ordini vestro subiectis, ter in ebdomada per totam Quadragesimam, videlicet 2^a, 4ta et sexta feria et generaliter in festo vocabuli dictarum ecclesiarum, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in dictis diebus et festiuitatibus ad memoratas ecclesias secundum facultates eorum manus porrexerint adiutrices de beatorum Petri et Pauli auctoritate confisi 40 annos et 40 quarentenas et septimam partem iniuncte penitencie misericorditer relaxamus'. Bulla habetur Colonie, cuius transsumptum habetur [119r] Wratislaue, sub sigillo archiepiscopi Colosensis¹⁰³ alias Rohdi etc.

Gregorius 8^{uus}¹⁰⁴: 'Subuenimus et ordini vestro sancto, ut ter in anno, videlicet in festo s(ancti) vocabuli cuiuslibet ecclesie et oratorii

vestri sancti ordinis presentibus et futuris factis et facturis per totum mundum et in festo s(ancte) Crucis vindemiarum¹⁰⁵ et in die veneris sancto et ter in ebdomada per totam Quadragesimam, videlicet 2^a, 4ta et sexta feria, omnibus vere penitentibus et confessis dicta vestra loca visitantibus et cum iustis [119v] elemosiniis et oblacionibus manus porrigentes adiutrices, 40 annos et 40 quarentenas de eorum peccatis auctoritate Sedis Apostolice misericorditer in Domino relaxamus, eciam septimam partem iniuncte penitencie¹⁰⁶. Bulla habetur Wienne, cuius transsumptum est Wratislaue sub sigillo domini Johannis de Bladen¹⁰⁷, prepositi S(ancte) Crucis Wratislaue.

Item festum vocabuli dicitur festum, in cuiusque honore vel nomine consecrata est ordinis ecclesia etc.

[120r] Item ex prescriptis notatur, quod confratribus ordinis s(ancti) Johannis Jerosolimitani, qui persoluerint annuatim beneficia fratribus ordinis, septima pars iniuncte penitencie a summis pontificibus misericorditer

relaxatur. Johannes autem papa XXII^{us} relaxat eisdem 40 annos et 40 quarentenas in quodam priuilegio, cuius transsumptum habetur Ratispone sub sigillo domini Friderici ibidem quondam episcopi¹⁰⁸, ubi sic dicitur: 'Quicumque vero de facultatibus a Deo sibi collatis eis subvenerit et in tam sancta fraternitate collegam se statuerit [120v] eisque beneficia annuatim persoluerit, 40 annos et 40 quarentenas iniuncte penitencie confisi de beatorum apostolorum Petri et Pauli auctoritate misericorditer indulgemus etc.

[121r] ^dSequitur summa indulgentiarum a summis pontificibus^e ecclesiis et oratoriis fratrum ordinis s(ancti) Johannis Jerosolimitani per vniuersum mundum concessarum.

In die Natiuitatis Domini et per octauam sunt collate omnibus ecclesiis et

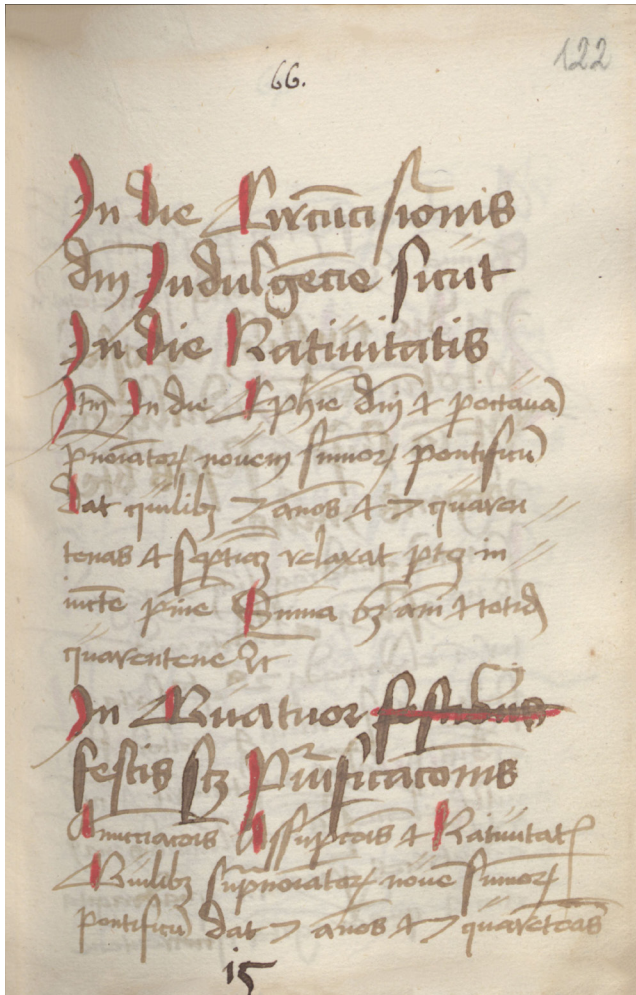
^{d-e} dwa górne wersy (do pontifi) na tej stronie większym pismem i grubszym piórem; niżej prawie wszystkie dni odpustu wyróżnione pismem większym i pogrubionym, co oddano w rozstrzelonym druku; zdobienia – pociągnięcia dużych liter czerwonym atramentem

capellis ordinis sancti Johannis indulgentie supscripte a nouem summis pontificibus, scilicet: Leone quarto, Adriano 2°, Steffano quinto, Gregorio 3°, Johanne decimo, Johanne duodecimo, Bonifacio quinto, Gregorio quinto, Alexandro 2^o¹⁰⁹. Ab unoquoque ipsorum collati sunt septem [121v] anni et septem quarentene et septima pars iniuncte penitencie. Summa annorum 63 anni et totidem quarentene etc.

In die sancti Johannis apostoli et ewangeliste et per octauam dat Honorius 4us 40 annos et totidem quarentenas. Clemens 4us dat 30 annos et 30 quarentenas. Et predictorum nouem summorum pontificum quilibet dat 7 annos et 7 quarentenas. Et relaxat septimam partem iniuncte penitencie. Summa 133 anni et totidem quarentene etc.

[122r^f] In die Circumcisionis Domini indulgentie sicut in die Natiuitatis.

^f na dole strony cyframi arabskimi nr składki: 15

Item in die Epiphanie Domini et per octauam prenominatorum nouem summorum pontificum dat quilibet 7 annos et 7 quarentenas et septimam relaxat partem iniuncte penitencie. Summa 63 anni et totidem quarentene etc.

In quatuor ⁸⁻⁸ festis, scilicet: Purificacionis, Anunciacionis, Assumpcionis et Natiuitatis, quilibet supranominatorum nouem summorum pontificum dat 7 annos et 7 quarentenas [122v] ac relaxat septimam partem iniuncte penitencie. Summa 63 anni et totidem quarentene etc.

In die cuiuslibet apostoli per totum annum indulgentie, ut iam supra in festis beate Virginis Marie.

Per totam Quadragesimam a Gregorio 8^{uo} consimiliter et a Benedicto undecimo ter in ebdomada: 2^a, 4ta, sexta et feria eis, qui ecclesias et oratoria fratrum ordinis s(ancti) Johannis visitauerint et cum iustis elemosinis

⁸⁻⁸ po quatuor przekreślone festibus

et oblacionibus manus adiutrices porrexerint, quadraginta anni et quadraginta quarentene, [123r] septima quoque pars iniuncte penitencie misericorditer relaxantur etc.

In die Parasceus Honorius papa 4^{tus} pollicetur veniam peccaminum. Nicolaus papa 4^{tus} dat 40 annos et 40 quarentenas et septimam partem iniuncte penitencie. Papa etiam Honorius dat 40 annos et 40 quarentenas in quodam priuilegio, quod sic incipit: 'Una cum fratribus nostris cardinalibus'¹¹⁰ etc. A Gregorio 8^{uo} et Benedicto undecimo ab vnoquoque ipsorum dantur 40 anni et 40 quarentene, septimam quoque partem iniuncte penitencie relaxatur. [123v] Summa 160 anni et totidem quarentene ac venia peccaminum cum triplici relaxacione septime partis iniuncte penitencie etc.

In die gloriose Resurrexionis Domini nostri [et] per octauam supradictorum nouem summorum pontificum quilibet dat 7 annos et 7 quarentenas ac septimam relaxat partem iniuncte penitencie. Summa 63 anni et totidem quarentene.

In Inuencione Sancte Crucis Nicolaus papa quartus concedit 40 annos et 40 quarentenas^{h-h}. Et prenominatorum summorum pontificum dat quilibet 7 annos et 7 [124r] quarentenas ac septimam partem iniuncte penitencie. Summa 103 anni et totidem quarentene etc.

In die Ascensionis Domini et per octauam, vt supra in die Resurrexionis, similiter in die Pentecostes et per eius octauam, consimiliter et in die sancte Trinitatis, in die Corporis Christi et festum [s] vocabuli ecclesie domus Wratislouiensis, Saluator enim noster semper et ab antiquo fuit summus patronus, Honorius papa 4^{tus} pollicetur veniam peccaminum; Benedictus papa undecimus, Gregorius quoque 8^{uus}, quilibet eorum concedit 40 annos [124v] et 40 quarentenas ac septimam iniuncte relaxat partem penitencie. Nicolaus 4^{tus} dat 40 annos et totidem quarentenas. Et predicti nouem summi pontifices quilibet eorum dat 7 annos et

---

^{h-h} przekreślone: ac septimam partem

7 quadragentenas ac septimam partem iniuncte relaxat penitencie. Papa eiam Honorius [4^{tus}] in quodam priuilegio, quod sic incipit: ‘Vna cum fratribus nostris cardinalibus ad petitionem fratris Johannis Vellerii¹¹¹ venerabilis magistri generalis sacri Hospitalis Jerosolimitani’, concedit 40 annos et 40 quarentenas. Summa ducenti et viginti tres anni et totidem quarentene [125r] et trina relaxacio septime partis iniuncte penitencie ac venia peccaminum. Indulgentie eiam, que conceduntur omnibus ecclesiis ab Urbano, Martino et Eugenio¹¹², hic promerentur etc.

In Natiuitate sancti Johannis Baptiste pollicetur Honorius papa 4^{tus} veniam peccaminum. Idem et Honorius 4^{tus} dat 40 annos et 40 quarentenas. Clemens 4^{tus} dat 30 indulgentiarum annos et totidem quarentenas. Et prenominatorum pontificum summorum nouem quilibet dat 7 annos et tot qua-[125v]rentenas ac septimam partem iniuncte relaxat penitencie. Nicolaus quartus dat 40 annos et 40 quarentenas. Summa 173 anni et tot quarentene cum septempluri

relaxacione septime partis iniuncte penitencie ac venia peccaminum.

Indulgentie in die Decollacionis sancti Johannis Baptiste, vt supra in die Natiuitatis.

In festo Exaltacionis Sancte Crucis pollicetur Honorius quartus veniam peccaminum. Idem et Honorius concedit 40 annos et 40 quarentenas. Clemens 4^{tus} dat 30 annos et tot quarentenas. Papa [126r] Nicolaus quartus dat 40 annos et 40 quarentenas. Papa eiam Honorius concedit 40 annos et 40 quarentenas in quodam priuilegio, quod sic incipit: ‘Vna cum fratribus nostris cardinalibus ad petitionem’, vt supra. Gregorius 8^{uus} consimiliter et Benedictus undecimus, quilibet eorum concedit 40 annos et 40 quarentenas cum relaxacione septime partis iniuncte penitencie. Et prenominatorum nouem summorum pontificum dat quilibet 7 annos et 7 quarentenas et relaxat septimam iniuncte partis penitencie. Summa ducenti et 93 anni cum [126v] tot quarentenas [s] ac venia peccaminum. Et cum bina relaxacione septime partis iniuncte penitencie etc.

In die sancti Michaelis quilibet supranominatorum summorum nouem pontificum concedit 7 annos et tot quarentenas. Summa 63 anni et totidem quarentene. Relaxat et quilibet eorum septimam partem iniuncte penitencie etc.

In die Omnium Sanctorum indulgentie vt in die sancti Michaelis. Item habet ordo multiplices aduc [s] indulgentias, que non sunt [127r] omnes hic notate, eo quod priuilegia et bulle multum late sparse sunt per provincias et domus, adeo quod vix aliquis omnes indulgentias ordinis in intregrum scire valeat, attamen non eo numquam fructificant hec indulgentie in omnibus hominibus, qui se earundem capaces efficiunt etc.

Item papa Clemens quintus in concilio Viennensi postquam extirpacionem templariorum et recomendacionem fratrum ordinis sancti Iohannis Ierosolimitani, qui tamquam adlethe [s] Domini pro defensione fidei [127v] periculis mortis se iugiter exponunt, sacro approbante concilio concedit ordini sancti Iohannis omnia priuilegia et indulta ordinis

Milicie Templi cum omnibus bonis, immunitatibus, iuribus et libertatibus etc. Bulla habetur in domo Wrat(islouiensi) etc.

Item papa Bonifacius nonus omnes indulgentias et priuilegia ordinis fratrum Theotunicorum concedit eciam ordini sancti Iohannis Ierosolimitani sub forma¹¹³: ‘Bonifacius episcopus seruus seruorum Dei dilectis filiis magistro et fratribus Hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani salutem et apostolicam benedictionem. Vestre [128r] deuocionis sinceritas, quam ad nos et Romanam geritis ecclesiam, promeretur, ut votis vestris, quantum cum Deo possumus, fauorabiliter annuamus, vestris igitur in hac parte supplicacionibus inclinati, omnes libertates, immunitates, indulgentias et priuilegia quecumque dilectis filiis, magistro et fratribus Hospitalis sancte Marie Theotunicorum Ierosolimitani et eorum hospitali et domibus ab Apostolica Sede concessa vobis ac hospitali et domibus vestris auctoritate apostolica presentium tenore concedimus. Et, ut illiis libere uti et fungi possitis, prout ipsi [128v] uti et

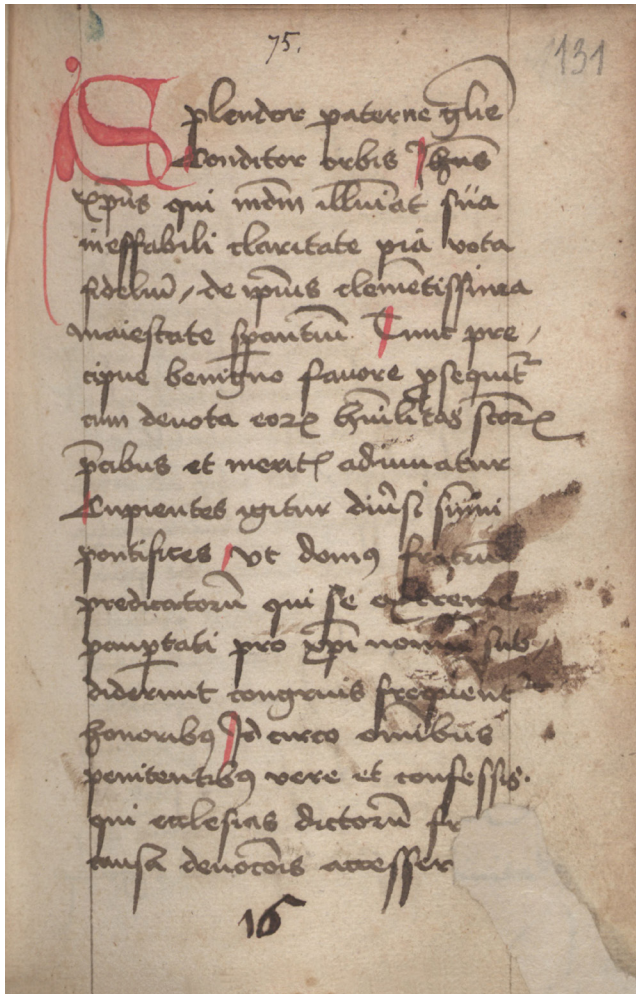
fungi possunt, deuocioni vestre auctoritate presentium de speciali gracia indulgemus quibuscumque libertatibus, immunitatibus, indulgenciis ac priuilegiis vobis ac hospitali et domibus vestris predictis alias a predicta Sede concessis in suo nichilominus robore duraturis. Nulli ergo homini liceat' etc. Bulla prenotata habetur Argentina id est Strosburgo in domo ordinis sancti Johannis etc.

[129r] Item de festo Transfigurationis Domini nostri Calixtus papa tercius: 'De omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus, qui vigilie et festiuitatis huiusmodi vespers matutinalique et misse officiis in ecclesia, in qua nouissime institutum officium celebratur, interfuerint, pro qualibet horarum et misse centum, qui vero prime, tercię, sextę, none et completorii officiis adierunt, singulis horarum earundem 40 dies eis de [129v] iniunctis penitenciis relaxamus. Qui vero deuocioni causa huiusmodi festiuitatis octauas duxerint celebrandas, et maxime in ecclesiis sub ipsius Saluatoris invocacione

fundatis, et qui horis canonicis et missis octauarum huiusmodi interfuerint, illas omnino indulgencias consequuntur, quas in octaua festi sacratissimi Corporis Christi horis huiusmodi interessentibus predecessores nostri pia largicione concesserunt' etc.

Ex indulto trium venerabilium patrum cardinalium¹¹⁴: 'Cum itaque, sicut accepimus, in ecclesia Corporis Christi [130r] domus fratrum ordinis sancti Johannis Ierosolimitani extra muros Wratyslaue festum Transfigurationis Domini nostri Ihesu Christi laudabiliter celebretur etc. Omnibus, qui ecclesiam ipsam devote visitauerint manusque porrexerint adiutrices, quilibet nostrum centum dies de iniunctis penitenciis misericorditer in Domino relaxamus'. Concedunt et hii venerabiles patres cardinales ecclesie Corporis Christi predictę iam dictas indulgencias in festo Corporis Christi et in festo Johannis Baptiste, in festo quoque Assumpcionis beate Marie Virginis etc.

[130v – *pusta*]

[Kościół i klasztor dominikanów]

[131r^a] ^bSplendor paterne glorie, Conditore orbis Ihesus Christus, qui mundum illuminat sua ineffabili claritate, pia vota fidelium, de ipsius clementissima maiestate sperantium tunc precipue benigno fauore prosequitur, cum devota eorum humilitas sanctorum precibus et meritis adiuuatur¹¹⁵. Cupientes igitur diuersi summi pontifices, vt domus fratrum predicatorum, qui se extreme paupertati pro Christi nomine subdiderunt, congruis frequenter honoribus¹¹⁶, idcirco omnibus penitentibus vere et confessis, qui ecclesias dictorum fratrum^c causa deuocionis accesser(int)^c [131v] ac ipsis pro fabrica domorum suarum, siue etiam ceterarum pro sustentatione eorum suas porrexerint manus adiutrices, de omnipotentis Dei misericordia

^a na dole strony cyframi arabskimi: 16; ^b inną ręką (Wstęp, s. XLVIII), inicjał czerwonym atramentem, pojedyncze zdobienia – pociągnięcia czerwonym atramentem; ^c ubytek w karcie, odczyt prawdopodobny; pozostałe w tym fragmencie ubytki i uszkodzenia i w związku z tym prawdopodobne odczyty zaznaczono tą samą literą przypisu

et beatorum Petri et Pauli apostolorum confisi, quandocumque vel quocienscumque in festiuitatibus infrascriptis et usque ad octauas ipsarum, inspirante diuina gratia hoc egerint, multa de penitentia sibi iniuncta largis indulgentiis dignati sunt relaxare. Que quidem indulgentie, licet ab apostolicis diuersis in diuersis bullis et diuersimode sint do(na^c)te, nichilominus tamen, di(lige^c)nti studio fratrum dignorum [132r] fide ad laudem Dei et deuotionem fidelium in vnam summam, quam registram indulgentiarum conuentuum predicatorum appellantur, fideliter sunt collecte¹¹⁷.

^{d-c}<dominica prima>^{-c}

Dominica^f prima Adventus Domini et singulis diebus dominicis per totum annum quingenti et XL dies indulgentiarum. Item omni die per totum annum VII karene et C dies indulgentiarum. Item de omni sermone facto in arena fratrum C dies ex parte domini Benedicti undecimi.

^{d-c} dopisek cieńszym piórem; ^f inicjał D niebieskim atramentem

In festo sancte Andree apostoli XXX anni, karene LXXII et dies sex.

Hec eadem indulgentia in festiuitatibus [132v] precipuis apostolorum et per octauas per [s] eorundem.

In festo beati Nicolai confessoris anni XII, karene XXXIX et dies sexcenti.

In festo beate Lucie virginis dies sexcenti XL, karene XXXIX.

Thome apostoli tantum quantum in festo beati Andree.

In Natiuitate Christi anni XII^{cim} [dies] DC^{ti} XL, karene XXXIX.

In festo beati Steffani prothomartiris anni XXIII^{or}, dies C, karene LXXI.

In festo Johannis ewangeliste dies mille septingenti XX^{ti}, karene CXXXVIII.

Hec eadem indulgentia pronunctiabitur [133r] deinceps omni die vsque ad Circumcisionem Domini inclusiue.

In Epyphania Domini et per octauas anni XII, dies quingenti XL, karene autem XXXVII.

In festo beate Agnetis virginis dies sexcenti XL, karene VII.

In festo Vincentii martiris anni XII, dies vero quingenti XL, karene XXXII.

In Conversione beati Pauli anni XXVI, dies mille CC XL, karene XLIIII^{or} et annus papalis¹¹⁸.

In festo Purificationis sancte Marie anni XXXI, dies mille sexcenti LXXX, karene XLIIII^{or} et annus papalis.

[133v] In Kathedra sancti Petri anni XXXVI, dies mille CC XL, karene XLIIII^{or} et annus papalis.

In festo sancti Mathie apostoli anni XXXVI, dies mille LXXV, karene XLIIII^{or}.

In festo beati Thome confessoris ordinis predicatorum¹¹⁹ anni XLVIII, dies bis mille quingenti XXX, karene LXXVIII, VI anni papales ex parte domini Clementis¹²⁰.

In festo beati Gregorii pape anni XII, dies DCXXX, karene XXXVII.

In AnunCIatione tantum, ut supra in Purificationis seu in Purificacione.

Dominica in Ramis Palmarum anni XII, dies DCXL, karene XXXIX.

[134r] In die Cene tantumidem [s].

In die Parasceue totidem.

In die Pasche et per octauas tantumdem. In festo beati Ambrosii totidem.

In festo beati Marci ewangeliste tantumdem.

In festo beati Petri martiris¹²¹ ordinis predicatorum anni XXXVI, dies mille septingenti XX, karene LXXI et annus papalis.

In festo Philippi et Jacobi, ut supra in festo Andree.

In festo dedicationis ecclesie anni XLIII, dies duo, karene CXXXV.

Et nota, si aliquod festum concurrerit festo dedicationis [134v] ecclesie, quod tunc indulgentiam eiusdem festi nuntiabitur simul cum indulgentia festi dedicationis.

In festo beati Dominici confessoris¹²², scilicet in Translatione, sicut supra in festo beati Petri martiris.

§-§ Et nota: si festum istud contingetur celebrari infra octauas Ascensionis Domini, tunc addendi sunt XII anni et XXXII karene;

§-§ na marginesie czerwonym atramentem nó

vel si occurrerit celebrari infra octauas dedicationis, additur indulgentia festo dedicationis annotata.

In Ascensione Domini anni XII, dies sexcenti XL, karene XXXIX.

In festo Penthecosten et per octauam totidem.

In festo Trinitatis et per octauas [135r] totidem.

In festo Corporis Christi et per octauas tantumdem, vt autem huic festo honorificentius agatur memoria Christi, dominus papa Vrbanus quartus omnibus fidelibus, qui in matutinali offitio presentes fuerint, concessit C dies. Qui autem primis aut secundis vesperis aut missis interfuerint, XL dies. Qui vero per octauas omnibus horis interfuerint, singulis diebus centum dies.

In festo beati Barnabe apostoli anni XII, dies C, karene XXXIX.

In festo Decem milium militum martirum tantumdem.

[135v] In festo Johannis Baptiste anni XII, dies sexcenti XL, karene XXXIX.

In festo apostolorum Petri et Pauli^{h-h} anni XLVIII, dies mille nongenti, karene C et vna, et annus papalis.

In Commemoracione sancti Pauli tantumdem.

In Divisione apostolorum anni XII, dies C, karene XXXIX.

In festo Marie Magdalene tantumdem.

In festo beati Jacobi apostoli anni XXXVI, dies mille XX, karene XLIII^{or}.

Ad vincula Petri anni XXXVI, dies mille septingenti XL, [136r] karene XLIII^{or} et annus papalis.

In festo beati Laurentii martiris tantumdem propter octauam beati Dominici.

In festo beati Dominici confessoris¹²³ et fundatoris ordinis predicatorum anni XXXVI, dies mille octingenti XL, karene LXXI et annus papalis.

In festo Assumptionis beate Marie anni XXXIII, dies mille nongenti, karene LXI et annus papalis.

^{h-h} *przekreślone* tantumdem

In festo ⁱ⁻ⁱ beati Bartholomei apostoli anni XXXVI, dies octingenti LXXX, karene LXIII.

In festo sancti Augustini episcopi anni XXXVI, dies mille octingenti LX, karene LXXI.

[136v] In Natiuitate s(ancte) Marie, vt supra in Assumptione.

In vtroque festo Sancte Crucis anni XII, karene LXIII.

In festo Mathei apostoli et ewangeliste, vt supra in festo Bartholomei.

In festo sancti Michaelis archangeli anni XII, dies quingenti LX, karene XXXII.

In festo beati Jheronimi tantumdem.

In festo beati Luce ewangeliste tantumdem.

In festo Symonis et Jude apostolorum, vt supra in festo Bartholomei.

In festo Omnium Sanctorum anni XII, dies quingenti XL, karene XXXII.

In Commemoratione omnium fidelium defunctorum totidem.

[137r] In festo beati Martini tantumdem.

ⁱ⁻ⁱ po słowie festo przekreślone Ass

In festo beate Elizabeth anni XII, C dies, karene XXXIX.

In festo beate Katherine virginis et martiris anni XII, dies quingenti XL, karene XXXII.

Et notandum generaliter est^{j-j}, quod omnes indulgentie predictae in festiuitatibus posite stant per octo dies, non obstante quod non peragatur^k offitium octauarum eorundem.

Item de primis missis C dies ex parte domini Benedicti vndecimi.

Singulis diebus dominicis per totum annum quingenti et XL dies indulgentiarum.

Item omni die¹²⁴ per totum annum [137v] VII karene et C dies indulgentiarum.

Item de omni sermone facto in arena fratrum C dies ex parte domini Benedicti undecimi¹²⁵.

Indulgentie benefactorum anni X, dies mille sexcenti, karene XVIII.

Item omnibus venientibus de deuotione ad nostram ecclesiam dantur singulis diebus unus annus et VII karene.

^{j-j} na marginesie nond ze skrótem: notandum (?); ^k porawione z: peragantur

Item Anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo IIII^{o126} dominus Clemens papa dedit in festo beati Thome doctoris, beati Dominici et Petri martiris et per octauas festiuitatum ipsarum visitantibus et vere penitentibus [138^r] et confessis vnum annum et XL diebus de iniunctis sibi penitentiis, [et] indulgentias concedit, que etiam per predecessores suos Romanos pontifices ordini sunt concesse.

Item de altaribus in ecclesiis nostris indulgentiam XII anni, karene totidem.

Item de capella Beate Virginis de XXXIIII^{or} episcopis, a quolibet XL dies¹²⁷.

Item ab archiepiscopo Gneznensi quadraginta dies¹²⁸.

Infrascripte indulgentie diuersorum summorum pontificum copiate et formate sunt sub bullis diuersorum summorum pontificum [138^v], habentur in principalioribus conuentibus, videlicet Parisius, Tho(lo)se¹²⁹, Bononie¹³⁰ ac alibi in domibus fratrum predicatorum.

In primis, in anniuersario dedicacionis ecclesiarum dictorum fratrum ordinis

predicatorum dominus Clemens papa IIII^{us} concessit decem annos et XL dies omnibus contritis et confessis dictas ecclesias in ipsarum dedicationibus, anniuersariis visitantes et festiuitatibus beatorum Marie Virginis, Dominici, Petri martiris et aliorum sanctorum, in quorum honore altaria in dictis ecclesiis sunt constructa, VIII annos et C dies.

Etiam in anniuersario dedicacionis [139^r] dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus beate Marie Virginis et sanctorum Dominici et Petri martiris, etiam in festiuitatibus apostolorum ac in ecclesiis ecclesiarum dicti ordinis dominus Benedictus papa octauus¹³¹ IX annos et quadraginta dies.

Item [in] festiuitatibus beatorum Dominici et Petri martiris dominus Innocencius papa quartus annos XX et quadraginta dies.

Item in festo beati Thome de Aquino dominus Innocencius iam dictus, qui canonicizauit predictum sanctum¹³², annos XX, karenas duas et XL dies.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum [139^v] et in festiuitatibus beatorum Dominici

et Petri martiris et Thome doctoris de Aquino Allexander papa quartus¹³³ XVIII annos et duas karenas.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus beatorum Dominici et Petri martiris Benedictus papa undecimus, qui fuit eiusdem ordinis predicatorum, annos XXX, quadregenae III et dies CCC.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus beate Marie et Dominici, Petri martiris et Thome de Aquino dominus Johannes papa XI^{mus}¹³⁴ annos X, quadragenae duas [140r] et dies centum.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus sanctorum Dominici et Petri martiris dominus Gregorius papa nonus¹³⁵, ad cuius petitionem frater Raymundus et sanctus¹³⁶ composuit decretales et eas instituit, annos XX et duas karenas.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus sanctorum Dominici et Petri martiris dominus Honorius papa tertius¹³⁷, confirmans dictum ordinem, XX annos et vnam quadragenam.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus sancte Marie Virginis et sanctorum Dominici, Petri martiris [140v] ac sancti Thome de Aquino dominus Nicolaus papa tertius¹³⁸ ordinis fratrum minorum XXX annos, tres quadragenae et CCC dies.

Item in anniuersario dictarum ecclesiarum et in festiuitatibus sanctorum dicti ordinis dominus Allexander papa tertius¹³⁹ XX^{ti} annos [et] quadrag(enae), et CC dies.

Item in festo sancti Thome de Aquino dominus Vrbanus papa quintus, qui interfuit translacioni eiusdem sancti¹⁴⁰, visis etiam ibidem multis miraculis per eundem sanctum factis, dedit C annos, tres quadragenae et CCC dies.

Etiam multi et diuersi summi [141r] pontifices similiter concesserunt pro anniuersario dictarum ecclesiarum et in dictis festiuitatibus dictorum sanctorum XXVII annos, quatuor quadragenae et quatuor centos dies CCCC [s].

Summa predictarum indulgentiarum in prefatis anniuersariis est centum et XCIII anni, XVI quadragenae et nongenti LXXX dies.

In festis vero predictorum sanctorum Dominici et Petri martiris est CC anni, XX quadragenas et mille dies, et vltra.

In festo autem sancti Thome predictarum indulgentiarum summa est CC^{ti} et XXV anni, XVIII [141v] quadragenas et M^e CCC^{ti} ac quadraginta dies XL [s].

In festis autem beate Marie Virginis anni LVII, karene V, dies vero sunt CCCCC^{ti} quingenti [s] et quadraginta.

In cottidianis officiis missarum ordinis fratrum predicatorum in reconpensione laboris dicti ordinis et seruicii merito dominus Clemens papa quartus concessit duas karenas.

Item in dictis cottidianis missis seu officiis pro reconpensatione laboris et merito seruicii dominus Benedictus papa octauus¹⁴¹ duas quadragenas.

Item in dictis cottidianis officiis pro reconpensatione laboris [142v] et merito seruicii dominus Clemens papa quintus duas quadragenas.

Item in cottidianis officiis, vt supra, Allexander papa tertius¹⁴² duas quadragenas.

Item in cottidianis officiis, ut supra, dominus Benedictus papa XI^{us} et dicti ordinis¹⁴³ tres quadragenas.

Item dominus Johannes papa XXI^{us} pro simili causa III karenas.

Item dominus Innocentius papa III^{us}, qui canonizavit sanctum Thomam de Aquino¹⁴⁴ ob reuerentiam ipsius, pro simili causa centum dies.

Item dominus Gregorius papa [142v] IX^{us} pro simili causa et ob contemplationem magistri Raymundi et sancti componentis decretalis [s] C dies indulgentiarum.

Item in dictis cottidianis officiis dominus Nicolaus papa tertius¹⁴⁵ centum dies.

Item dominus Honorius papa tertius¹⁴⁶ pro simili causa II quadragenas.

Item dominus Allexander papa III^{us} pro simili causa duas quadragenas.

Item Vrbanus papa quintus pro simili causa et ob devotionem sancti Thome de Aquino facientis multa et diversa miracula apud Tholosam, ipso presente et vidente, ducentos dies.

[143r]¹ Item in dictis officiis, ut supra, diuersi summi pontifices VII quadragenas.

Summa harum indulgentiarum est XXX quadragenas et quingenti dies.

Item omnibus vere confessis et contritis, manus adiutrices porrigentes ad fabricas, ad reparationes locorum et ecclesiarum siue conuentus fratrum predicatorum dominus Clemens huius [nominis] papa quartus concessit XXV annos et tres quadragenas.

Item dominus Benedictus papa octauus¹⁴⁷ pro simili causa^m XXV annos et tres quadragenas.

Item pro simili causa dominus Innocentius papa quartus XXV annos et tres quadragenas.

[143v] Item pro simili causa dominus Benedictus XI^{us} eiusdem ordinis L annos et VI quadragenas.

Item pro simili causa dominus Allexander quartus XXV annos et tres quadragenas.

Item Johannes papa XXI^{us} pro simili causa XXV annos et tres quadragenas.

¹ *na dole strony cyframi arabskimi: 17; ^m nad causa nadpisane nieczytelne slowo*

Item dominus Honorius papa quartus pro simili causa XXV annos.

Item Nicolaus quartus pro simili causa XXV annos et ⁿ⁻ⁿ quadragenas tres.

Item dominus Vrbanus quintus pro simili causa XXV annos et quatuor quadragenas.

Item pro simili causa diuersi [144r] summi pontifices concesserunt centum et XL annos et CCC dies.

Summa istarum indulgentiarum est quadringenti et XX^{ti} anni, XXX quadrene et CCC dies.

Item dantibus elemosinas pro sustentatione ac alimentatione fratrum dicti ordinis predicatorum dominus Clemens papa quartus VII annos et duas ^{o-o} quadragenas.

Item dominus Benedictus octauus¹⁴⁸ pro dicta causa VII annos et duas quadragenas.

Item dominus Innocentius tertius¹⁴⁹ pro dicta causa septem annos [144v] et duas quadragenas.

ⁿ⁻ⁿ *przekreślone* quattuor; ^{o-o} *przekreślone* karenas

Item dominus Allexander quartus VII annos et duas quadragenas.

Item dominus Benedictus decimus¹⁵⁰ VII annos et duas quadragenas.

Item dominus Johannes vicesimus primus VII annos et II quadragenas.

Item dominus Gregorius ^{P-P} octauus¹⁵¹ VII annos et duas quadragenas.

Item dominus Benedictus XI^{us}, eiusdem ordinis predicatorum, pro simili causa XIII annos et duas quadragenas.

Item dominus Nicolaus quartus pro dicta causa VII annos et duas quadragenas.

Item dominus Vrbanus quartus [145r] ob reuerentiam et honorem eximii doctoris sancti Thome de Aquino offitium Sacratissimi Corporis Christi profunde ac diffuse componentis¹⁵², duplicauit omnes indulgentias suorum antecessorum summorum pontificum ordini predicatorum concessas.

^{P-P} po imieniu papieża słowo prawdopodobnie oznaczające liczbę porządkową całkowicie zamazane, przekreślone czerwonym atramentem i nieczytelne

Item Vrbanus quintus et sanctus¹⁵³ videns miracula beati Thome de Aquino in Tholosa pro dicta causa dedit XIII^{or} annos et IIII quadragenas¹⁵⁴.

Item dominus Innocencius quartus videns similiter multa miracula dicti sancti Thome¹⁵⁵ pro simili causa C concessit annos et CCC dies.

[145v] Summa istarum indulgentiarum est C et LXXXIII^{or} anni, XXII quadragene et CCC dies.

Item in ordinata predicatione fratrum ordinis predicatorum dominus Clemens papa quartus concessit audientibus predicatorum fratrum, ut prefertur, predicationem centum dies.

Item dominus Benedictus papa octauus¹⁵⁶ pro simili causa centum dies.

Item dominus Innncentius III^{tus} pro simili causa C dies.

Item dominus Allexander pro simili causa, papa quartus, centum dies.

Item pro simili causa dominus [146r] Benedictus XI^{us}, eiusdem ordinis predicatorum, CC dies.

Item pro simili causa dominus Johannes XXI^{us} C dies.

Item pro simili causa dominus Gregorius VIII^{us}157 C dies.

Item pro predicta causa dominus Honorius III^{us} C dies.

Item dominus Alexander quintus C dies.

Item pro simili causa dominus Nicolaus tertius C dies.

Item pro prefata causa dominus [Urbanus?] quintus centum dies.

Item pro sepedicta causa diuersi summi pontifices III^{or} annos.

[146v] Summa harum indulgentiarum est quatuor anni mille et CC dies. Hic finiuntur indulgentie fratrum predicatorum.

[147r-148v – puste]

[Kościół św. Idziego]

[149r] **Hee indulgentie sunt ecclesie sancti Egidii Wrat(islaue)**

Nota: Bonifatius IX^{us} concessit omnibus vere penitentibus, confessis pariter et contritis atque manus adiutrices porrigentibus, qui in festo Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanie [s], Resurrexionis, Ascensionis et Corporis Domini nostri Ihesu Christi et Penthecostes, necnon Natiuitatis, Anuntiacionis, Conceptionis, Purificationis, Visitationis et Assumptionis beate Marie Virginis, et Natiuitatis beati Johannis Baptiste, sancti Egidii necnon [149v] Sancte Crucis¹⁵⁸, sancti Nicolai, sancti Martini ac sancte Marie Magdalene, sancte Hedwigis, sancte Katherine, sancte Barbare, sancte Elizabeth, deuote seu causa deuotionis ipsam ecclesiam sancti Egidii Wratyslaue visitauerint, VII annos et totidem quadragenas.

Item qui vesitauerit eandem ecclesiam et cum hoc manus adiutrices porrexerit, videlicet in die sancti Petri et Pauli et aliorum apostolorum et in festo dedicationis ipsius ecclesie, et in die Omnium Sanctorum et singulis diebus dominicis, habebunt ^a-a Bonifacio^{-b} totidem.

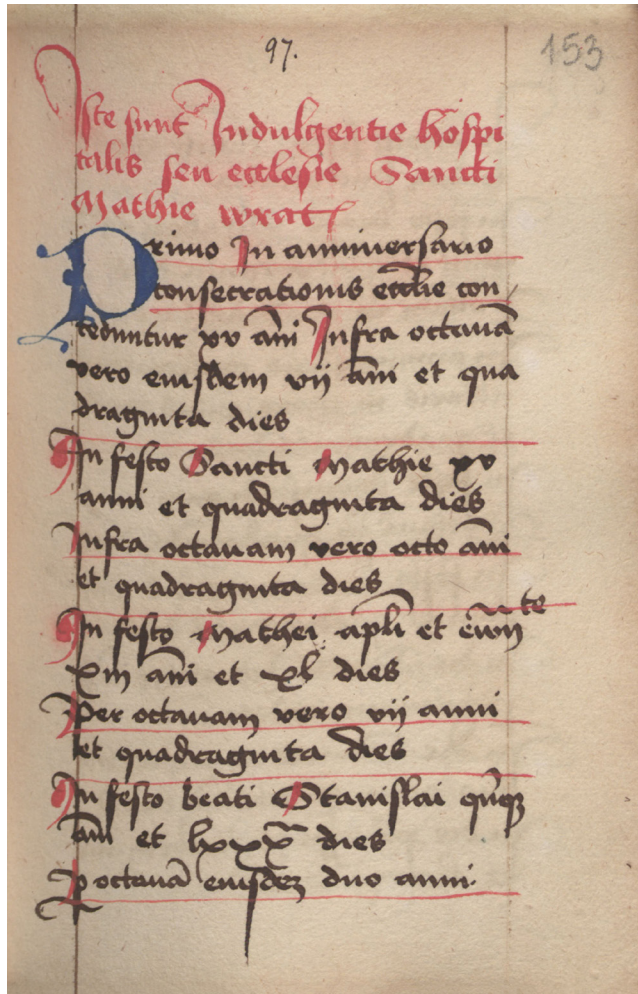
[150r] Item qui per octauas Resurrectionis, Ascensionis et Corporis Domini nostri Ihesu Christi, Natiuitatis et Assumptionis beate Marie Virginis et Natiuitatis sancti Johannis Baptiste et beatorum Petri et Pauli antedictorum et per sex dies immediate sequentes predictam festiuitatem Penthecostes ipsam ecclesiam sancti Egidii cum deuotione visitauerint et cum hoc manus adiutrices porrexerint, habebunt centum dies.

Item qui visitauerint predictam ecclesiam singulis diebus per totum annum circulariter, quocienscunque hoc fecerint et manus adiutrices [150v] porrexerint, habebunt totidem.

^{a-b} odczyt niepewny: litera a zamazana, następnę słowo: boni^o

Nota in precedentibus, quod cd significat quadringentos, hoc est IIII CCCC. Annus autem papalis designat VII annos communes, **§** designat sexcentos.

[151r–152v – *puste*]

[Szpital św. Macieja]¹⁵⁹

[153r] **Iste sunt indulgentie hospitalis seu ecclesie sancti Mathie Wrat (islauiensis)**

Primo, in anniuersario consecrationis ecclesie¹⁶⁰ conceduntur XV anni. Infra octauam vero eiusdem VII anni et quadraginta dies.

In festo sancti Mathie XV anni et quadraginta dies. Infra octavam vero octo anni et quadraginta dies.

In festo Mathei apostoli et ewangeliste XIII anni et XL dies.

Per octauam vero VII anni et quadraginta dies.

In festo beati Stanislai quinque anni et LXXX dies.

Per octauam eiusdem duo anni.

[153v] In vtroque festo Sancte Crucis totidem sine octaua.

In festo beate Elizabeth¹⁶¹ IIII^{or} anni et quadraginta dies.

Per octauam vero quadraginta dies.

In anniuersario consecrationis altaris in choro vnus annus et quadraginta dies.

In festo Dyonisii II anni, per octauam vero quadraginta dies.

In festo beate Virginis VIII anni et quadraginta dies.

In die sancte Agnetis V anni, per octauam totidem.

In die sancte Margarethe duo anni, per octauam tantum.

In die Philippi et Jacobi III anni et LXXX dies.

[154r] In die Symonis et Iude totidem.

In die Georgii V anni et XL dies, per octauam tantum.

In die sancte Katherine tres anni et quadraginta dies.

In die beati Augustini vnus annus et LXXX dies.

In omnibus celebribus diebus II anni et quadraginta dies.

Item, qui intret hospitale nostrum pro consolatione infirmorum, viginti dies.

Item, qui manum adiutricem eis porrexerint, duo anni.

In die Natiuitatis Cristi III anni et quadraginta dies.

Item in die Pasce et tribus diebus sequentibus septem anni.

[154v] In festo Pentecostes totidem sicut in festo Pasche.

In die Ascensionis Domini III anni.

Item omnibus diebus dominicis duo anni et C dies.

Item quicumque vnum Pater noster cum Ave Maria ante crucifixum in eadem ecclesia cum deuotione dixerit, quocienscumque hoc fecerit, XL dies indulgentiarum obtinebit.

In bullis eorundem habentur plures indulgentie, que iam non possunt haberi. Vide autem alias indulgentias, vbi talis numerus XI sit signatus¹⁶².

[Szpital Bożego Grobu]

[155r^a] **Indulgentie date ad nouum¹⁶³
hospitale locatum ultra fluuium
Olauie in platea sancti Nicolai
uundo ad sanctam Barbaram**

Nicolaus archiepiscopus¹⁶⁴ contulit omnibus capellam seu nouum hospitale cum deuotione visitantibus seu altare ibidem consecratum in honore Sepulchri Domini et sancti Johannis Iherosolimitani, uidelicet in hiis festis: Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, et in festiuitatibus apostolorum, necnon patronorum Sepulchri Domini et sancti Johannis, Adalberti, Stanislai, Hedwigis, Elizabeth et per octo dies ipsas festiuitates immediate <ses> sequentes [155v], necnon manus adiutrices ipsis pro subsidio porrigentibus XL dies indulgentiarum.

^a na dole strony cyframi arabskimi: 18

Item Wenczeslaus¹⁶⁵ episcopus condonauit XL dies omnibus predictum hospitale visitantibus, vnum Pater noster cum Ave Maria deuote dicentibus et eidem hospitale et peupribus ibidem manus adiutrices porrigentibus pro edificiis predicti hospitalis, ornamentis et aliis necessariis. Et illud etiam in festiuitatibus infra scriptis visitantibus, uidelicet: Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanye, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, Corporis Cristi et in festis gloriose Virginis Marie, [156r] omnium apostolorum¹⁶⁶ et per octauas predictarum festiuitatum, habebunt ut supra.

[Kościół św. Macieja]¹⁶⁷

**Indulgentie ecclesie sancti Mathie
cruciferorum cum stella Wrat(islaue)**

Nota: Basilius, Salernus, Bonifatius et frater Hubertus¹⁶⁸ et alii sex episcopi quilibet eorum contulit XL dies omnibus vere penitentibus

ecclesiam sancti Mathie Wratislaue in festiuitatibus subscriptis deuote visitantibus: Natiuitatis, Circumcisionis, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes et in quatuor festis beate Marie: Purificationis, Anunciationis, Assumptionis et Natiuitatis, atque [156v] Mathie et Mathei apostolorum, necnon in dicte ecclesie dedicacione¹⁶⁹, per octauas uero predictarum festiuitatum, saltem octauam habentium, totidem. Item qui pro fabrica seu structura eiusdem ecclesie luminaribus, ornamentis et aliis eiusdem necessariis manus porrexerint adiutrices uel aliquid ligauerint uel ligari procurauerint in suis testamentis, habent totidem, ut prescriptum est.

[157r–v *puste*]

[Katedra św. Jana]

[158r] **Hec sunt indulgentie ecclesie
Wratislauiensis) uel Kathedralis
sancti Johannis**

Item nota: Bonifatius nonus dedit omnibus uere penitentibus, confessis similiter et contritis, qui uisitauerint ecclesiam sancti Johannis et cum hoc manus adiutrices porrexerint, uidelicet in festo Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Corporis Domini nostri Ihesu Christi et Penthecostes, necnon Natiuitatis, Anunciationis, Purificationis, et Assumptionis beate Marie Virginis et Natiuitatis beati Johannis Baptiste ac apostolorum Petri et Pauli necnon Vincentii¹⁷⁰, V [158v] annos et totidem quadragenas.

Item, qui uisitauerint predictam ecclesiam sancti Johannis Wratislaue) cum deuotione et porrigendo manus adiutrices, uidelicet in festo dedicacionis ipsius ecclesie et celebratione

Omnium Sanctorum necnon singulis diebus dominicis ipsius Quadragesime, habebunt totidem.

Item B(onifacius) [?], qui per octauas Resurrectionis, Ascensionis et Corporis Christi, Natiuitatis et Assumptionis beate Marie Virginis et Natiuitatis beati Johannis Baptiste et beatorum Petri et Pauli apostolorum et per sex dies immediate sequentes [159r] ante dictam festiuitatem Penthecostes¹⁷¹ ipsam fabricam sancti Johannis Baptiste deuote visitauerint et manus eius adiutrices porrexerint, quando vel quocienscumque hoc fecerint, habebunt C dies indulgentiarum.

Item qui visitauerint eandem ecclesiam, uidelicet sancti Johannis Baptiste, singulis diebus per totum annum, et cum hoc manus adiutrices porrexerint, habebunt totidem.

[Kaplica NMP w katedrze wrocławskiej]

**Iste sunt [indulgentie] capelle
beate Virginis annexe ecclesie choro
Wrat(islauenisis)¹⁷²**

[159v] Item nota: Wenczeslaus¹⁷³ episcopus dedit XL dies omnibus vere penitentibus, similiter et confessis, qui capellam beate Marie Virginis anexam choro [ecclesie] Wrat(islauenisis) cum deuotione visitauerint, seu causa deuotionis quotienscumque hoc fecerint et orationem dominicam et salutationem angelicam ob reuerentiam omnipotentis Dei et beate Marie Virginis gloriose cum deuotione dixerint, habebunt vt supra.

Item Vrbanus¹⁷⁴ papa unum annum et XL dies concessit omnibus vere penitentibus, confessis et contritis, qui ob reuerentiam gloriose Virginis Marie [160r] in quatuor festiuitatibus eandem ecclesiam, capellam visitauerint cum deuotione.

[160v – niezapisana]

[Kolegiata św. Krzyża]

[161r] **Hee sunt indulgentie ecclesie
collegiate Sancte Crucis
Wratislaue**

Item Celestinus¹⁷⁵ papa concessit unum annum et XL dies omnibus vere penitentibus, confessis et contritis, qui causa deuotionis ecclesiam Sancte Crucis Wratislaue, in qua quedam particula viuifice Crucis dicitur haberi, visitauerint, videlicet in die Veneris Sancto et in festiuitatibus Sancte Crucis.

[161v – *pusta*]

[162r] **Iste autem subscripte indulgentie
sunt ipsius cripte**

Item Nota: Wenczeslaus¹⁷⁶ episcopus concessit omnibus, qui predictam ecclesiam Sancte Crucis et eius criptam per amplius

‘in spiritu humilitatis et corde contrito’¹⁷⁷ visitauerint et offitio matutinali et uespertino seu misse ibidem cottidianis diebus de Passione Domini decantande interfuerint offerentes inibi Altissimo et salutifere Cruci eius vota sua, XL dies indulgentiarum de qualibet offitorum predictorum seu misse precedente.

Item Wenczeslaus concessit XIII dies omnibus, qui supradictam [162v] ecclesiam Sancte Crucis et eius criptam, uulgariter Grofft¹⁷⁸, per amplius ‘in spiritu humilitatis et animo contrito’ visitauerint et offitio primarum, tertie, sexte, none seu completorii ibidem cottidianis diebus de Passione Domini decantando interfuerint offerentes inibi Altissimo et salutifere Cruci eius vota, de quolibet etc.

[163r–v – *pusta*]

[Klasztor i kościół augustianów eremitów
św. Doroty]

[164r] **Indulgentie monasterii et
ordinis fratrum heremitarum sancti
Augustini ecclesie sancte Dorothee
virginis gloriose Wrat(islaue)**

Hic sunt quedam indulgentie¹⁷⁹ a sanctis patribus largite ordini fratrum heremitarum sancti Augustini doctoris eximii omnibus visitantibus ecclesias nostras causa deuotionis et orationis ac manus adiutrices porrigentibus singulis diebus XIII anni et centi quadraginta dies.

Item singulis et omnibus diebus dominicis XXI anni, C et XL dies et vnam karenam.

[164v] Item in festiuitatibus patronorum quorumcumque XX^{ti} anni et CC^{ti} dies criminalium, quatuor anni venialium et VII karene.

Item in festiuitatibus apostolorum XXXIII anni, CC^{ti} dies criminalium et VII anni venialium et VII karene.

Item in festiuitatibus ewangelistarum XXVIII anni, C et XX^{ti} dies criminalium, II anni venialium et quatuor quadragenas.

Item in festiuitatibus quatuor: Gregorii, Ambrosii, Jeromini doctoris et Augustini, XIII anni et VII dies criminalium et due karene.

Item in festo Natiuitatis Domini et per octauam XXXVI anni, [165r] CC^{ti} dies criminalium et III^{or} anni venialium et VII karene.

Item in festo Stephani, eo quod in octaua [Natiuitatis] Domini celebratur, XLII anni, CCC^{ti} et XL dies criminalium et quatuor anni venialium, III^{or} karene.

Item in festo beati Johannis ewangeliste, eo similiter LXI anni, CCCCC et XL dies criminalium et octo anni venialium et XV quadragene.

Item in die Circumcisionis Domini totidem, sicut in die Natiuitatis Domini. Sed ratione dominice adiungitur vnus annus, XL dies criminalium, II anni venialium et III karene.

[165v] Item in octaua sancti Stephani XXXIX anni, CCC et XL dies criminalium, IIII^{or} anni venialium et VII karene.

Item in octaua sancti Johannis dantur indulgentie communes.

Item in Epiphanye Domini et per octauam XXIX anni, CC dies criminalium et II anni venialium et quinque karene.

In festo Pauli primi heremite, quia occurrit infra octauam Epiphanye¹⁸⁰, pronuntiabitur indulgentia iam dicta et adduntur CCCC et viginti dies criminalium et vna karena.

Item in festo sancte Agnetis preter cottidianam indulgentiam XL dies et vna karena.

[166r] Item in conuersione sancti Pauli dantur [s] indulgentia apostolica.

Item in festiuitatibus beate Marie Virginis, videlicet: Purificationis, Assumptionis et Anunciationis [s] XXXVI anni, C et XL dies criminalium, IIII^{or} autem anni venialium et octo karene, preter quod in Assumptione adduntur C dies a papa Nicolao IIII°. In aliis autem festiuitatibus eiusdem: Conceptionis,

Visitationis et in festo Niuis¹⁸¹ datur indulgentia eadem demptis LXXX diebus.

In festo sancte Dorothee preter cottidianam indulgentiam LXXX dies criminalium, II anni venialium [166v] et due karene.

Item in die Gregorii¹⁸² XVIII anni et CCCCC dies et vnam karenam.

Item dominica in Passione Domini preter cottidianam indulgentiam, XL dies durantes per totum tempus Passionis Domini.

Item in dominica Palmarum adduntur LXXX dies criminalium et duo anni venialium, necnon due karene.

Item in Cena Domini preter cottidianam indulgentiam CC^{ti} dies criminalium, III anni venialium et tres karene.

Item in Parasceue cum cottidianis indulgentiis XXII et XL dies criminalium, duo anni venialium et due karene.

[167r^a] Item in festo Pasche XXXIII anni, C dies criminalium et quatuor anni venialium necnon VII karene.

^a na dole strony cyframi arabskimi: 19

Item in dedicatione ecclesie XXXVIII anni et XL dies criminalium, IIII^{or} anni venialium et octo karene. Et a papa Nicolao IIII° C dies et cum hoc indulgentie dominice, et si festa interuenerint. Et cum hoc magna indulgentia totius ordinis.

Item in festo sancti Georgii XXIII anni indulgentiarum.

Item in Inuentione Sancte Crucis XXIII^{or} anni, CC dies criminalium et vi anni venialium necnon XVII karene.

Item in Rogationibus¹⁸³ XVII anni, [167v] centum dies criminalium et duo anni venialium et due karene.

Item in festo Ascensionis Domini XXXIII anni, XX^{ti} dies criminalium et III anni venialium, necnon quinque karene.

Item in festo Penthecosten XXXIII anni, CC dies criminalium et quatuor anni venialium necnon VII karene.

Item in festo Trinitatis XXII anni, centum dies criminalium, II anni venialium et II karene.

Item in festo Corporis Cristi XVIII anni, C et XL dies criminalium, II anni venialium et due

karene. Ultra hic addatur indulgentia pape Urbani [168r] IIII^{ti} per horas et per octauam.

Item in festo Johannis Baptiste XXXVIII anni, centum et XL dies criminalium, duo anni venialium, IIII karene.

In festo apostolorum Petri et Pauli XXXIII anni, CCC dies criminalium et quatuor anni venialium et VII karene. Et propter [octavam festi] sancti Johannis Baptiste adduntur indulgentie ipsius.

Item in die sancti Laurentii et per octauam ipsius XXII anni, C dies criminalium, duo anni venialium et IIII karene.

Item in festo Assumptionis beate Marie tot quot in eius Purificatione, videlicet XXXVI [168v] anni, C et XL dies criminalium, quatuor autem anni venialium, et VIII karene et C dies a papa Nicolao IIII°.

Item in sollempnitate sancti Augustini patris eorum et per octauam XXXVII annos, CC dies criminalium et IIII anni venialium et octo karene, et C dies a papa Nicolao IIII°. Et quia de quatuor doctoribus sancte matris ecclesie est vnus, ideo conceduntur

eodem die XIII^{or} anni et CCCCC dies criminalium, duo anni venialium et quatuor karene. Et si cadit in dominicam vel in feriam, secundum hoc [169r] adduntur indulgentie.

Item in festo Decollationis sancti Johannis Baptiste dantur IIII anni et LXXX dies criminalium, duo anni venialium, quatuor karene.

Item in festo sanctorum Felicis et Adaucti, si post octauam agatur, dantur XIII anni.

Item in festo Natiuitatis Marie, ut supra in Purificatione.

Item in festo Exaltationis Sancte Crucis XI anni, CC dies criminalium et VI anni venialium, nec non VII karene.

Item in festo Dedicacionis sancti Michaelis XXII anni, C dies criminalium et II anni venialium [169v] necnon tres karene.

Item in festo XI Milia virginum XX anni et sex karene.

Item in Commemoratione animarum dantur eodem indulgentie, que de Omnibus Sanctorum.

Item in festo Omnium Sanctorum XXII anni criminalium et duo anni venialium necnon ex [s] decem karene. Et nota, quod in festiuitatibus plurimorum, Johannis et Pauli, Viti et Modesti, vel vnus sicut Georgii vel cuiuscumque XII anni, vnus annus venialium et sex karene.

Item in festiuitatibus sanctorum confessorum dantur totidem.

Item in festiuitatibus sanctarum^b virginum, [170r] videlicet: Katherine, Cecilie, Lucie, Barbare, Dorothee, Agnetis, Marthe, Margarethe, XVIII anni criminalium, duo anni venialium et VIII karene.

Item in festiuitatibus sanctarum viduarum, videlicet: Elizabeth, Anne et Monice matris sancti Augustini, Marie Magdalene, XVII criminalium, duo anni venialium et septem karene.

Nota ad capellam providorum virorum ciuium Wratislaviensium, videlicet Henrici Gebeler et Petri Flemyng¹⁸⁴ situatam in cimiterio ibidem.

^b tekst w tym miejscu poplamiony atramentem, mało czytelny

Indulgentie ad Capellam in cimiterio Trium Regum

[170v] Nicolaus¹⁸⁵ archiepiscopus Gnesnensis contulit omnibus XL dies, qui visitaerint dictam capellam, videlicet in diebus patronorum: ^cCrucis, Petri, Pauli, Andree, Barbare, Trium Regum, Decem milia militum, vnum Pater noster dicentibus cum Ave Maria, necnon manus adiutrices porrigentibus, videlicet calicibus, ornatibus, libris.

Item Fernandus^{d 186} episcopus omnibus visitantibus eandem capellam vel monasterium et manus adiutrices porrigentibus, ut predictum est, videlicet in festiuitatibus prescriptis: Augustini, Wenczeslai, Stanislai, Dorothee¹⁸⁷, Crucis, Petri, Pauli, Andree, Barbare, Decem [171r] milia militum, Trium Regum, in dedicatione capelle et conventus, sive monasterii.

^c przed dużą literą C na marginesie dopisana nieczytelna litera (d? = diebus; s? = sancte?); ^d słowo zaplamione i mało czytelne, odczyt Fernandus niepewny, możliwy także Ferdinandus

Item Conradus¹⁸⁸ episcopus XL dies omnibus III Pater noster, Ave Maria et III Credo dicentibus ibidem.

Item Tylmanus¹⁸⁹ episcopus XL dies in consecratione eiusdem superad(dit^f).

[171v – pusta]

^f słowo zaplamione, nieczytelne; poniżej tekstu, na niezapisanej połowie strony, próby pióra

[Kościół dominikanek św. Katarzyny]

[172r] **Indulgentie altaris et ecclesie
sancte Katherine**¹⁹⁰

Nota indulgentias datas ad altare Sancte Crucis et ad ymagines eiusdem, situatum in medio ecclesie sancte Katherine.

Item Dirslaus¹⁹¹ dedit XL dies in consecratione eiusdem.

Item dedit XL dies ad crucifixum in eodem altari extensum.

Item Wenczeslaus¹⁹² Wratislauiensis dedit XL dies¹⁹³.

Item Nicolaus suffraganeus¹⁹⁴ dedit XL dies ad ymaginem sancte Katherine. Ad alias vero ymagines, quas ipse benedixit in eodem altari [172v] situatas, dedit spetiales indulgentias singulis festiuitatibus anni IX dies, videlicet ad [festiuitates] sancte Anne [et] Marie Magdalene.

[Kościół i szpital św. Ducha]

[173r] **Indulgentie ecclesie Sancti Spiritus
Wrat(islouiensis)**

Item Nicolaus archiepiscopus Gneznensis¹⁹⁵ dedit XL dies, qui visitauerit ecclesiam Sancti Spiritus extra muros Wratislauie locatam et qui dixerit vnum Pater noster coram quolibet altari.

Item qui verbum Dei predicauerit vel predicari audierit in eadem ecclesia Sancti Spiritus, habebit tot, ut superius est scriptum.

Item [porrigentibus] manus adiutrices pauperibus infirmis seu hospitali ibidem, totidem.

Item qui visitauerit hospitalia nostra, videlicet circa Spiritum Sanctum in Gorka prope montem Silentii¹⁹⁶, in Olsna¹⁹⁷, [173v] in Creydel¹⁹⁸, in Rosenberg¹⁹⁹, in Kaliis²⁰⁰, necnon monasterium Wratislauiese canonicorum regularium, vbilibet tot concedimus, ut superius notatum est, et huc si voluntas sit dyocesani seu episcopi Wratiuslouiensis.

Item decem episcopi²⁰¹ videlicet: Nicolaus archiepiscopus Gneznensis²⁰², Petrus Cracoviensis²⁰³, Johannes Wladislaiensis²⁰⁴, Albertus Poznanensis²⁰⁵, Jacobus Placensis [s]²⁰⁶, Jacobus Velnicensis[?]^{a 207}, Gregorius Wledemiriensis²⁰⁸, Stefanus Ceracensis²⁰⁹, Johannes Lidoricensis²¹⁰, Johannes Turisiensis²¹¹, quilibet eorum dedit XL dies, qui dixerit quinque Pater noster et VII Ave Maria in ecclesia Sancti Spiritus iam dicta, in cymiterio eiusdem.

[174r] Item, qui interfuerint offitiis, predicationibus et aliis ecclesie officiis tot.

Item qui frequenter Corpus Christi ad infirmos [portatum secuti fuerint] necnon manus adiutrices porrexerint eisdem tot.

Indulgentie specialiter date ad hospitale ibidem

Item Albertus²¹² archiepiscopus Gneznensis, qui dedit XL dies [omnibus], qui altare

^a odczyt niepewny (v[b]elencensis?), nazwa prawdopodobnie przekręcona, powinno być Vilmensis (? , zob. s. 177, przyp. 207)

hospitalis seu infirmorum ibidem singulis suorum patronorum festiuitatibus visitauerint, et in aliis infra scriptis: Natiuitatis, Resurrectionis, Circumcisionis, Epiphanie, Trinitatis, Ascensionis, Corporis Christi, Penthecostes, [174 v] necnon Natiuitatis, Anunciationis, Purificationis, Visitationis, Assumptionis, Natiuitatis et Decollationis beati Johannis Baptiste, necnon Inuentionis et Exaltationis Sancte Crucis, Michaelis, Petri et Pauli et aliorum apostolorum, Omnium Sanctorum, IIII^{or} ewangelistarum et III^{or} doctorum, Alberti, Stanislai, Vincentii²¹³, Stephani, Martini, Nicolai, Benedicti et Bernhardi sanctorum, necnon Anne, Marie Magdalene, Sophie, Katherine, Margarethe, Ursule, Dorothee, Clare, Barbare, Scolastice, Hedwigis, Elizabeth et in dedicatione [175r] ipsius altaris seu hospitalis. Sub octauis vero ipsarum festiuitatum octauas habentium, qui visitauerint et manus adiutrices porrexerint, habebunt ut superius est notatum.

[Kościół św. Klemensa²¹⁴][175v] **Indulgentie capelle sancti
Clementis**

Nota: apud sanctum Clementem, qui circuerit altaria, habebit a Nicolao²¹⁵ Gneznensi archiepiscopo XL dies. Et ibidem habentur alie indulgentie, que adhuc non sunt notate.

[Szpital 11 Tysięcy Dziewic²¹⁶][176r] **Indulgentie date
ad capellam leprosarum
consecrate [s] in honore
Undecim milia virginum**

[B^a]onifatius papa²¹⁷ contulit omnibus vere penitentibus VII annos et totidem quadragenas, quicumque ex deuotione visitauerit capellam leprosarum, videlicet in hiis festiuitatibus infrascriptis: Natiuitatis, Circumcisionis, Epiphanye, Resurrectionis, Ascensionis, Corporis Christi, Trinitatis, Penthecostes, necnon singulis festiuitatibus beate Marie Virginis, in vtroque festo beati Johannis Baptiste, Omnium Sanctorum, [176v] in dedicatione, Petri et Pauli, Margarethe et in festo Vndecim milia virginum, sub octauis vero

---

^a miejsce zostawione na wpisanie inicjału

istarum seu octauas habentium, vt prefertur, centum dies indulgentiarum.

[176v–177r – zapiski późniejszą ręką w języku niemieckim²¹⁸]

[177v – niezapisana^b]

^b u góry strony próby pióra

[Kościół św. Anny na Piasku]

[178r] **Iste indulgentie sunt in Arena capelle sancte Anne**

Urbanus papa²¹⁹ dedit C dies omnibus vere penitentibus, confessis et contritis, qui capellam consecratam in honore et sub vocabulo sancte Anne in Arena cum deuotione visitauerit [s] et in die sancte Anne.

Item Nicolaus archiepiscopus Gneznensis et Conradus episcopus Wratislaviensis²²⁰ omnibus, qui coram quolibet altari in predicta capella Sancte Anne matris Marie Virginis unam oracionem dominicam cum salutatione angelica deuote dixerint et eidem manus adiutrices porrexerint [178v] vel verbum Dei in eadem capella predicauerint vel predicari audierint, totiens quotiens id ipsum fecerint, quilibet eorum concessit XL dies indulgentiarum²²¹.

[179r–180v – zapiski późniejszą ręką w języku niemieckim²²²]

[181r–v – niemiecka piosenka Ein liedt von einem kezelein von einem kirschner²²³]

[182r–187v – puste]

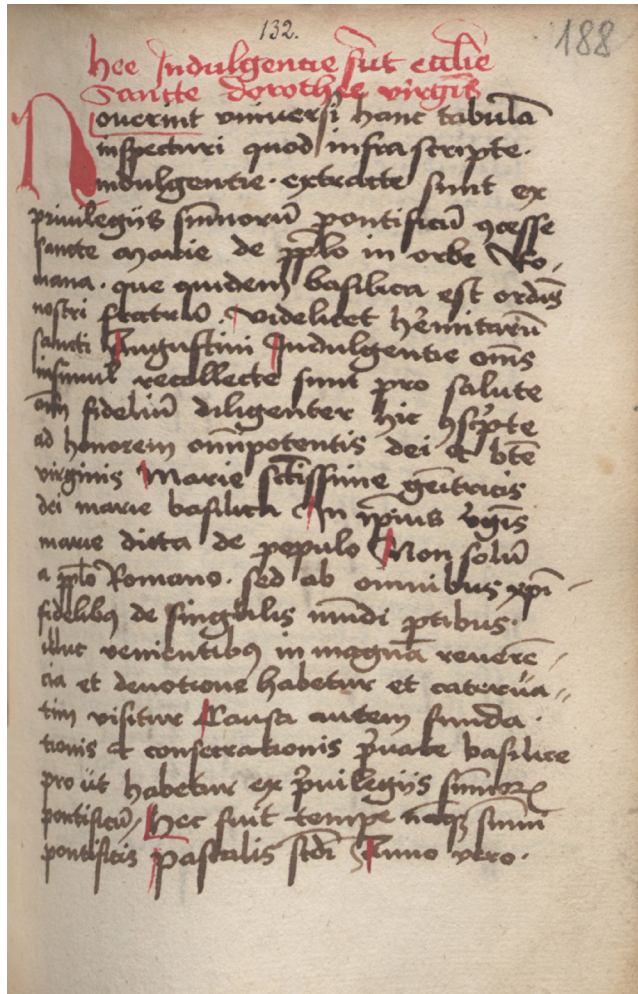

[Kościół św. Doroty²²⁴]

[188r] ^{a-}**Hec indulgentie sunt ecclesie
sancte Dorothee Virginis**^{-b}

Noverint uniuersi hanc tabulam²²⁵ inspecturi, quod infrascripte indulgentie extracte sunt ex priuilegiis summorum pontificum, concesse sancte Marie de Populo in urbe Romana²²⁶, que quidem basilica est ordinis nostri fratrum, videlicet heremitarum sancti Augustini. Indulgentie omnes insimul recollecte sunt pro salute omnium fidelium diligenter hic conscripte ad honorem omnipotentis Dei et beate Virginis Marie sanctissime genitricis Dei Marie. Basilica, in ipsius Virginis Marie dicta de Populo, non solum a populo Romano, sed ab omnibus Christi fidelibus de singulis mundi partibus illuc venientibus

^{a-b} dwuwersowy nagłówek, większymi literami, cięszym piórem, czerwonym atramentem dopisany, wyraźnie bowiem pozostawiono dużo miejsca na okazały inicjał czerwonym atramentem, brakuje go zaś dla nagłówka

in magna reuerencia et deuotione habetur et cateruati[m] visi[tat]ur, causa autem fundatio-
 nis et consecrationis praeuatae [s] basilice, pro ut
 habetur ex priuilegijs summorum pontificum.

Hec fuit tempore namque summi pontifi-
 cis Pascalis secundi, anno uero [188v] sui pon-
 tificatus secundo²²⁷, Rome ante Flamineam
 portam²²⁸ erat quedam arbor nucum, alti-
 tudine ac latitudine arbores alias precellens,
 in qua demones corpus Neronis custodentes
 latitabant, qui omnes transeuntes per eandem
 portam crudelissime trucidabant et morte
 penitus interimebant. Sanctissimus igitur
 predictus pontifex Pascalis omni Romano
 populo indixit letanias cum ieiunio, ipse
 uero cum omni clero in deuotissima ora-
 tione perseuerans, supplicando, ut ipsa Dei
 genitrix semper Virgo Maria consolatrix
 miserorum dignaretur populum Romanum
 a tam [a]trocissima, terribili [peste] liberare
 et quid faciendum esset pro ipsius honore et
 laude sui sanctissimi nominis, misericorditer
 reuelaret. Nocte uero tercia predicto ponti-
 fice uigilante ac deuota oratione humiliter

procumbente apparuit ei mater misericordie [189r] beata Virgo Maria hiis enim alloquens verbis: ‘Pascalis, egredere ad locum, qui porta Flaminea nuncupatur, iuxta quam reperies arborem nucis alias arbores magnitudine precellentem, quam precipere facias et penitus eradicare, atque in eodem loco ad honorem nominis mei facias ecclesiam fabricare’. Qui statim, congregata solempni multitudine prelatorum, cleri ac totius populi, processionaliter ad predictum locum accessit precepitque dictam arborem incidi atque radicitus eradicare. Mox, vt eradicata extitit, omnis demonum spurcitia penitus vocata [s] fuit. Immensi igitur beneficii tam pontifex, quam uniuersus clerus ac populus gaudio repleti vota sua Deo et sue genitrici Virgini Marie vnanimiter persoluerunt, basilicam constituentes, brevi temporis interfallo [s] eandem profecerunt, predictus vero pontifex Pascalis, adiunctis sibi decem cardinalibus multisque archiepiscopis ac prelati diuersarum [189v] religionum, solempniter consecrauit feria sexta post terciam dominicam Quadragesime.

In cuius quidem consecratione altare summum preciosissimis infrascriptis reliquiis insigniuit et basilicam indulgentiis largissimis priuilegiauit. Recondidit enim in altari infra scriptas reliquias sanctissimas: Inprimis, de vmbilico Domini nostri Ihesu Christi, item de lacte et vestimento intemerate Virginis Marie ac eciam de velo capitis sui preciosissimi, et predicta reduxit in quandam capsulam eburneam, et desuper posuit de ligno Sacratissime Crucis Christi. Et hec omnia sunt ibidem in quadam ^{c-c} ampulla cristallina in predicta capsula eburnea. Item ibidem consistant de ossibus apostolorum Petri et Pauli. Item de puluere ossium sancti Iohannis Baptiste. Item de ossibus beati Andree apostoli. Item de ossibus beate Marie Magdalene. Item de ossibus sancti Stephani Prothomartiris. [190r] Item de ossibus sancti Laurentii martiris. Item de ossibus quadraginta martirum. Item de ossibus sancte Agnetis virginis et martiris. Item sanctarum virginum Ruffine et Secunde. Item

---

^{c-c} capsula przekreślone

de ossibus sancti Stephani pape martiris. Et de ossibus sancti Syxti pape et martiris. Item de ossibus Ypoliti et sociorum eius, sancte Cecilie, sancte Agathe, sancti Tyburtii, sancti Vrbani, sancti Valeriani martiris et multorum sanctorum aliorum, quorum nomina longum esset enarrare.

In cuius consecratione omnibus deuote accedentibus et suas elemosinas largientibus iuxta virium possibilitatem concessit a feria sexta post terciam dominicam Quadragesime, qua die preuata [s] consecratio facta sunt [s], vsque ad octauam Pasce, pro quolibet die mille annos et totidem quadragenas ob reuerenciam Virginis gloriose. Item propter presencia sui ipsius pape preuati [s] et dominorum cardinalium pro quorum quolibet donauit annos centum et totidem quadragenas. Item predictus [190v] summus pontifex donauit triginta tres annos et totidem quadragenas iuxta numerum aliorum prelatorum, pro quorum quolibet donauit vnum annum et vnam quadragenam. Item Gregorius nonus ob reuerenciam Virginis gloriose propter

dictum miraculum Romano populo inpensum, ne ingrati tanti muneris ipse populus existent, cupiens eundem populum attentius ad ipsius Virginis gloriose deuocione[m] inducere et attrahere, ad prefatam ecclesiam cum multo clero et populo accessit et ymaginem beate Virginis manibus beati Luce ewangeliste pulcherrime in tabula depictam ibidem secum aportauit, vbi solempniter diuina [officia] celebrans concessit ad dictam ecclesiam venientibus vere contritis et confessis in omnibus festiuitatibus Virginis gloriose et per octauas ipsarum, in festiuitatibus Natiuitatis, Pasce, Assensionis [s] Domini et Penthecostes et beati Augustini doctoris ecclesie et per eius octauam, et a die consecrationis [191r] ecclesie, quod est a tercia feria tercie ebdomade Quadragesime, vsque ad octauam Pasce, septingentos annos et totidem quadragenas. Item vicarius domini Clementis pape quarti de ipsius pape mandato consecrauit altare beate Marie Magdalene secunda mensis Junii, vbi annuatim omnibus deuote venientibus et suas elemosinas largientibus viginti octo annos et

totidem quadragenas. Item quilibet episcoporum, qui fuerunt in presencia duodecim, de ipsius vicarii mandato concessit vnum annum et vnam quadragenam. Anno vero vltimo²²⁹ pontificatus Bonifacii octaui sua auctoritate dominus patriarcha Constantinopolitanus²³⁰ et episcopus dominus Bituricensis²³¹ de licentia et mandato ipsius pape omnibus deuote visitantibus predictam basilicam et altaria sancte Katherine ac sancti Egidii donauit quadraginta annos indulgentiarum et totidem quadragenas. Item dictus summus pontifex Bonifacius octauus omnes indulgentias insimul re-[191v]collectas, per suos predecessores tam largiflue et graciosse donatas prefate ecclesie Sancte Marie de Populo, roboravit, publice confirmavit, superaddendo omnibus contritis et vere confessis, faciens mentionem de predictis indulgentiis de verbo ad verbum, a sexta videlicet feria tercię ebdomade Quadragesime vsque ad octauam Pasce ad honorem domine nostre beatissime Virginis Marie genetricis ipsius Dei et Domini nostri Ihesu Christi, cum ipsa sit semper aduocata

atque consolatrix cunctorum Christi fidelium. Insuper Nicolaus tertius et Innocencius 4^{tus} summi pontifices confirmauerunt et radificauerunt supra dicta priuilegia graciaram indulgentiarum et quilibet ipsorum addidit centum dies et triginta quadragenas a Septuagesima quolibet die dominico et per totam Quadragesimam singulis secundis, quartis et sextis feriis usque ad dominicam [192r] Pasce. Postremo in Romana Vrbe ab homnibus^d prelati et clero ac omni populo communiter tenetur et est publica fama ab antiquis temporibus diuulgata ex priuilegiis summorum pontificum eidem ecclesie sancte Marie concessis perpetuis temporibus, ita quod in sepe dicta ecclesia Sancte Marie de Populo sit remissio ac indulgentia superhabundans ac multum graciossa, uidelicet a pena et a culpa die sancto Mercurii ac die Jouis sancto et die Veneris sancto, quod declarat et affirmat totius Romani populi maximus concursus omniumque aduenientium peregri-

^d omnibus pisane z niemym h (?)

norum de diuersis mundi partibus hiis tribus diebus, scilicet die Mercurii ac die Jouis et die Veneris sancto confluentium deuotissime ad prefatam ecclesiam Marie de Populo.

Postremo sanctissimus in Cristo summus pontifex Eugenius tertius predictas indulgentias, omnes et singulas gracias ac priuilegia [192v] ab homnibus suis predecessoribus nostre gracie concessas roborauit sua auctoritate, radicauit ac confirmauit. Harum igitur indulgentiarum atque graciaram participes nos faciat Dominus noster Jhesus Kristus Marie filius, qui cum Patre et Spiritu Sancto uiuit et regnat in secula seculorum. Amen.

^{e-f}Summa indulgentiarum^f

Sunt autem predictae indulgentie in numero solum in ecclesia Sancte Marie de Populo in Vrbe Romana anni duo milia octingenti et vnus annus, annos et dies ducenti et quadragene duo milia octingenti sexaginta tres²³².

^{e-f} podkreślone czerwoną linią

Sequitur tenor bulle sanctissimi in Cristo patris ac domini Alexandri quarti, per quam predictas indulgentias auctoritate sua comunicauit toti ordinis [s] [per] uniuersum mundum²³³

[193r] **A**lexander episcopus seruus seruorum Dei. Dilectis filiis generali et prouincialibus prioribus ac uniuersis fratribus ordinis heremitarum sancti Augustini salutem et apostolicam benedictionem. Oblata nobis ex parte vestra petitio continebat, quod Apostolica Sedes nonnullas domus ordinis vestri, antequam essetis in vnus religionis corpus de mandato nostro redacti, diuersis priuilegiis et indulgentiis per speciales litteras decorauit. Vt igitur uobis per diuinam et nostram dispositionem et dispensacionem in vna obseruancia, vno professionis federe coniunctis omnino proficiat, quod diuisim aliquibus domibus vestris ante vnionem huiusmodi fuerat ab eadem sede concessum, nos uestris precibus inclinati priuilegia et indulgentias huiusmodi eiusdem domibus singulariter

olim indulta, ad omnes et singulas extendentes, vtendi eis, quociens opus [193v] fuerit, liberam vobis omnibus concedimus facultatem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei auersus^g temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli eius se nouerit incursum. Datum litteram^h duodecimo Kalendas Maii pontificatus nostri anno tercio²³⁴.

Ex tenore predicti priuilegii patet luce clarius, quod omnes ille indulgentie, que sunt in ecclesia Sancte Marie de Populo in Vrbe Romana, que quidem ecclesia est ordinis nostri, sunt similiter et hic in ecclesia ista sancti Wenczeslai ac sancte Dorothee virginis. Similiter et omnes alie indulgentie, que sunt per omnes mundi partes in domibus ac monasteriis ordinis nostri, sunt tota simul et in ecclesia ista, quarum [194r] indulgentiarum est quasi numerus infinitus.

^g w formularzu papieskim: ausu; ^h powinno być Laterani

Sequitur alia bulla confirmationis etc.

Evgenius²³⁵ episcopus seruus seruorum Dei ad futuram rei memoriam. Sub religionis habitu pie vite studio vacantibus personis conuenit apostolicum adesse presidium, vt eo libencius diuinis beneplacitis possunt intendere, quo se prospexerint humanis molestiis non subesse. Sane sicut pro parte dilecti filii Johannis de Amatrice²³⁶, sacre theologie et ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini professoris et dicti ordinis in Romana curia procuratoris, nobis nuper continebat petitio, vt domos ac loca possessa ante longo tempore inhabitarunt cum omnibus iuribus et pertinenciis suis, pro vt tenuerunt et possiderunt, necnon illa inhabitando, tenendo et possidendo, omnibus et singulis priuilegiis, exemptionibus, libertatibus et indulgentiis [194v] prefato ordini ac quibusuis illius domibus ac locis generaliter quodammodo concessis vti, frui libere et licite possunt et debeant pariter et gaudere. Nos igitur

predicti magistri Johannis de Amatrice precibus deuotis inclinati domos et loca inhabitare ac cum iuribus et pertinentiis suis, prout ea tenuerunt et possiderunt, preteritis futurisque temporibus tenere et possidere necnon inhabitando, tenendo et possidendo cum omnibus et singulis priuilegiis, exemptionibus, inmu(nitati)bus, libertatibus et indulgentiis prefati ordini ac quibusuis illius domibus et locis generaliter concessis vti, frui ac licite possitis et debeatis pariter et gaudere, districtius inhiabentes uniuersis ac singulis vtriusque sexus fidelibus, cuiuscumque eciam dignitatis, status, gradus vel condicionis [195r] fuerint, in virtute sancte obediencie et sub excommunicationis pena, ne ipsi vel aliquis illorum personam ordinis huiusmodi vel aliquem ex ipsis super aliquo domorum et locorum predictorum, vt premittitur, possessorum contra huiusmodi nostre voluntatis et confessionis continenciam atque formam impetere audeant a quomodolibet molestare, non obstantibus constitucionibus et ordinacionibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscumque.

Nulli ergo hominum liceret hanc paginem [s] nostre absolucionis, voluntatis, confessionis et inhiabicionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se nouerit incursum. Datum Florencie, anno Incarnacionis Domini M^o quadringentesimo quadragesimo, prima die Kalendas Junii pontificatus nostri anno decimo²³⁷ etc.

Przypisy

- ¹ Skopiowana tu wersja odpustów szpitala i bractwa rzymskiego różni się zasadniczo w kilku miejscach od drukowanych od połowy lat 70. różnych wersji listy odpustów bractwa, przytoczonej m.in. w liście przyjęcia do bractwa z 1495 r. (Philippus de Sanctis, *Littera receptionis*), czy z ok. połowy lat 80. XV w., wydanej przez O. Clemena, *Alte Einblattdrucke*, s. 4–7; por. *Wstęp*, s. LXVI nn. Por. także przyjęcie do bractwa benedyktynek toruńskich w 1504 r., gdzie nieco inna wersja – po konfirmacji przywilejów przez Juliusza II – tych odpustów, UB Culm, t. II, s. 621–624, nr 766.
- ² W wersjach drukowanych, a także we wcześniejszej, potwierdzającej i rozszerzającej przywileje odpustowe bractwa i szpitala bulli Sykstusa IV (1477): Honoriusz III (*Bullarum privilegiorum*, t. III, cz. 3, s. 158 nn.).
- ³ We wspomnianej wyżej bulli Sykstusa IV wymienieni są Aleksander IV i Aleksander V.
- ⁴ Inaczej: święto Chrztu Pańskiego; od 1208 r. – od ustanowienia przez Innocentego III w Santo Spirito stacji w rzymskiej procesji odbywanej tego dnia – miało ono dla rzymskiego szpitala i bractwa szczególne znaczenie.
- ⁵ W przywołanej bulli Sykstusa IV wymieniony jest Benedykt XII (1334–1342), w bulli Leona X (1513) – Benedykt VII (974–983). Benedykt IV był papieżem w latach 900–903.
- ⁶ Od trzeciej ćwierci XV w. drukowane.
- ⁷ Mógłby to być Johannes Augustini de Nursia (Norcia), doktor dekretów, abbreviator w kurii za Jana XXIII,

w źródłach występuje do 1436 r. (Th. Frenz, *Zum Problem der Reduzierung*, s. 260, nr 57; B. Schwarz, *Anselmus Fabri [Smit] aus Breda*, s. 187–189); na wpis sprzed 1446 r. wskazuje brak Melchiora Wilhelmiego w wydaniach księgi brackiej zarówno przez Egidiego, jak i Bunyitaya (zob. *Bibliografia*).

- ⁸ Por. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 527, nr 1416 (bibliografia, s. 532).
- ⁹ św. Ludwik z Tuluzy, syn króla Sycylii Karola II Andegawena, franciszkanin, mianowany biskupem Tuluzy, zm. 1297 r., kanonizowany w 1317 r.
- ¹⁰ św. Bernardyn ze Sieny, kanonizowany w 1450 r.
- ¹¹ św. Elżbieta turyńska (siostrzenica św. Jadwigi śląskiej), kanonizowana w 1235 r.
- ¹² Chodzi o żyjącego w I połowie XIV w. lektora, działającego jednak głównie w Neapolu (Giacomo Bianchi), znanego ze swych dzieł filozoficznych, w 1322 r. prowincjała genueńskiego. O nim i jego sumariuszu odpustów franciszkańskich zob. *Wstęp*, s. LXXIII. Przytoczony tu zbiór odpustów franciszkańskich jest bardzo skromny, najpóźniejszy pontyfikat i najpóźniejsza kanonizacja – św. Ludwika z Tuluzy – nie wykluczają powstania takiego rejestru przed połową XIV w.
- ¹³ św. Antoni Padewski; wszyscy wymienieni w tym rejestrze święci to święci franciszkańscy.
- ¹⁴ Odpust z 27 maja 1250 r., BP, t. I, s. 97, nr 492; W. Szymborski, *Odpusty*, s. 281, nr 59 (odpustu tego nie uchwycił Santifaller); kolejny z wymienionych odpustów (za wspomnienie) został nadany 1 czerwca 1249 r., Schl. UB, t. II, s. 236 n., nr 373; CDS,

t. VII/I, s. 312, nr 701; pełną bibliografię wydań zob. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 281, nr 56. Trzeciej z wymienionych bulli nie udało mi się połączyć z żadnym znanym odpustem.

¹⁵ W podanych jako pierwsza i druga bullach znalazły się wymieszane dyspozycje z: odpustu z 31 grudnia 1256 i 18 stycznia 1257 r., Schl. UB, t. III, s. 138, nr 203 i W. Szymborski, *Odpusty*, s. 291, nr 118; CDS, t. VII/2, s. 60 n., nr 951, L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 30 (bibliografia zob. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 290 n., nr 113 i 118).

¹⁶ Aleksander IV nie mógł nadać odpustu na nieistniejące jeszcze święto urodzonego 13 lat po śmierci tego papieża Ludwika z Tuluzy.

¹⁷ Odpust z 23 grudnia 1256 r., Schl. UB, t. III, s. 135, nr 197; CDS, t. VII/2, s. 60, nr 946, L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 30 (pełna bibliografia zob. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 289, nr 111).

¹⁸ Ze względu na podane dalej 'oktawy', a przede wszystkim związek tego odpustu z konwentem wrocławskim pod wezwaniem św. Jakuba Większego, należy uznać, że chodzi o Jakuba Większego.

¹⁹ Odpust z 11 października 1265 r., z tą wszakże różnicą, że w przywileju tym nie figurowało oczywiście nieistniejące jeszcze święto św. Ludwika z Tuluzy (bibliografia zob. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 300, nr 178).

²⁰ O wymienionych w tym fragmencie odpustach zob. *Wstęp*, s. LXXVIII n. Kardynał i cysters Gwido (Guy de Bourgogne), legat Klemensa IV (w Polsce: 1265–1268).

²¹ Anzelm, bp warmiński, był legatem Urbana IV od 1262 r. Znane są jego odpusty dla innych świątyń

i klasztorów wrocławskich (por. *Wstęp*, s. LXXVIII; zob. także W. Szymborski, *Odpusty*, s. 295–298).

²² Opizzo Fieschi, opat benedyktyńskiego klasztoru św. Pawła w Mezzano, legat Innocentego IV (swojego stryjecznego dziadka) w Polsce w latach 1245 i 1253–1254. W. Szymborski (*Odpusty*, s. 279, 284, 286) podaje inne jego odpusty dla świątyń i klasztorów wrocławskich.

²³ Osoba niezidentyfikowana; należy raczej wykluczyć abp. gnieźnieńskiego Fryderyka Jagiellończyka; o zbliżonym w brzmieniu imieniu znaleźli się w Polsce: nuncjusz Fernando (Ferdinandus), bp Lugo (zob. przyp. 79); mało prawdopodobni są: legat papieski Filip, bp Fermo (Fermanus), w latach 1278–1283, a także inkwizytor w Polsce i Czechach (1318) franciszkanin Hartmannus (Pilsnensis). Inne możliwości identyfikacji zob. *Wstęp*, s. LXXV n.

²⁴ O tych odpustach zob. *Wstęp*, s. LXXXII nn.

²⁵ Pierwszego odpustu 40-dniowego z okazji wzniesienia kaplicy św. Jadwigi udzielił bp lubuski Wilhelm 26 kwietnia 1282 r. (Schl. UB, t. V, nr 12; CDS, t. VII/3, s. 17, nr 1707), a zatwierdził go bp wrocławski Tomasz II (tamże, s. 18, nr 1707). Został on tu rozpisany na dni świątych: Jadwigi, Klary, Bartłomieja, Agnieszki.

²⁶ Odpust Aleksandra IV z 1 lutego 1257 r., APWr, Rep. 63, nr 4; Schl. UB, t. III, s. 148, nr 220; CDS, t. VII/2, s. 64, nr 966; L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 30 (zob. W. Szymborski, *Odpusty*, s. 291, nr 119).

²⁷ Laon. Podobna wersja opowieści o początkach i przywilejach odpustowych zakonu w dokumencie klasztoru

w Klosterrode (Rode) z 1469 r., *Urkundenbuch der Klöster der Grafschaft Mansfeld*, s. 371–372, nr 57. Początki zakonu por. S. Trawkowski, *Między herezją a ortodoksją*, s. 25–37.

²⁸ Liczba 1300 domów męskich i 400 żeńskich została osiągnięta ok. połowy XIV w. i znalazła się w różnych materiałach ‘propagandowych’ oraz inwentarzach przywilejów zakonnych, krążących w odpisach po klasztorach.

²⁹ Ten odpust znalazł się także w rejestrze odpustów Mikołaja Liebentala (1487), L. Santifaller, *Nikolaus Liebentals*, s. 283, nr 11 (por. *Wstęp*, s. LXXXVII nn.).

³⁰ Ten odpust, z warunkiem, by celebrazem był opat, znalazł się także w rejestrze Liebentala, L. Santifaller, *Nikolaus Liebentals*, s. 283, nr 13.

³¹ Sobór w Vienne (1311–1312) potępił udzielanie (i propagandę) odpustów *a pena et a culpa* zmarłym (zob. *Wstęp*, s. XCVI).

³² Umiejscowienie tego święta po święcie apostołów św. św. Piotra i Pawła wskazywałoby raczej na drugie święto Jana Chrzciciela, obchodzone we Wrocławiu w zdwojonym rycie: *Decollatio*; hipotezę tę może osłabiać wyliczenie na tej podporządkowanej kolejności świąt liście wcześniejszej uroczystości św. Augustyna po święcie Jana Chrzciciela.

³³ W przywileju bpa Tomasza z 16 listopada 1278 r. (Schl. UB, t. IV, s. 229 n., nr 346) zaznaczono, że dniem uczczenia św. Eustachego w klasztorze jest 3 listopada (inne daty zob. B. Włodarski, *Chronologia*, s. 237, a także K. Jasiński, *Kalendarz opactwa św. Wincentego*, s. 54).

³⁴ Odpust ten przypomina (nie jest jednak identyczny ani

co do świąt, ani co do jego wielkości) odpust nadany przez Pawła, biskupa Skopuli (*Scopolensis*, Tracja) 23 marca 1302 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 53, nr 20 (J. Jungnitz, *Die breslauer Weihbischöfe*, s. 3, zaliczył Pawła do sufraganów wrocławskich).

³⁵ Pierwszy, 40-dniowy odpust na dzień św. Eustachego nadał legat Opizo 21 sierpnia 1246 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 37 n., nr 2 (zob. też W. Szymborski, *Odpusty*, s. 279, nr 46).

³⁶ Odpust bpa wrocławskiego Nankera z 6 października 1331 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 59 n., jest znacznie bogatszy w treść.

³⁷ Odpust sufragana wrocławskiego Franciszka Rothwita OFM (od 1346 r. tytularnego bpa Cantano [Kandanos] na Krecie [J. Jungnitz, *Die breslauer Weihbischöfe*, s. 12–16]) z 1 października 1362 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 61 n., nr 25.

³⁸ W przywołanym odpuscie bpa Jana III Romki przywilej dotyczył piątków (zob. niżej, przyp. 39 i 40).

³⁹ Przywilej bpa Jana III Romki z 24 kwietnia 1294 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 52 n., nr 18.

⁴⁰ Przywilej bpa krakowskiego Prokopa z 3 kwietnia 1293 r., tamże, s. 51 n., nr 17.

⁴¹ Innocenty IV nadał dwa odpusty premonstratensom wrocławskim na to święto, wszystkie 40-dniowe: 5 kwietnia i 16 czerwca 1253 r., tamże, s. 39 n., nr 5; s. 41 n., nr 7.

⁴² Przywilej z 31 października 1254 r., tamże, s. 45, nr 11.

⁴³ Patronem klasztoru był św. Wincenty bp Chieti, zob. *Wstęp*, s. C.

- ⁴⁴ Odpust Innocentego IV z 16 czerwca 1253 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 42 n., nr 8.
- ⁴⁵ Odpust z 28 września 1254 r., tamże, s. 44 n., nr 10.
- ⁴⁶ Odpust Aleksandra IV z 20 czerwca 1257 r., tamże, s. 47 n., nr 13.
- ⁴⁷ Odpust bpa Przeclawa z Pogorzeli z 8 kwietnia 1373 r., tamże, s. 66 nn., nr 31.
- ⁴⁸ Odpusty nadane w związku z wizytą Karola IV we Wrocławiu, zob. *Wstęp*, s. CI n.
- ⁴⁹ Jan Očko, abp praski, odpust z 12 marca 1372 r., L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 63 n., nr 27.
- ⁵⁰ Jan ze Środy, bp ołomuniecki, odpust z 10 marca 1372 r., tamże, s. 62 n., nr 26.
- ⁵¹ Gerhard I ze Schwarzburga, bp Naumburga, odpust z 13 marca 1372 r., tamże, s. 64, nr 28.
- ⁵² Derśław Schwenkfeld z zakonu dominikanów, bp tytularny Khlát we Wschodniej Anatolii (Clatensis) i sufragan wrocławski, odpust z 27 marca 1372 r., tamże, s. 65, nr 29.
- ⁵³ Tomasz z Wrocławia (także Tomasz z Sarepty, Piotr z Tilbury), tytularny bp Sarepty (Syria), sufragan wrocławski, wybitny medyk (*Thomae de Wratislavia Practica Medicinalis*), wstąpił do wrocławskiego klasztoru premonstratensów z imieniem Piotr; odpust z 30 marca 1372 r., tamże, s. 65 n., nr 30.
- ⁵⁴ Ufundowana przez tegoż Tomasza, bpa Sarepty, kaplica pod wezwaniem św. Tomasza apostoła (?), Tomasza Kantauryjskiego, 11 Tysięcy Dziewic, zwana później kaplicą biskupa (o tej fundacji: J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 205; J. Jungnitz *Die*

- breslauer Weihbischöfe*, s. 32; T.J. Antry, *Introduction*, s. XIV); zob. też *Wstęp*, s. CI.
- ⁵⁵ Zob. *Wstęp*, s. CLXXIV n.
- ⁵⁶ Waclaw II legnicki, bp wrocławski w latach 1382–1417.
- ⁵⁷ Odpust Przeclawa z Pogorzeli z 8 kwietnia 1365 r., z okazji daru relikwii Karola IV dla kościoła Marii Magdaleny, zob. J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 11.
- ⁵⁸ Odpust Bonifacego IX z 29 listopada 1403 r., tamże, s. 45.
- ⁵⁹ Jan Rothe, od 1377 r. w ławie, od 1390 r. w radzie, ostatni raz rajca w 1406 r. Kaplica wzniesiona została prawdopodobnie ok. 1390 r.
- ⁶⁰ Václav Králík z Buënic, od 1397 do 1416 r. patriarcha antiocheński, kanclerz Królestwa Czech, od 1400 r. bp ołomuniecki.
- ⁶¹ W 1402 r. Mikołaj Lemberg, od 1399 r. naprzemiennie rajca i ławnik, nabył prawa patronackie do kaplicy, która była kaplicą szkolną; zwaną ją także od jej wezwania: Bożego Ciała, a od końca XV w. Prockendorfów, L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, cz. 2, s. 19; zob. także J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 13 n.
- ⁶² Zob. *Wstęp*, s. CVIII n.
- ⁶³ Zapewne Václav Králík, do 1416 r. patriarcha tytularny Antiochii (zob. przyp. 60).
- ⁶⁴ Henryk Gurteler, rajca, w 1383 r. ufundował ołtarz NMP.
- ⁶⁵ Odpust nadany przez kurialistów w Awinionie 12 lipca 1342 r., CDS, t. XXX, s. 257n.,

nr 6884; L. Santifaller, *Quellen zum Ablass*, s. 30; W. Szymborski, *Odpusty*, s. 332, nr 352; zob. także J.C.H. Schmeidler, *Urkundliche Beiträge*, s. 12.

⁶⁶ Nerses, tytularny abp Manzikertu (Malazgirtu, dzisiaj Turcja) od 1338 r.; prawidłowa nazwa łacińska: *Manasgardensis*, C. Eubel, *Hierarchia catholica*, t. I, s. 324, przyp. 1.

⁶⁷ Tomasz, bp Teninu (Knin w Dalmacji), wzmiankowany jako bp w 1339 r., do 1350 r. przebywał w Awinionie, rezygnując z biskupstwa, tamże, t. I, s. 486, przyp. 2.

⁶⁸ Gregorio da Gerace, bp Oppido Palmi (Kalabria) w latach 1339–1349.

⁶⁹ Tilo de Legnitz, na którego prośbę odpust ten przyznano, zob. *Wstęp*, s. CVII n.

⁷⁰ Jest to pochodząca z XI w. (najstarszy zachowany przekaz) sekwencja śpiewana w czasie mszy odprawianej w noc bożonarodzeniową.

⁷¹ Bonifacy IX. Zbliżone przywileje tego papieża, zarówno dla kościołów wysokiej rangi (por. dla katedry krakowskiej z 26 lutego 1396 r., KDKK, t. II, s. 205, nr 412; W. Szymborski, *Odpusty*, s. 355, nr 475), jak też parafialnych i klasztornych, a nawet kaplic, przyznawały częściej odpust 7 lat i 7 kwadranten.

⁷² Dytwin Dumlose (Dietwin Daumlose itp.), wrocławski kupiec i potentat finansowy, we władzach miasta od 1382 r., najpierw jako ławnik, a następnie także jako rajca (od 1385), zm. w 1405 r. Kaplica, zwana też kaplicą Dytwina Dumlose, wzmiankowana jest już w 1393 r. Na kamieniu nagrobnym

Dytwina uwieczniono fakt fundacji rodowej kaplicy: „Anno Millessimo CCCCXV obiit Ditwinus Dumelos fundator hujus capelle, orate pro eo”, H. Luchs, *Die Denkmäler*, s. 59; J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 472. O fundacji i fundatorze tej kaplicy zob. także *Wstęp*, s. CXXI, CCII, przyp. 146.

⁷³ Bonifacy IX.

⁷⁴ List z 1556 r. w języku niemieckim: „Meynen dynnst zuvor”.

⁷⁵ W podmiejskiej wsi Szczepin (będącej własnością kłarysek). Patronat nad kościołem sprawował archidiacon wrocławski.

⁷⁶ W niemieckim inwentarzu odpustów kościoła św. Marii Magdaleny (zob. niżej) widnieje święto Znalezienia relikwii św. Szczepana (3 sierpnia), nie wiadomo więc, czy na pewno chodzi w tym miejscu o główne święto Pierwszego Męczennika, tym bardziej że figuruje tu obok także sierpniowego św. Wawrzyńca. W sierpniu wypadały święta także św. św. Stefana I papieża (2 sierpnia) oraz króla Węgier (21 sierpnia).

⁷⁷ Zakładam, że bardziej prawdopodobne ze względu na umiejscowienie jest święto Wincentego z Chieti 6 czerwca, patrona premonstratensów; nie można jednak wykluczyć święta Wincentego lewity (22 stycznia), który był jednym z patronów katedry wrocławskiej. W każdym razie zastosowany tutaj porządek świętych: męczennicy, ojcowie Kościoła, wyznawcy, kobiety męczennice nie jest podporządkowany kalendarzowi liturgicznemu.

⁷⁸ Formularz i zawartość tego przywileju odpustowego

wskazują na czasy awiniońskiego „rozdawnictwa” przez kurialistów odpustów na większość świąt roku kościelnego z uwzględnieniem lokalnego *sanctorale*. Zob. *Wstęp*, s. CXXII–CXXV.

⁷⁹ Biskupa o imieniu Servandus nie zidentyfikowałam. Gdyby odczytać to imię jako *Fernandus*, wówczas w grę mógłby wchodzić bp Lugo (*Lucensis*), Fernando de Palacios, który był nuncjuszem Marcina V w sprawie zawarcia pokoju między Władysławem Jagiełłą a Zakonem (1419) oraz Jagiełłą i Witoldem a Zygmuntem Luksemburskim (1422–1423); przebywał też we Wrocławiu u boku Zygmunta Luksemburskiego (J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 446); w CE XV, t. II, s. 160–162, błędnie podano, że był biskupem Lukki; za tym wydawnictwem błąd ten powtórzono w wielu opracowaniach; tak też: J. Heyne, *loc. cit.*

⁸⁰ Andrzej Lumpe, proboszcz kościoła Marii Magdaleny oraz prokurator Wrocławia w kurii. O tych odpustach zob. *Wstęp*, s. CXII–CXVIII.

⁸¹ W diecezji wrocławskiej.

⁸² Znalezienia Krzyża Świętego.

⁸³ Objawienie św. Michała. Archanioł Michał ukazywał się w różnym czasie w trzech przede wszystkim miejscach: na Górze Gargano w Apulii, Grzegorzowi Wielkiemu w Rzymie (stąd nazwa mauzoleum Hadriana: Zamek Anioła) oraz w Mont Saint-Michel. Święto pod nazwą *Apparitio Michaelis* odnosi się do tego pierwszego miejsca.

⁸⁴ Nawiedzenia NMP.

⁸⁵ W kalendarzach diecezji wrocławskiej zarówno

25 lipca (kolidowało ze świętem Jakuba Większego), jak i 27 lipca.

⁸⁶ W diecezji wrocławskiej czczono św. Małgorzatę 13 lipca, ale m.in. w zakonie franciszkanów – 20 lipca.

⁸⁷ Znalezienie relikwii św. Szczepana.

⁸⁸ *Mariä Wurzweibe* (Matki Bożej Zielnej), w południowych Niemczech i Czechach ludowa nazwa Wniebowzięcia NMP.

⁸⁹ Podwyższenie Krzyża Świętego (*Kreuzerhöhung*).

⁹⁰ Święto Translacji św. Stanisława.

⁹¹ Niepokalane Poczęcie NMP (*Mariä Empfängnis*).

⁹² Por. wyżej, f. [94 r.], s. 43 oraz f. [100r.], s. 51.

⁹³ Zob. *Wstęp*, s. CLXXVIII.

⁹⁴ Modlitwy z *Officium parvum B. Mariae Virginis*.

⁹⁵ Identycznie w przywileju dla krzyżaków, wydanym w Rzymie 3 lutego 1223 r., zob. *Tabulae Ordinis Theutonici*, s. 328 n., nr 389. O stosowanym w kancelarii papieskiej formularzu odpustów dla zakonów rycerskich zob. *Wstęp*, s. CCIV, przyp. 156.

⁹⁶ Zob. akta soboru laterańskiego III w: J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, t. XXII, pars XLIV, cap. V, s. 408. Por. też list Klemensa IV do szpitalników, J. Bronstein, *The Hospitallers and the Holy Land*, s. 126, przyp. 164.

⁹⁷ Utrecht.

⁹⁸ Bonifacy VIII, bulla z 1299 r.

⁹⁹ Nazwa bulli Innocentego II (G. Bosio, *Dell' Istoria*, wydał ją z datą 20 lutego 1130 r., ale w literaturze przedmiotu jest ona datowana na cały okres pontyfikatu tego papieża), w której znajduje się także ten odpust (mlat.uzh.ch/MLS/xfromcc.php?tabel-

le=Innocentius_II_cps2&rumpfid=Innocentius_II_cps2,%20Epistolae%20et%20privilegia,%201130s&id=Innocentius_II_cps2,%20Epistolae%20et%20privilegia,%201130s&level=&corpus=2&current_title=Epistolae%20et%20privilegia).

¹⁰⁰ Dorlisheim w Alzacji.

¹⁰¹ Weißensee w Turynii.

¹⁰² Tobel w dzisiejszej Szwajcarii.

¹⁰³ Właściwie: *Colossensis* – od rodyjskiego Kolosa, tak zwano katedrę na Rodos.

¹⁰⁴ Bulla Grzegorza VIII, konfirmowana przez Mikołaja V w 1447 r., A.-F. Haudessens d’Escluseauls, *Privilèges des papes*, s. 144–147.

¹⁰⁵ Podwyższenia Krzyża Świętego.

¹⁰⁶ Za te zasługi już Celestyn III darował siódmą część pokuty w 1144 r., R. Hiestand, *Papsturkunden*, s. 215, nr 8.

¹⁰⁷ W kapitule kolegiaty św. Krzyża od 1430 r., proboszcz kolegiaty, C. Kuchendorf, *Das Breslauer Kreuzstift*.

¹⁰⁸ Fryderyk I, bp Ratyzbony od 1340 do 1365 r. (w latach 1340–1345 schizma).

¹⁰⁹ Tu i akapity poniżej – żaden z wymienionych tu papieży z VII–XI w. nie mógł, rzecz jasna, nadać odpustu joannitom.

¹¹⁰ Niżej odwołanie do bulli Honoriusza IV.

¹¹¹ Jean de Villiers, w latach 1284(5)–1293 (?) wielki mistrz joannitów.

¹¹² W grę mogą wchodzić papieże: Urban III i IV, Eugeniusz III i IV, Marcin IV.

¹¹³ Bulla z 11 grudnia 1389 r., w: *Tabulae Ordinis Theutonici*, s. 434, nr 686 (monasterium.net/mom/

OrdinisTheutonici/30caa4e4-e67d-4493-9f8b-37212149b4b6/charter)

¹¹⁴ Nie odnalazłam tego przywileju odpustowego.

¹¹⁵ Z hymnów: *Splendor paternae gloriae* i *Aeternae rerum Conditor* przypisywanych św. Ambrożemu, a także Kyrie XIII: *Stelliferi Conditor orbis*. Była to dosyć rozpowszechniona w przywilejach odpustowych arenga, zarówno w XIV, jak w XV w.

¹¹⁶ Por. identyczny formularz w przywileju odpustowym Jana XXIII dla dominikanów w Roskilde, z 1414 r., *Bullarium Ordinis FF. Praed.*, t. II, s. 521 (bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/168?tab=1, skan 531).

¹¹⁷ Zob. *Wstęp*, s. CXXXII n.

¹¹⁸ Zob. *Wstęp*, s. L n. oraz s. 109, f. [150v]: „Annus autem papalis designat VII annos communes”.

¹¹⁹ św. Tomasz z Akwinu, kanonizowany przez Jana XXII w 1323 r.

¹²⁰ Zob. f. [137v], s. 96, bulla Klemensa VI z 6 lutego 1344 r.

¹²¹ św. Piotr z Werony (zm. zamordowany w 1252 r.), kanonizowany przez Innocentego IV w 1253 r.

¹²² Św. Dominik Guzmán (zm. 1221), kanonizowany przez Grzegorza IX w 1234 r. Translacja miała miejsce 24 maja 1233 r.

¹²³ W kalendarzu dominikańskim i diecezji wrocławskiej – 5 sierpnia.

¹²⁴ Pierwszy odpust dla wrocławskiego kościoła dominikanów na każdy dzień roku, 40-dniowy, nadał legat, kardynał Hugo 21 czerwca 1253 r. (Schl. UB, t. III, s. 70, nr 93; CDS, t. VII/2, s. 31, nr 843).

¹²⁵ Powtórzenie, zob. wyżej, f. [132r], s. 88.

- ¹²⁶ Bulla Klemensa VI z 6 lutego 1344 r., wydana na prośbę generała zakonu Pierre'a de Baume-les-Dames, zob. M.H. Laurent, *Autour de la fête de Saint Thomas*, s. 262.
- ¹²⁷ W archiwum dominikańskim znajduje się tylko odpust 15 biskupów (głównie włoskich) dla kaplicy św. Anny i św. Jadwigi z 1295 r. w główne święta, dni świętych dominikańskich, św. Wojciecha (i Jerzego) – 40 dni (APWr, Rep. 57, nr 50; bibliografia w: W. Szyborski, *Odpusty*, s. 310 n., nr 247). Kaplica ta otrzymała identyczny odpust także od bpa krakowskiego Jana Muskaty (8 lipca 1295 r., APWr, Rep. 57, nr 51; bibliografia w: W. Szyborski, *Odpusty*, s. 311, nr 249).
- ¹²⁸ Nie znalazłam odpustu nadanego kaplicy przez abpa gnieźnieńskiego.
- ¹²⁹ Tuluza.
- ¹³⁰ Bolonia.
- ¹³¹ Benedykt VIII (1012–1024) nie mógł nadać odpustu na święta dominikanów: Dominika i Piotra Męczennika. Pierwszym papieżem o tym imieniu, od którego zakon mógł dostać taki odpust, był Benedykt XI (1303–1304), którego odpust został wyliczony niżej; opiewał on jednak na jeden rok i 40 dni (*Bullarium Ordinis FF. Praed.*, t. II, s. 86, nr XIII). Może więc chodzić o Bonifacego VIII.
- ¹³² Innocenty IV kanonizował Piotra z Werony (męczennika), Tomasza z Akwinu kanonizował Jan XXII w 1323 r.
- ¹³³ Aleksander IV (1254–1261) nie mógł nadać odpustu w święto Tomasza z Akwinu, ponieważ wielki

- teolog i dominikanin jeszcze żył (zm. 1274). Być może chodzi o papieża „pizańskiego” Aleksandra V z zakonu franciszkańskiego (1409–1410), który rezydował w Bolonii (gdzie pochowany był św. Dominik), konfirmował i nadawał wiele przywilejów zakonowi, m.in. dominikanom (zob. *Bullarium Ordinis FF. Praed.*).
- ¹³⁴ Ewidentny błąd, może chodzić o papieża Jana XXI lub XXII; f. [142r], s. 101 z kolei podany odpust papieża Jana XXI.
- ¹³⁵ Grzegorz IX (1227–1241) nie mógł udzielić odpustu na święto Piotra z Werony, bo ten ostatni jeszcze żył.
- ¹³⁶ Rajmund z Penyafort (zm. 1275). Określenie to jest dowodem żywego dominikańskiego kultu brata Rajmunda, który kanonizowany został dopiero w 1601 r.
- ¹³⁷ Kolejny błąd. Dominik zmarł (1221) za pontyfikatu Honoriusza III (1216–1227), ale kanonizował go Grzegorz IX. Rzecz jasna jest to jeszcze większy błąd w odniesieniu do św. Piotra z Werony. Chodzi więc o Honoriusza IV, który konfirmował i rozszerzył przywileje dominikanów i franciszkanów.
- ¹³⁸ Mikołaj III był papieżem w latach 1277–1280, a więc jeszcze przed kanonizacją św. Tomasza. Chodzi zatem o przywileje odpustowe Mikołaja IV (1288–1292), który też, co prawda, sprawował swój pontyfikat przed tą kanonizacją (odpust nie dotyczył więc nieistniejącego święta), ale był franciszkaninem i pierwszym papieżem wybranym spośród franciszkanów; następnym był dopiero nie przez wszystkich uznawany Aleksander V, a następnie Sykstus IV (1471–1484).

- ¹³⁹ Może chodzić o Aleksandra IV (1254–1261) lub V (1409–1410), nie zaś o Aleksandra III (1159–1181).
- ¹⁴⁰ Translacja ciała św. Tomasza (pochowanego w kościele opactwa cysterskiego w Fossanova) do konwentu w Tuluzie w styczniu 1369 r.
- ¹⁴¹ Zob. przyp. 131.
- ¹⁴² Zob. przyp. 139.
- ¹⁴³ Benedykt XI był drugim, po Innocentym V, papieżem z zakonu dominikańskiego.
- ¹⁴⁴ Zob. przyp. 132.
- ¹⁴⁵ Mikołaj III (1277–1280).
- ¹⁴⁶ Por. odpusty Honoriusza III dla wiernych w Polsce, W. Szymborski, *Odpusty*, s. 272–274.
- ¹⁴⁷ Zob. przyp. 131.
- ¹⁴⁸ Zob. tamże.
- ¹⁴⁹ Zob. wyżej wyliczone odpusty Innocentego IV.
- ¹⁵⁰ Benedykt X (antypapież), 1058–1059, nie mógł udzielić takiego odpustu dominikanom.
- ¹⁵¹ Grzegorz VIII był papieżem (21 października – 17 grudnia 1187 r.), zanim powstał i został zatwierdzony zakon dominikański.
- ¹⁵² *Officium de festo Corporis Christi ad mandatum Urbani Papae* – ułożone w 1264 r., w związku z ustanowieniem tego święta.
- ¹⁵³ Urban V został beatyfikowany w 1870 r.
- ¹⁵⁴ Por. wyżej przywileje tegoż papieża w związku z obecnością na translacji św. Tomasza, f. [140v], s. 99.
- ¹⁵⁵ Innocenty IV (1243–1254) zmarł 20 lat przed śmiercią Tomasza z Akwinu. Zapewne więc chodzi o Innocentego V (1276), dominikanina.
- ¹⁵⁶ Zob. przyp. 131.

- ¹⁵⁷ Zob. przyp. 151.
- ¹⁵⁸ Może chodzić o jedno z tych świąt lub obydwą.
- ¹⁵⁹ Zob. s. 115, gdzie kolejny z odpustów tej świątyni.
- ¹⁶⁰ *Dedicatio ecclesie* w tym kościele obchodzono w niedzielę przed świętem Oczyszczenia NMP (2 lutego). O wezwaniu najpierw kaplicy oraz szpitala i konwentu krzyżowców z czerwoną gwiazdą zob. M. Słoń, *Szpital*, s. 133 n.
- ¹⁶¹ Elżbieta turyńska, której święto ustanowiono na 17 listopada.
- ¹⁶² Zob. *Wstęp*, s. CXLIV.
- ¹⁶³ Szpital powstał w latach 1411–1412, ale „nowym” nazywany był znacznie dłużej, do początku lat 60. XV w. (kiedy wybudowano w pobliżu nowy szpital, pw. św. Barbary), zob. M. Słoń, *Szpital*, s. 261 n.
- ¹⁶⁴ Mikołaj Trąba, abp gnieźnieński (1412–1422).
- ¹⁶⁵ Wacław II legnicki, bp wrocławski.
- ¹⁶⁶ Może wchodzić w grę zarówno święto „wszystkich apostołów”, jak nazywano święto Rozesłania apostołów (15 lipca), jak i święta każdego z apostołów.
- ¹⁶⁷ Zob. wyżej, s. 111–113, gdzie przywileje odpustowe tej świątyni.
- ¹⁶⁸ Bazyli Jerozolimski (*Jerosolimitanus*), ormiański arcybiskup Jerozolimy, wzmiankowany jest głównie w dokumentach odpustowych (jako ich wystawca) w latach 90. XIII w.; Bonifacy VIII miał mu nadać w 1301 r., jako wygnanemu ze swego kościoła, klasztor benedyktyński św. Zbawiciela w Telesie. C. Eubel, *Hierarchia catholica*, t. I, s. 108, podaje, że był arcybiskupem ormiańskim (w niektórych dokumentach

z tytułem: *Frater Basilius Jerosolimitanus armenorum archiepiscopus*). Salernus, bp Telese (Kampania) (1286 – po 1296). Bonifatius, bp Parenzo/Poreč (ok. 1282/1283 – ok. 1305, z przerwami). Hubertus, benedyktyn, bp Montefeltro (przed X 1288 – 1318). Inne odpusty wydane m.in. przez nich dla świątyń w prowincji polskiej zob. W Szymborski, *Odpusty*, s. 311 n. (tego odpustu autor jednak nie wykazuje).

¹⁶⁹ Zob. przyp. 160.

¹⁷⁰ Patronem katedry był, z racji przechowywanych tu relikwii, św. Wincenty z Saragossy (lewita).

¹⁷¹ Por. s. 109, gdzie odpust w czasie seksty po Zesłaniu Ducha Świętego w sąsiadującej z katedrą kolegiacie św. Idziego.

¹⁷² Kaplica mariacka (zwana także mansjonarzy oraz małym chórem) w katedrze św. Jana, za ambitem, zbudowana w latach 1354–1368.

¹⁷³ Wacław II legnicki, bp wrocławski.

¹⁷⁴ Prawdopodobnie Urban VI (1378–1389).

¹⁷⁵ Celestyn V (1294).

¹⁷⁶ Wacław II legnicki, bp wrocławski. Odpust z 6 września 1384 r. (zachowany w zespole archiwalnym po klasztorze i szpitalu św. Macieja, APWr, Rep. 66, nr 305b [307]).

¹⁷⁷ Z antyfony: „*Corde contrito et spiritu humilitatis coepit Dominum benedicere*” lub z anafory Bazylego z Cezarei: „[...] qui vere solus Deus es, et tibi offerre *in corde contrito et spiritu humilitatis* rationalem hunc cultum nostrum” (kursywa H.M.).

¹⁷⁸ *Gruft* (niem.) – krypta.

¹⁷⁹ Por. „oficjalny” inwentarz odpustów zakonu z 1483 r. widymowany w Kurii przez Giovanniego Cesariniego na prośbę prokuratora zakonu Ambrożego de Cora (Coranus), Landesarchiv Sachsen-Anhalt, Cop., nr 1483d.

¹⁸⁰ Św. Paweł z Teb (zm. ok. 341); w diecezji wrocławskiej jego święto obchodzono 10 stycznia, taka data figuruje też w kalendarzu paulinów z Jasnej Góry (tzw. Mszał Jagiellonów).

¹⁸¹ Matki Boskiej Śnieżnej, 4 sierpnia.

¹⁸² Zapewne chodzi o św. Grzegorza I papieża.

¹⁸³ Tu, ze względu na umiejscowienie przed Wniebowstąpieniem, zapewne chodzi tylko o tzw. Dni krzyżowe (triduum przed Wniebowstąpieniem); do Dni błagalnych zalicza się także święto św. Marka Ewangelisty (25 kwietnia), obchodzone w Rzymie wielką procesją, *Lethania major* i obesłane odpustami.

¹⁸⁴ Henryk Gebeler (zm. w 1427), w latach 20. XV w. był rajcą i ławnikiem. Peter Flemyng nie jest bliżej znany, Hans Flemyng zasiadał we władzach miejskich w połowie XIV w., Niclas Flemyng był właścicielem kamienicy przy Rynku.

¹⁸⁵ Prawdopodobnie Mikołaj Trąba.

¹⁸⁶ Jeśli odczyt *Fernandus* jest poprawny, może chodzić o legata papieskiego biskupa Lugo (Hiszpania) Fernando de Palacios (zob. przyp. 79).

¹⁸⁷ Klasztor i kościół św. Doroty był pod wezwaniem św. św. Wacława, Stanisława i Doroty.

¹⁸⁸ Konrad oleśnicki, bp wrocławski w latach 1417–1447.

¹⁸⁹ Jan Tylman Wessel, benedyktyn z klasztoru Reinhausen k. Getyngi, następnie augustinianin eremita,

- 1410–1413 – tytularny bp Symbalonu (C. Eubel, *Hierarchia catholica*, t. I, s. 470; Cembalo na Krymie, k. Chersonezu Taurydzkiego, dz. Bałakława), od 1412 r. na Śląsku, sufragan wrocławski do 1431 r. (?; J. Jungnitz, *Die breslauer Weihbischöfe*, s. 37–41).
- ¹⁹⁰ O odpustach w tym kościele szerzej zob. *Wstęp*, s. CLIV–CLVIII.
- ¹⁹¹ Prawdopodobnie chodzi o dominikanina (mającego prowizję na biskupstwo wrocławskie) Derśława Schwenkfelda (zm. 1398).
- ¹⁹² Wacław II legnicki (1382–1417).
- ¹⁹³ Przywilej z 20 kwietnia 1386 r. na okres Wielkiego Tygodnia (por. APWr, Rep. 58, nr 95; J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte*, t. II, s. 721); późniejszy, z 1398 r. odpust bpa Wacława (APWr, Rep. 58, nr 126): „concedit altari misericordiae Domini et Beatae Mariae semper Virginis in ecclesia St. Kath. quadraginta dies indulgentiarum”.
- ¹⁹⁴ Nikolaus von Bunzlau (Mikołaj z Bolesławca), był benedyktynem w Murbach, tytularnym biskupem Abelone (na Negroponcie, Eubei). J. Jungnitz (*Die breslauer Weihbischöfe*, s. 34–37) podaje, że był sufraganem wrocławskim od 1398 r., miał dom w pobliżu kościoła św. Katarzyny, zm. 10 października 1411 r.
- ¹⁹⁵ Mikołaj Trąba (1412–1422); odpust z 16 czerwca 1418 r., APWr, Rep. 55, nr 32 (96). Jest to odpust dla augustianów na Piasku i podległych im placówek: szpitala – prepozytury św. Ducha na Nowym Mieście we Wrocławiu oraz wymienionych w czwartym akapicie. Pominięty tu został jednak klasztor kanoników

- w Mstowie. Jeden przywilej został rozpisany na składowe odpustu.
- ¹⁹⁶ Górka koło Ślęzy.
- ¹⁹⁷ Szpital św. Jerzego w Oleśnicy.
- ¹⁹⁸ Kreidel (Cridlina, Krzydlina).
- ¹⁹⁹ Olesno. Od 1353 r. był tu klasztor kanoników regularnych, sprowadzonych z klasztoru na Piasku przez księcia opolskiego Bolka II.
- ²⁰⁰ Szpital św. Ducha w Kaliszu.
- ²⁰¹ Na podstawie podanej listy wystawców można przypuszczać, że odpust wydany został na synodzie prowincjonalnym w Kaliszu w maju w 1406 r. Odtworzona przez Leszka Zygnera lista uczestników jest bogatsza w stosunku do figurującej powyżej o jednego biskupa pomocniczego, płockiego, L. Zygnier, *Działalność synodalna*, s. 117.
- ²⁰² Mikołaj Kurowski, abp gnieźnieński (1402–1411).
- ²⁰³ Piotr Wysz, bp krakowski (1392–1412).
- ²⁰⁴ Jan Kropidło, bp wrocławski (1384–1389; 1402–1421).
- ²⁰⁵ Wojciech Jastrzębiec, bp poznański (1399–1412).
- ²⁰⁶ Jakub z Korzkwi (Kurdwanowa), bp płocki (1396–1425).
- ²⁰⁷ Na synodzie w Kaliszu w 1406 r. obecny był Jakub Plichta, bp wileński.
- ²⁰⁸ Grzegorz Buczkowski, bp włodzimierski (1400 – ok. 1425).
- ²⁰⁹ Stefan Zajączek, sufragan krakowski (1396–1412), od 1394 r. bp tytularny Seretu (w Mołdawii, także: *Ceretensis, Seretensis*).
- ²¹⁰ Jan, sufragan gnieźnieński (w źródłach 1402–1409), bp niezidentyfikowanego dobrze biskupstwa

(Lidorikion?; ks. P. Czaplewski, *Tytularny episkopat*, s. 108, 143 n.).

²¹¹ Jan Kaldeborn, bp tytularny Tauris (Tebriz, w Persji); dominikanin, był sufraganem chełmińskim (1399–1402), wrocławskim (1404–1414) i warmińskim (1404–1416), tamże, s. 112.

²¹² Wojciech Jastrzębiec, abp gnieźnieński (1423–1436).

²¹³ Święto patrona katedry wrocławskiej, św. Wincentego z Saragossy (lewity); nie jest jednak wykluczone, że patronem był św. Wincenty z Chieti, patron premonstratensów olbińskich (święto: 6 czerwca).

²¹⁴ Przyjmuję, że chodzi o kościół na Nowym Mieście, w pobliżu kościoła i szpitala Ducha Świętego, obsługujący cmentarz nowomiejski, za czym przemawia tutaj sąsiedztwo w inwentarzu odpustów (zob. *Wstęp*, s. CLXII). Wezwanie św. Klemensa (oraz św. Gertrudy) miała także kaplica na Wygonie Świdnickim (zob. A. Schultz, *Topographie*, s. 279 i przyp. 7 tamże; M. Goliński, *Socjotopografia*, s. 272).

²¹⁵ Nie ustaliłam, czy chodzi o Mikołaja Trąbę (por. wyżej – odpust z 16 czerwca 1418 r. dla duchaków, APWr, Rep. 55, nr 32 [96] oraz przyp. 195), czy o Mikołaja Kurowskiego, ponieważ na jego pontyfikat gnieźnieński przypada pojawienie się kościoła w źródłach (A. Schultz, *Topographie*, s. 280; także M. Goliński, *Socjotopografia*, s. 235).

²¹⁶ Leprozorium kobiece.

²¹⁷ Bonifacy IX; wkrótce po zatwierdzeniu fundacji przez bpa Waclawa (7 stycznia 1400 r.) leprozorium otrzymało odpust od papieża (zob. *Wstęp*, s. CLXIII). Konfirmacja i rozszerzenie tego odpustu w 1501 r.

(przez m.in. abpa Fryderyka Jagiellończyka, 7 biskupów polskich, bpa Pecuś itd., M. Słoń, *Szpitalce*, s. 219 n.).

²¹⁸ Rachunki z 1560 r.

²¹⁹ Kaplica cmentarna, została wzniesiona przez augustianów na Piasku za rządów opata Jana III (1375–1386), w czasach pontyfikatu Urbana VI (1378–1389).

²²⁰ Jeśli byłby to wspólny odpust Konrada oleśnickiego, od 1417 r. bpa wrocławskiego, i abpa gnieźnieńskiego, to tym ostatnim był Mikołaj Trąba.

²²¹ APWr, Rep. 56, nr 32, potwierdzenie przywilejów przez bpa wrocławskiego Jana Rotha (1489): „et fraternitati monasterii ord. canon. et virginum prefati conventus in Arena Wratislaviae 40 dies indulgentiarum elargitur...”.

²²² Rachunki ze stycznia 1560 r., ta sama ręka i charakter zapisków co na f. 176v–177r.

²²³ Zob. *Wstęp*, s. CLXXVIII.

²²⁴ Zob. s. 122–131, gdzie odpusty kościoła i klasztoru augustianów eremitów. Tutaj zamieszczono odpusty rzymskiego kościoła tego zakonu, Santa Maria del Popolo (zob. *Wstęp*, s. CLXV–CLXVII).

²²⁵ Wskazuje to na posługiwanie się tablicą, na której wywieszono były odpusty.

²²⁶ Santa Maria del Popolo, kościół, który w 1256 r., należąc wcześniej do franciszkanów, przeszedł w posiadanie wówczas założonego zakonu augustianów eremitów (bulla *Licet Ecclesiae catholicae* Aleksandra IV).

²²⁷ Data podawana wszędzie: 1099, natomiast Paschalis II został wybrany na papieża w sierpniu 1099 r. Przytoczona legenda jest w wersji bardzo zbliżonej do tej, jaka figurowała w katalogach odpustów rzymskich.

- ²²⁸ Porta Flaminia, w miejscu, w którym Sykstus IV wznosił na jubileusz 1475 r. Porta del Popolo, przebudowaną potem w XVI w.
- ²²⁹ Rok 1303.
- ²³⁰ Patriarcha katolicki (tytularny) Konstantynopola, Piotr Correr.
- ²³¹ Abp Bourges Idzi Rzymianin, augustianin eremita.
- ²³² W przewodnikach pielgrzymich – spisach odpustów rzymskich od XIV w. czytamy: „In ecclesia sancte Marie de Populo sunt omni die II milia octingenti IIII annorum, et II milia CCCCXII quadragene quas confirmabat papa Pascasius primus, papa Bonifacius VIIIus, Gregorius nonus”.
- ²³³ Publikacja (z drobnymi różnicami gramatycznymi i ortograficznymi) m.in. w: F.A. Zaccaria, *Anecdotorum Medii Aevi*, s. 213 (archive.org/stream/bub_gb_mdFTNyt5kE8C#page/n233/mode/2up).
- ²³⁴ 20 kwietnia 1257 r.
- ²³⁵ Eugeniusz IV (1431–1447).
- ²³⁶ Giovanni dell'Amatrice (konwent w Abruzzo Superiore/Górna Abruzja), w 1446 r. został generałem zakonu.
- ²³⁷ 31 maja 1440 r.

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- APWr – Archiwum Państwowe we Wrocławiu
- ASR – Archivio di Stato di Roma
- ASV – Archivio Segreto Vaticano
- BP – *Bullarium Poloniae*, t. I: 1000–1342, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Roma 1982
- Briquet – Ch.M. Briquet, *Les filigranes* (www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php)
- BUWr – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
- CDS – *Codex Diplomaticus Silesiae* (www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=11695)
- CE XV – *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II: 1382–1445, wyd. A. Lewicki, Kraków 1891 (polona.pl/item/675540/5/)
- GW – Gesamtkatalog der Wiegendrucke (www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/)
- Hain – L. Hain, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ... recensentur*, t. II, cz. 1, Stuttgartiae 1831
- KdBM – Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication?id=22459&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=!2CF0273BB7160CA99E5E19FA5D6F242C-27)

- KDKK – *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, cz. 1–2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874–1883
(polona.pl/item/1311528/3/)
- KDŚl. – *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. II: *Obejmujący lata 1205–1220*, wyd. K. Maleczyński, A. Skowrońska, Wrocław 1959
- KDW – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*
(www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=12456&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=7412BE83E75CA58AC9C3F329C97B37E5-1)
- Piccard – G. Piccard, *Wasserzeichensammlung*
(www.piccard-online.de/start.php)
- RG – *Repertorium Germanicum*
(www.romana-repertia.net/993.html#c2695)
- Schl. UB – *Schlesisches Urkundenbuch*, t. I–VI, red. W. Irgang, wyd. H. Appelt, J.J. Menzel, Köln 1963–1998
- SSRS – *Scriptores rerum silesiacarum*
(www.sbc.org.pl/dlibra/publication/954?tab=1)
- UB Culm – *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, t. II: *Das Bisthum Culm unter Polen, 1466–1472*, wyd. C.P. Woelky, Danzig 1887
(kpbuc.umk.pl/publication/11662)
- UGBB – *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau*, wyd. G.A. Stenzel, Breslau 1845
(www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=6219&from=publication)

- ZGS – „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”
(www.sbc.org.pl/dlibra/publication?id=4874)

Źródła niedrukowane

APWr

Dokumenty miasta Wrocławia

E 1 – Liber Magnus

Klose nr 2

Rep. – Repertoria nr: 55, 57, 58, 60, 63, 66, 67, 125, 135

ASR

Fondo Camerale I, Q (Quittantie)

ASV

Camera Apostolica, Diversa Cameralia

BUWr

IQ 155

M 1562

Catalog der Handschriften der Magdalenen-Kirchen-Bibliothek mit zu Grunde Legung der früheren im Jahre 1729 angefertigten gemacht und dictirt von dem zeitigen Bibliothecar Dr. Carl Schoenborn Director des Magdalenen-Gymnasiums, Breslau 1847 (www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=36298&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=)

KdBM, t. 8 (M 1455–B 1795)

Landesarchiv Sachsen-Anhalt

Cop., Nr. 1483d: Abschriftliche Sammlung von päpstlichen Privilegien für den Augustiner Eremiten-Orden; Beglaubigt 1483 (dfg-viewer.de/show?id=8071&tx_dlf%5Bid%5D=http%3A%2F%2Fwww.landesarchiv.sachsen-anhalt.de%2Fxsit%2Findex.aspx%3Fxml%3DCop__Nr_1483d-producer.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=1)

Wiener Stadt- und Landesarchiv

Hauptarchiv – Urkunden (1177–1526) 3705 (monasterium.net/mom/AT-WStLA/HAUrk/3705/charter)

Źródła drukowane

Die Ablässe und Privilegien des ordo de hospitali sancti spiritus in Saxia de urbe, w: *Alte Einblattdrucke*, wyd. O. Clemen, Bonn 1911 (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, 86) (archive.org/stream/alteeinblattdruc00clem#page/n5/mode/2up)

Acta sanctorum Junii, t. I: *Complectens sex primos dies Mensis*, wyd. G. Henschen, D. Papebroch, F. Baert, C. Janning, Antverpiae 1695

Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi prae-hussitici et hussitici illustrantia, wyd. J. Eršil, t. I–II, Praegae 1980

Acta Urbani VI et Bonifatii IX 1378–1404, cz. I–II, wyd. K. Krofta, Praegae 1903–1905 (Monumenta Vaticana Res Gestas Bohemicas Illustrantia, t. 5) (daten.digitale-sammlungen.de/~db/0007/)

[bsb00070407/images/; https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/RZGQXSSATCQS3Q7JHHOXC57QQWUGXOJ](https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/RZGQXSSATCQS3Q7JHHOXC57QQWUGXOJ))

Bosio G., *Dell' Istoria della sacra religione et [...] Militia Di S. Giovanni*, cz. I, Romae 1602
(reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10143820_00005.html)

Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt, wyd. H. Markgraf, O. Frenzel, CDS, t. XI, Breslau 1882
Bullarium Carmelitanum: plures complectens summorum pontificum constitutiones ad ordinem fratrum beatissimae, semper[ue] virginis dei genitricis Mariae de Monte Carmelo spectantes..., t. 1, wyd. E. Eliseo Monsignani, Romae 1715 (reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10939892_00421.html?rotate=0&zoom=0.6500000000000001)

Bullarium franciscanum romanorum pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens..., ed. J.H. Sbaralea (G.G. Sbaraglia), t. I–IV, Romae 1759–1768
(t. I: reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10940308_00001.html
t. II: archive.org/details/bub_gb_aIY5JaccTd4C
t. III: reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10940310_00007.html
t. IV: reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10940311_00007.html
t. IV, a [*Supplementum*]: reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10940312.html)

Bullarium Ordinis FF Praedicatorum..., wyd. T. Ripoll, A. Bremond, G. Mainardi, t. I–IV, Romae 1729–

- 1732 (bc.dominikanie.pl/dlibra/publication/168?tab=1)
- Bullarum privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio...*, t. III, cz. 3: *Ab Eugenio IV. ad Leonem X., scilicet ab anno 1431 ad 1521*, Romae 1743 (babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5319059114;view=1up;seq=6)
- Burchiello, *I Sonetti*, wyd. A. Viviani, Milano 1940
- Calvo y Julián V., *Ilustracion canónica é historial de los privilegios de la Orden de s. Juan*, Madrid 1777 (archive.org/details/ilustracioncann00juligoog)
- Cartulaire général de l'ordre des hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem 1100–1310*, wyd. J. Delaville Le Roux, t. I–IV, Paris 1894–1906
- Classen A., *Deutsche Liederbücher des 15. und 16. Jahrhunderts*, Münster et al. 2001
- Clemen O., *Ein Bruderschafts- und Ablassbrief von 1485*, „Zeitschrift f. Kirchengeschichte” 29 (1908), s. 79–81 (archive.org/details/zeitschriftfurk00briegoog)
- Compendium priuilegiorum fratrum minorum et aliorum mendicantium et non mendicantium. Ordine alphabetico congestum ab Alphonso de Casarubios Hispano [...] Reformatum secundum decreta sacri Conc. Trid. ac aliorum summorum pontificum, qui à Clemente 7. usque ad presentem sanctissimum Clementem 8. fuere. per r.p.f. Hieronymum à Sorbo [...] Qui etiam apposuit annotationes quasdam ualde notabiles r.p.f. Antonij de Corduba, una cum indice copiosissimo, ac alia utilia*, t. II, Neapoli 1595 (books.google.pl/books?id=m-Svz70ee_f4C&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

- Copia confirmationis indulgentiarum a Sanctissimo domino Innocentio papa octauo anno eius secundo zu Gunsten Hospitalis Sancti Spiritus in Saxia de Urbe* [Strasburg <Argentinae>: Johann Prüss, 1486]; GW 833
- Diplomata pontificia et regia, ordini regulari et hospitali Sancti Spiritus Monspeliensis concessa. Cum aliquot notis Latinis et Gallicis, gravioris momenti observationibus nonnullis constitutionibus præfixis*, t. I, Parisiis 1723 (books.google.pl/books?id=kE-j_1WQr4ygC&pg=PA22&clpg=PA22&dq=privilegia+Sancti+Spiritus+in+Saxia&source=bl&ots=NPPyBZonyc&sig=e_hsmrX6SfZOQx4o059xD45kgRA&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwj31aqHrIfOAhVChSwKHetXAecQ6AEI MTAE#v=onepage&q=Alexandri%20VI&f=false)
- Dokumenty soborów powszechnych*, t. II: 869–1312, t. III: 1414–1445, wyd. ks. A. Baron, ks. H. Pietras SJ, Kraków 2003
- Esch A., *Überweisungen an die Apostolischen Kammeraus den Diözesen des Reiches unter Einschaltung italienischer und deutscher Kaufleute und Bankiers. Regesten der vatikanischen Archivalien 1431–1475*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Bibliotheken und Archiven” 78, 1998, s. 262–387 (www.perspectivia.net/publikationen/qfiab/78-1998/0262-0387)
- Eschenloer Peter, *Geschichte der Stadt Breslau*, t. I–II, wyd. G. Roth, Münster et al. 2003 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 29)
- Eschenloer Petrus, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat*

- Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, wyd. H. Markgraf, SSRS, t. VII, Breslau 1872
- Eubel C., *Hierarchia catholica mediæ aevi, sive Summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*, t. I–II, Monasterii 1913–1914² (archive.org/details/hierarchiacathol01eubeuft; archive.org/details/hierarchiacathol02eubeuft)
- Haudessens d'Escluseauls A.-F., *Privilèges des papes, empereurs, rois et princes de la chrétienté accordez à l'ordre Saint-Jean de Hiérusalem avec les arrests notables rendus par les cours*, 1700 (books.google.pl/books?id=wbucvSLdtoYC&dq=Alexandre-Fran%C3%A7ois+Haudessens+d%27Escluseauls&hl=pl&source=gbs_navlinks_s)
- Heyne J., *Die Stiftungsurkunden der Mansionarienkappelle B. V. M. oder des sogenannten Kleinchores bei der Domkirche zu Breslau nebst einigen andern darauf bezüglichen Urkunden*, ZGS II, 2 (1859), s. 359–374
- Hoffmann von Fallersleben A.H., *Denkmäler der Vorzeit*, „Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters: eine Monatsschrift” II (1832), s. 300 (books.google.be/books?id=LmQVAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)
- Hülsen C., *Le chiese di Roma nel Medio evo. Cataloghi ed appunti*, Firenze 1927 (repr. 1975)
- Klose S.B., *Darstellungen der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau vom Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, wyd. G.A. Stenzel, SSRS, t. III, Breslau 1847
- Kocowski B., *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. I, Wrocław 1959

- Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe, 1446–1523*, wyd. V. Bunyitay, Budapest 1889 (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia, ser. I, t. V)
- Liber Fraternitatis S. Spiritus et S. Mariae in Saxia de Urbe*, w: *Necrologi e Libri affini della provincia romana*, wyd. P. Egidi, t. II, Roma 1914, s. 107–445
- Das Lochamer-Liederbuch*, wyd. C. Petzsch, W. Salmen, Wiesbaden 1972 (Denkmäler der Tonkunst in Bayern, NF Sb. 2)
- El Maestre Juan Fernández de Heredia y el Cartulario Magno de la Castellania de Amposta* (t. II, vol. 1), wyd. Á. Madrid Medina, Zaragoza 2012 (Fuentes Históricas Aragonesas, 62) (ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/32/13/_ebook.pdf)
- Magnati V., *Teatro della carità istorico, legale, mistico, politico in cui si dimostrano le ope tutte della Real Santa Casa dell'Incurabili che si esercitano sotto il titolo di Santa Maria del Popolo nella città di Napoli...*, Venezia 1727 (books.google.pl/books?id=TU1gAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)
- Mansi J.D., *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio...*, t. XXII, XXV, Venetis 1778, 1782 (www.documentacatholicaomnia.eu/01_50_1692-1769-_Mansi_JD.html)
- Meyer A.O., *Schlesische Gedichte aus der Reformationszeit*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” VI, 11 (1904), s. 14–23 (archive.org/stream/bub_gb_76XYAAAAMAAJ#page/n27/mode/2up)

- Miedema N.R., *Die „Mirabilia Romae”. Untersuchungen zu ihrer Überlieferung mit Edition der deutschen und niederländischen Texte*, Tübingen 1996 (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 108)
- Miedema N.R., *Rompilgerführer in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Die „Indulgentiae ecclesiarum urbis Romae” (deutsch/niederländisch). Edition u. Kommentar*, Tübingen 2003 (Frühe Neuzeit, 72)
- Mszal Jagiellonów z Jasnej Góry*, wyd. fototyp. R. Pośpiech, Opole 2013
- Papsturkunden für Templer und Johanniter. Archivberichte und Texte*, wyd. R. Hiestand, Göttingen 1972 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, 77; Vorarbeiten zum Oriens pontificius, 1)
- Passerini P.M. [Petrus Maria], *Tractatus de indulgentiis, Venetiis 1695 (3^e editio)* (books.google.pl/books?id=yvm1AryxjaoC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)
- Poluciis Johannes Maria de, *Maremagnum, seu indulgentiae, privilegia, gratiae et indulta fratrum et sororum Ordinis B. Mariae Virginis de Monte Carmelo* [Venezia: Andreas Torresanus, 1496] (catalohistorici.bdi.sbn.it/file_viewer.php?IDIMG=210566&IDCAT=199&IDGRP=1990019&LEVEL=&PADRE=&PROV=INT)
- Privilegia et indulgentiae fratrum minorum ordinis sancti Francisci* [Leipzig: Konrad Kachelofen, 1495] (GW M35447; www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/BRGUFBLYT6ZQCQWVPZQ4BAH5VVPSE4KL;

- a także www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=2616)
- [Venezia: Manfredus de Bonellis?, ca. 1496/97] (GW M35451; daten.digital-sammlungen.de/-db/0006/bsb00060319/images/)
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, wyd. C. Grunhagen, K. Wutke, E. Randt, Breslau 1884–1930 (CDS, t. VII, XVI, XVIII, XXII, XXIX, XXX)
- Regesty śląskie*, red. W. Korta, t. I–V, Wrocław 1975–1992
- Rosicz Sigismundus, *Gesta diversa transactis temporibus facta in Silesia et alibi ab a. 1237 ad a. 1470*, wyd. F. Wächter, SSRS, t. XII, Breslau 1883, s. 37–86
- Sanctis Philippus de, *Littera receptionis in Confraternitatem hospitalis sancti spiritus in Saxia de Urbe, Roma 1495* [Venetiae: Johann Hamann, przed 22 II 1495] (daten.digital-sammlungen.de/-db/0005/bsb00059938/images/index.html?fp=193.174.98.30&seite=1&pdfseitex)
- Santifaller L., *Nikolaus Liebentals Kopialbücher des Prämonstratenserstiftes zum Hl. Vinzenz in Breslau, „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband” XV (1947)*
- Santifaller L., *Quellen zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablass und Reliquienwesens aus schlesischen Archiven, „Mitteilungen des österreichisches Staatsarchives” I, 1 (1948), s. 20–136* (library.hungaricana.hu/hu/view/Mosta_01/?pg=0&layout=s)
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne, t. X: Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty. Na podstawie materiałów przysposobionych przy udziale Alfreda Sabischa*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963

- Scheible J., *Das Schaltjahr, welches ist der deutsch kalender mit den figuren*, t. III, Stuttgart 1847
- Schonbrunn Johann, *Ein schœn Geistlich Lied* [Nuernberg: Friderich Gutknecht, ok. 1560] (digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN736451501&DMDID=DMDLOG_0001)
- Stein Barthel (Sthenus Bartholomeus), *Descriptio tocius Silesiae et civitatis regie Vratislaviensis*, wyd. H. Markgraf, Breslau 1902 (SSRS, t. XVII)
- Synopsis legatorum a latere, legatorum natorum, nuntiorum ordinariorum et extraordinariorum internuntiorum, delegatorum, commissariorum, collectorum et subcollectorum denarii S. Petri, exactorum decimae, praedicatorum cruciatarum, inquisitorum haereticae pravitatis apostolicorum in Polonia terrisque adiacentibus 1073–1794*, oprac. T. Wierzbowski, Romae 1880 (jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/plain-content?id=276043)
- Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*, wyd. E.G.W. Strehlke, E. Strehlke, 1869 (monasterium.net/mom/OrdinisTheutonici/col-lection)
- Theobald L., *Das Heiltum- und Ablassbuch Degenhart Pfeffingers*, „Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte” 32 (1925), s. 55–70
- św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 30: *Sakrament Pokuty II*, tłum. i kom. W.F. Bednarski OP, London 1985 (katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_indeks.htm)
- Urban W., *Katalog dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Wrocławiu*, cz. 1: *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, Roma 1970

- Urkundenbuch der Klöster der Grafschaft Mansfeld*, wyd. M. Krühne, Halle 1888 (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen, 20) (archive.org/details/urkundenbuchder00sachgoog)
- Wackernagel Ph., *Das deutsche Kirchenlied von Martin Luther bis auf Nicolaus Herman und Ambrosius Blaurer*, Stuttgart 1841
- Zaccaria F.A., *Anecdotorum Medii Aevi maximam partem ex Archivis pistoriensibus collectio...*, Pistoia 1755 (archive.org/stream/bub_gb_mdfTNyt5kE8 C#page/n233/model/2up)

Opracowania

- Antry T.J. OPraem, *Introduction*, w: *Thomae de Wratislavia Practica medicinalis: A Critical Edition of the “Practica medicinalis” of Thomas of Wrocław, Prémontré, Bishop of Sarepta (1297 – c. 1378)*, wyd. T.J. Antry OPraem, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989 (Studia Copernicana, 27)
- Bolte J., Luther J., *Neuhochdeutsche Literatur bis 1624*, „Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der Germanischen Philologie” XXVI (1904 [1905]), s. 176–200 (archive.org/details/jahresbericht-b39geseuoft)
- Bronstein J., *The Hospitallers and the Holy Land: Financing the Latin East, 1187–1274*, Woodbridge 2005
- Browe P., *Die Eucharistie im Mittelalter: liturgiehistorische Forschungen in kulturwissenschaftlicher Absicht*, Münster 2003

- Bünz E., *Die Heiltumssammlung des Degenhart Pfeffinger*, w: „*Ich armer sundiger mensch*”. *Heiligen- und Reliquienkult am Übergang zum konfessionellen Zeitalter*, red. A. Tacke, Göttingen 2006 (Schriftenreihe der Stiftung Moritzburg, Kunstmuseum des Landes Sachsen-Anhalt, 2), s. 125–169
- Burgemeister L., Grundmann G., *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, cz. 1–3, Breslau 1930–1934 (www.dbc.wroc.pl/publication/365)
- Calcagno D., *Il patriarca di Antiochia Opizzo Fieschi, diplomatico di spicco per la Santa Sede fra Polonia, Oriente Latino e Italia del XIII secolo*, w: *I Fieschi tra Papato e Impero. Atti del convegno (Lavagna, 18 dicembre 1994)*, red. D. Calcagno, Lavagna 1997, s. 145–268
- Cattaneo E., *I “libri indulgentiarum” di Milano nei secoli XIV–XVI*, w: *Studi in onore di Carlo Castiglioni*, Milano 1957, s. 254–300
- ks. Czaplewski P., *Tytułarny episkopat w Polsce średniowiecznej*, Poznań 1914 (Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 40) (www.wbc.poznan.pl/dlibra/plain-content?id=119148)
- De Angelis P., *L’Ospedale di Santo Spirito in Saxia*, t. I–II, Roma 1960–1962
- Delehaye P., *Les lettres d’indulgence collectives*, „*Analecta Bollandiana*” XLIV (1926), s. 342–378; XLV (1927), s. 97–123, 323–344; XLVI (1928), s. 149–157, 287–343
- Dola K., *Kanonicy wrocławskiej kapituły w latach 1418–1500*, „*Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*” V (1976), s. 185–315
- Dola K., *Odpusty w średniowiecznym Wrocławiu*, w: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Lechowi*

- A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, Wrocław 2001, s. 353–365
- Eisermann F., *Leipziger Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts*, w: *Bücher, Drucker, Bibliotheken, in Mitteledeutschland. Neue Forschungen zur Kommunikations- und Mediengeschichte um 1500*, red. E. Bünz, Leipzig 2006
- Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIe au XVe siècle*, Rome 1981 (Collection de l’Ecole Française de Rome, 51)
- Fournier P., *Quelques nouvelles affiches d’indulgence des XIIIe–XVIe siècles*, „*Bibliothèque de l’école des chartes*” 104 (1943), z. 1, s. 101–114 (www.persee.fr/doc/bec_0373-6237_1943_num_104_1_449297)
- Frankl K., *Papstschisma und Frömmigkeit: die „Ad instar-Ablässe“*, „*Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*” 72 (1977), s. 57–124, 184–247
- Frenz Th., *Zum Problem der Reduzierung der Zahl der päpstlichen Kanzleischreiber nach dem Konzil von Konstanz*, w: *Grundwissenschaften und Geschichte. Festschrift für Peter Acht*, red. W. Schlög, Kallmünz 1976 (Münchener historische Studien, Abt. Geschichtliche Hilfswissenschaften, 15), s. 256–273
- Goliński M., *Przy wrocławskim rynku. Rekonstrukcja dziejów własności posesji*, cz. 1: 1345–1420; cz. 2: 1421–1500, Wrocław 2011–2015
- Goliński M., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, Wrocław 1997 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia, CXXXIV)
- Gołąb K., *Opat Obizo i jego legacje*, „*Nasza Przeszłość*” 10 (1959), s. 113–142

- Gottschalk J., *Das Totenbuch der Altaristenbruderschaft von Maria Magdalena (ca. 1454–1524)*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 6 (1971), s. 127–185
- Gromadzki J., *Malarstwo miniaturowe w księgach liturgicznych*, w: *Z dziejów wielkomięskiej fary. Wrocławski kościół Św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*, red. M. Zlat, Wrocław 1996, s. 113–138
- Guillemain B., *Les papas d'Avignon, les indulgences et le pèlerinages*, w: *Le pèlerinage*, „Cahiers de Fanjeaux” 15 (1980), s. 257–268
- Herwaarden J. van, *Between Saint James and Erasmus: Studies in Late-Medieval Religious Life – Devotion and Pilgrimage in the Netherlands*, Leiden–Boston 2003
- Heyne J., *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau. Denkwürdigkeiten aus der Geschichte der katholischen Kirche Schlesiens*, t. I–III, Breslau 1860–1868 (repr. 1969)
 (t. I: books.google.de/books?id=nKMHAAAAQAAJ
 t. II: books.google.de/books?id=-qMHAAAAQAAJ
 t. III: books.google.de/books?id=Z6QHAAAAQAAJ)
- Historia literatury włoskiej*, t. 1: *Średniowiecze, renesans, barok*, red. P. Salwa, K. Żaboklicki, Warszawa 1997
- Hrdina J., *Papal Indulgences During the Era of the Great Western Schism (1378–1417) and the Cultural Foundation of Their Reception in Central Europe*, w: *Processes of Cultural Exchange in Central Europe, 1200–1800*, red. V. Čapská, współpr. R. Antonín, M. Čapský, Opava 2014, s. 345–388
 (www.academia.edu/10727347/Papal_Indulgences_during_the_Era_of_the_Great_

- [Western_Schism_1378_1417_and_the_Cultural_Foundation_of_their_Reception_in_Central_Europe_in_Veronika_%C4%8Capsk%C3%A1_with_collaboration_Robert_Anton%C3%ADn_and_Martin_%C4%8Capsk%C3%BD_Processes_of_Cultural_Exchange_in_Central_Europe_1200_1800_Opava_2014_p._345_387](http://www.academia.edu/10727347/Papal_Indulgences_during_the_Era_of_the_Great_Western_Schism_1378_1417_and_the_Cultural_Foundation_of_their_Reception_in_Central_Europe_in_Veronika_%C4%8Capsk%C3%A1_with_collaboration_Robert_Anton%C3%ADn_and_Martin_%C4%8Capsk%C3%BD_Processes_of_Cultural_Exchange_in_Central_Europe_1200_1800_Opava_2014_p._345_387))
- Hrdina J., *Päpstliche Ablässe im Reich unter dem Pontifikat Bonifaz' IX. (1389–1404): Erste quantitative Ergebnisse*, w: *Wallfahrt und Reformation*, red. J. Hrdina, H. Kühne, Th.T. Müller, Frankfurt am Main 2007, s. 109–130
- Hrdina J., *Le strutture ecclesiastiche nell'Europa centrale durante il Grande Scisma d'Occidente (1378–1415/1417). Sullo sfruttamento dei registri pontifici per la comparatistica storica*, „Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma” 8 (2012), s. 21–51
- Hülsen C., *Le chiese di Roma nel medio evo, cataloghi ed appunti*, Firenze 1927 (repr. 1975)
- Jasiński K., *Kalendarz opactwa św. Wincentego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” XCVIII (1993), s. 45–58 (www.wbc.poznan.pl/dlibra/plain-content?id=164287)
- Jungnitz J., *Die breslauer Weihbischöfe*, Breslau 1914 (www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=12055&from=FBC)
- Klose B., *Von Breslau. Dokumentierte Geschichte und Beschreibung: in Breifen*, t. I–III, Breslau 1781–1783 (www.sbc.org.pl/dlibra/aresults?action=SearchAction&QI=CA67E33FA1ACEEE28E26914DCC675C01-40)

- Kucharski W., „Beatus Ceslaus natione Polonus”. *Dzieje kultu błogostawionego Czesława*, Kraków 2012
- Kuchendorf C., *Das Breslauer Kreuzstift in seiner persönlichen Zusammensetzung von der Gründung (1288) bis 1456*, Breslau 1937 (Zur Schlesischen Kirchengeschichte, 29)
- Kühne H., *Ostensio reliquiarum. Untersuchungen über Entstehung, Ausbreitung, Gestalt und Funktion der Heiltumsweisungen im römisch-deutschen Regnum*, Berlin 2000 (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 75)
- Lasowski E., *Beiträge zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablafswesens. Nach schlesischen Quellen mit neun urkundlich Beilagen*, Breslau 1929 (Breslauer Studien zur historischen Theologie) (archive.org/details/MN41364ucmf_4)
- Laurent M.H., *Autour de la fête de Saint Thomas*, „Revue Thomiste” 40 (1935), s. 257–263
- Lea H.C., *A History of Auricular Confession and Indulgences in the Latin Church*, t. III: *Indulgences*, Philadelphia 1896 (archive.org/details/historyconfess03leauoft)
- Legner A., *Reliquien in Kunst und Kult zwischen Antike und Aufklärung*, Darmstadt 1995
- Locchi A., *La vicenda della sepoltura di Nerone: coordinate storiche e risvolti legendari*, w: *“Tomba di Nerone”. Toponimo, comprensorio e zona urbanistica di Roma capitale. Scritti tematici in memoria di Gaetano Messineo*, red. F. Vistoli, Roma 2012, s. 103–122 (www.academia.edu/2209950/La_vicenda_della_sepoltura_di_Nerone_coordinate_storiche_e_risvolti_legendari)
- Luchs H., *Die Denkmäler der St. Elisabeth-Kirche zu Breslau. Mit einem lithographirten Grundriß der Kirche*,

- Breslau 1860 (www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=15458&from=publication)
- Maleczyńska K., *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław 1961
- Manikowska H., *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008 (Monografie FNP. Seria Humanistyczna)
- Manikowska H., *Princeps fundator w przedlokacyjnym Wrocławiu*, w: *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2000, s. 37–57
- Manikowska H., *Wrocławski liber indulgentiarum z końca XV w.*, w: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 131–143
- Manikowska H., *Wstęp. Religijność miejska*, w: *Civitas et ecclesia. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 11–34 (Colloquia Mediaevalia Varsoviensia, III)
- Markgraf H., *Die Straßen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen*, Breslau 1896 (jbc.jelenia-gora.pl/dlibra/docmetadata?id=1390)
- Mathis B., *Die Privilegien des Franziskanerordens bis zum Konzil von Vienne (1311). Im Zusammenhang mit den Privilegienrecht der früheren Orden dargestellt*, Paderborn 1928
- Maurey Y., *Medieval Music, Legend, and the Cult of St. Martin: the Local Foundations of a Universal Saint*, Cambridge–New York 2014

- McGuckin J.A., *The Transfiguration of Christ in Scripture and Tradition*, Lewiston, NY, Queenston, Ont. 1986 (Studies in the Bible and Early Christianity, 9)
- Meyer A.O., *Studien zur Vorgeschichte der Reformation. Aus schlesischen Quellen*, München–Berlin 1903
- Nowiński J., *Ars eucharistica. Idee, miejsca i formy towarzyszące przechowywaniu eucharystii w sztuce wczesnochrześcijańskiej i średniowiecznej*, Warszawa 2000
- Paciocco R., *I frati minori ed i summaria indulgentiarum*, „Franciscana. Bolletino della Società internazionale di studi francescani” III (2001), s. 119–189 (www.unich.it/sites/default/files/allegatiparagrafo/23-03-2015/paciocco_summaria.pdf)
- Pani L., *La lettera collettiva d'indulgenza per i Battuti di Cividale della Biblioteca Civica 'Vincenzo Joppi' di Udine*, w: *Nulla historia sine fontibus. Festschrift für Reinhard Härtel zum 65. Geburtstag*, red. A. Thaller, J. Gießauf, G. Bernhard, Graz 2010 (Schriftenreihe des Instituts für Geschichte, 18), s. 348–361 (scri-neum.unipv.it/biblioteca/Pani-Battuti.pdf)
- Paulus N., *Der Ablass im Mittelalter als Kulturfaktor*, Köln 1920 (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Vereinsschrift 1920, 1)
- Paulus N., *Geschichte des Ablasses im Mittelalter vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, t. I–III, Paderborn 1922–1923
(t. I: archive.org/details/MN42034ucmf_3
t. III: archive.org/details/MN42034ucmf_5)
- Pietsch M.T. OSU, *Zur Geschichte des Breslauer Klarenstiftes, des jetzigen Ursulinenklosters*, Breslau 1937 (Zur schlesischen Kirchengeschichte, 27)

- Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*, red. R.N. Swanson, Leiden 2006 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 5)
- Rauter A., *Über die Wasserzeichen der ältesten Leinenpapiere in Schlesien*, Sechster „Bericht des Vereins fuer das Museum schlesischer Alterthuemer”, Breslau 1866
- Santifaller L., *Über illuminierte Urkunden*, w: *Kunstgeschichtliche Studien. Dagobert Frey zum 23. April 1943. Von seinen Kollegen, Mitarbeitern und Schülern*, red. H. von Tintelnot, Breslau 1943
- Sarnowsky J., *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522)*, Münster–Hamburg–London 2001
- Schäfer K.H., *Die deutschen Mitglieder der Heiliggeist-Bruderschaft zu Rom im Ausgang des Mittelalters*, Paderborn 1913 (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte)
- Schimmelpfennig B., *Römische Ablassfälschungen aus der Mitte des 14. Jahrhunderts*, w: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*, Hannover 1988, cz. 5, s. 637–658
- Schmeidler J.C.H., *Die evangelische Haupt- und Pfarrkirche zu St. Elisabeth. Denkschrift zur Feier ihres 600 jährigen Bestehens im Auftrage des Magistrats zu Breslau*, Breslau 1857
- Schmeidler J.C.H., *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Haupt-Pfarrkirche St. Maria Magdalena zu Breslau vor der Reformation*, Breslau 1838

- Schmitz A., *Stand und Aufgaben schlesischer Musikforschung*, „Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raume” 7 (1934/1935)
- Schönbrunn Johann, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 32 (1891), s. 283
- Schultz A., *Topographie Breslaus im 14. und 15. Jahrhundert*, ZGS X, 2 (1871), s. 239–293
- Schuchard C., *Breslau und die Papstfinanz im späten Mittelalter*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 50 (2009), s. 11–61
- Schuchard C., *Deutsche an der päpstlichen Kurie im 15. und frühen 16. Jahrhundert*, „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte” 86 (1991), s. 78–97
- Schuchard C., *Legati e collettori pontifici a Nord delle Alpi*, w: *Comunicazione e mobilità nel Medioevo. Incontri fra il Sud e il Centro dell'Europa (secoli XI–XV). Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.–14. Jahrhundert)*, red. S.W. de Rachewitz, J. Riedmann, Bologna 1977, s. 449–472
- Schwarz B., *Anselmus Fabri (Smit) aus Breda in Brabant (1379–1449). Abbreviator, Referendar, Protonotar und – beinahe – Kardinal. Skizze einer Biographie*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken” 88 (2008), s. 161–219
- Słoń M., *Szpitalę średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa 2000
- Spaeth R., *Die evangelische Pfarrkirche und das Hospital zu Elftausend Jungfrauen*, Breslau 1900

- Starnawska M., *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008
- Stelmach R., *Dokumenty do dziejów śląskich premonstratensów i premonstrantek zachowane w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, 40. Studia Historica” V (2007), s. 110–134 (historia.up.krakow.pl/wp-content/uploads/2012/01/articles40-V.pdf)
- Stelmach R., *Spuścizna archiwalna klasztoru premonstratensów Św. Wincentego we Wrocławiu* (www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/AP_Wroclaw_-_dr_Roman_Stelmach_3.pdf)
- Sutowicz A., *Życie religijne w klasztorze klarysek we Wrocławiu*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” VI, 2 (2007), s. 177–218 (docplayer.pl/7743246-Zycie-religijne-w-klasztorze-klarysek-zycie-religijne-w-klasztorze-klarysek-we-wroclawiu.html)
- Swanson R.N., *Indulgences in Late Medieval England: Passports to Paradise?*, Cambridge 2007
- Szymborski W., *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011
- Śródmiejska katedra. *Kościół Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010
- Tille A., *Wintersonnenwende*, „Die Zukunft” 12 (1894), s. 544–553
- Tille A., *Yule and Christmas, their Place in the Germanic Year*, Glasgow 1899 (archive.org/details/yulechristmas00tillrich)
- Trawkowski S., *Między herezją a ortodoksją. Rola społeczna premonstratensów w XII wieku*, Warszawa 1964

- Wattenbach W., *Spitäler für Aussätzige in Schlesien*, ZGS III, 1 (1860), s. 48–58
- Weißberger J., *Römische Mariengnadenbilder 1473–1590: Neue Altäre für alte Bilder. Zur Vorgeschichte der barocken Inszenierungen*, Dissertation 12 January 2007, Heidelberg (archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/7623/1/Dissertation_Anhang.pdf)
- Włodarski B., *Chronologia polska*, Warszawa 2006 (1957)
- Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „Studia Źródłoznawcze” 1 (1957) (mikmach.hg.pl/zrodla2/wolff.html)
- Z dziejów wielkomięskiej fary. Wrocławski kościół św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*, red. M. Zlat, Wrocław 1996
- Zynger L., *Działalność synodalna arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego*, „Roczniki Historyczne” LXXVIII (2012), s. 107–126

SPIS ILUSTRACJI

Fotografie kodeksu BUWr, M 1562

- s. XXII – kodeks M 1562, stan przed nową oprawą
- s. XXV – św. św. Piotr i Paweł, drzeworyt z druku *Wie Rome gepauet wart*, f. 53r
- s. XXVIII – liturgia mszy św – Benedictus, drzeworyt z druku *Auslegung der heiligen Messe*, f. 247r
- s. XXXIII – głowa wołu z krzyżem i wijącym się wężem, fragmenty znaków wodnych na k. 62 i 64; z lewej – Briquet nr 15 400
- s. XXXV – litera W ukoronowane na podstawie, fragmenty znaków wodnych na k. 179 i 185; z prawej – Briquet nr 9164
- s. XLIII – głowa wołu zwieńczona krzyżem z wijącym się na nim wężem, fragment znaku wodnego na k. 106
- s. XLVII – głowa wołu zwieńczona kwiatem (rozetką), fragmenty znaku wodnego na k. 119 i 128; z prawej karta z rękopisu BUWr R 508 (msza z kościoła św. Barbary, XV w.)
- ss. 3, 16, 22 (f. 70v), 26, 35, 36, 45, 46, 54, 60 (f. 104v), 63 (f. 111v), 76, 86, 111, 142 – inwentarze odpustów

Fotografie innych zabytków

- s. LIX–LX – tabele znaków wodnych zebranych przez Adalberta Rautera, *Über die Wasserzeichen*

- der ältesten Leinenpapierein Schlesien, Sechster „Bericht des Vereins fuer das Museum schlesischer Alterthuemer” (1866), tab. 10, 8*
- s. LXIII – znak wodny z k. 3 kopiariusza premonstratensów na Ołbinie Mikołaja Liebentala, APWr, Rep. 135, D 92
- s. LXIV – znak wodny z k. 25 kopiariusza premonstratensów na Ołbinie Mikołaja Liebentala, APWr, Rep. 135, D 92
- s. CCXIII – plan Wrocławia Barthela Weihnera (1562 r.), *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV, z. 1: *Wrocław*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001, nr 13
- s. 25 – klasztor i kościół premonstratensów pw. św. Wincentego (wcześniej franciszkanów pw. św. Jakuba) na planie Wrocławia Barthela Weihnera (1562 r.), *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV, z. 1: *Wrocław*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001, nr 13
- s. 48 – Grupa Ukrzyżowania z kaplicy Dumlosów (ok. 1410), Cyfrowe Muzeum Narodowe, Śr. 6/1-3
- s. 53 – kościół św. Mikołaja i przedmieście Szczepin na planie Wrocławia Barthela Weihnera (1562 r.), *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV, z. 1: *Wrocław*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001, nr 13
- s. 137 – kaplica św. Klemensa na planie Wrocławia Barthela Weihnera (1562 r.), *Atlas historyczny miast polskich*, t. IV, z. 1: *Wrocław*,

- red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001, nr 13
- s. 139 – relikwiarz św. Doroty (XV w.) z kaplicy ratuszowej (dolny-slask.org.pl/912505, foto.html)
- s. 141 – Droga krzyżowa, rzeźba z kaplicy Krappów przy kościele św. Elżbiety we Wrocławiu (ok. 1492 r.), obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie, Śr. 104

INDEKS OSÓB

Indeks nie uwzględnia imion patronalnych (wezwania, nazwy dni i świąt) oraz odnoszących się do relikwii

- Agnieszka, św., męczen. Alfonso de Santa María LXXXIV, LXXXV de Cartagena, bp Burgos
Agnieszka czeska, klaryska CLX
LXXXV
Ambroży, św. CXXXIII, 169
Alain de la Roche, dominik. Anna, św. LXXXIV, LXXXV
CCV
Anna Przemysłodówna,
Aleksander II, papież 75 księżna śląska LXXXV,
Aleksander III, papież CXLIII, *CXCIII*
CXXVII, CXXXV, 5, 68, Antoni z Padwy, św. CXLI,
99, 100, 172 157
Aleksander IV, papież *Antry T. J. 163*
LXXIV, LXXVI, LXXVIII, Anzelm, bp warm., legat
LXXXIII, XCVII, CXXXV, pap. LXXIV, LXXVIII,
CLXVI, CLXVII, *CLXXXIX*, 21, 158
CXC, *CXCIII*, *CXCIV*, 13, Arfizio (Arcuficis) Bernardo,
18–21, 28, 33, 71, 98, sufragan wroc. *CCVIII*
101, 102, 104, 105, 151, Barbo Marco, kard., patr.
156, 158, 159, 162, 170, Akwilei, legat pap., CXVII,
172, 179 CLVIII
Aleksander V, papież 9, 27, Bartłomiej, ap. LXXXIV,
106, 156, 171, 172 LXXXV, *CXCIV*
Aleksander VI, papież XXXIV, LVI, LVII, LXVI,
XCV, *CCV*, 9 XCV, *CCV*, 9
Jerozolimy 115, 173 n.

- Bazyli Wielki (z Cezarei), Bonellis Manfred de, dru-
św. 174 karz *CXC*
Beda Czcigodny, św. CXXXII Bonifacy V, papież CXXX,
Benedykt IV, papież 7, 156 75
Benedykt VII, papież 156 Bonifacy VIII, papież
Benedykt VIII, papież LXXXVIII, XCII, CXXVII,
CXXXV, 97, 100, 102, 3, 7, 69, 148, 167, 170,
103, 105, 170 173 n., 180
Benedykt X, papież 104, Bonifacy IX, papież XCV,
172 XCVII, XCIX, C, CXI,
Benedykt XI, papież CXXVII, CXXI, CXXVIII, CXXXI,
CXXVIII, CXXXIV– CXLIII, CLXIX, CLVII,
CXXXVI, *CXC*, 13, 21, CLXI, CLXIII, *CLXXXIII*,
72, 77– 79, 81, 88, 95, *CXCVII*, *CCVI*, *CCIX*,
98, 101, 102, 104, 105, 39, 40, 47, 48, 83, 107,
170, 172 178
Benedykt XII, papież 156
Bernardyn ze Sieny, św. 157 Bonifatius, bp Parenzo
Besichen Johann, drukarz (Poreč) 115, 174
VIII *Bosio G. CCIV*, 167
Beynhart Jakub, mieszcz. Brandis Markus, drukarz
wroc. *CXXXIX* LXXXIX
[Beynhart] Anna, żona Breydenbach Bernhard von,
Jakuba *CLXXXIX* kan. mogun. IX
Bianchi Giacomo, fran- *Briquet Ch. M. LX*,
ciszk., zob. Jacobus de *CLXXXV– CLXXXVII*
Alexandria *Bronstein J. 167*
Boettiger Gregorius, drukarz *Browe P. CXCVIII*
V, XXVII Brygida, św. V, XXVII, XXIX
Bolko II, ks. opolski 177 Buczkowski Grzegorz, bp
Bolte J., CCXI włodzim. 134, 177

- Bünz E. *CLXXXII*
Bunyitay V. 157
 Burchiello (Domenico di Giovanni), poeta X, *CLXXXII*
Burgemeister L. CX, CC, CCI, CCIII, CCX, 163
 Burghersh Henry, bp Lincolnu *CLXXXII*
 Canter Jacob, humanista XXIX
Cattaneo E. XIII, CLXXXIII
 Celestyn IV, papież *CXXVI, 168*
 Celestyn V, papież *CL, CLI, 6, 120, 174*
 Celestyn VI, papież 5
 Cesarini Giovanni, kurialista 175
 Cesarini Pietro, prok. szpitala Santo Spirito in Sassia *LXVIII, LXIX*
 Cibo Giovanni Battista, kard. *CXVII, CCII* zob. też Innocenty VIII
Classen A. CCXII
Clemen O. CLXXXVIII, CLXXXIX, 156
 Cora Ambrosius de, gen. zak. august. erem. 175
 Correr Pietro, kat. patr. Konstantynopola 148, 180
 Creussner Friedrich, drukarz *CLXXXV*
Czaplewski P. 178
De Angelis P. CLXXXVII
 De Sanctis Philippus, prok. szpitala Santo Spirito in Sassia 156
Delehaye P. CXCVI
Dola K. CLXXXI, CLXXXIII, CXCVIII, CCI, CCIII, CCVI
 Dominik Guzmán, św. *CXLI, 169, 171*
 Domicjusze, ród rzymski *CXLVI*
 Dorota z Mątowów, mistyczka *CCIII*
 Drach Petrus, drukarz V, XXIX
 Dumlose, rodzina wroc. *CXXI*
 Dumlose Dytwin, mieszcz. wroc. *CXXI, CCII, 48, 164, 165*
Egidi P. 157
Eisermann F. CLXXXIX, CXCVI

- Elżbieta turyńska, św. 157
 Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, kard. *CXVII*; zob. też Pius II
Eršil J. CCIII, CCVI
Esch A. CCI
 Eugeniusz III, papież 80, 150, 168
 Eugeniusz IV, papież *LXVI, LXVII, CLVII, CLXVII, CLXXXVIII, 4, 80, 168, 180*
 Fernández de Heredia Juan, w. mistrz zak. joann. *CCIV*
 Fernando de Palacios, bp Lugo, legat pap. *CXXII, CLIII, CLIV, 52, 130, 159, 166, 175*
 Filip, bp Fermo, legat pap. *LXXVI n., 159*
 Flemyng Hans, mieszcz. wroc. 175
 Flemyng Niclas, mieszcz. wroc. 175
 Flemyng Peter, mieszcz. wroc. *CLIII, 129, 175*
Fournier P. CXCVI
 Franciscus de Toledo, legat pap. *CXV*
 Franciszek z Asyżu, św. *XXXII, CXLI*
Frankl K. CXCXVII
Frenz Th. 157
 Freitag Andreas, drukarz VIII
 Fryderyk Jagiellończyk, abp gnieźn. *LXXV, CXXXIII, CLXIII, CLXXI, 21 (?)*, 159, 179
 Fryderyk I, bp Ratyzbony 74, *CCIV, 168*
 Fryderyk III Mądry, książę saski XII
 Gall Anonim, kronikarz *CXCIV*
 Gebeler Heinrich, mieszcz. wroc. *CLIII, 129, 175*
 Gerhard I ze Schwarzburga, bp Naumburga *CI, 34, 162*
 Giovanni da Capestrano, zob. Kapistran Jan
 Giovanni dell'Amatrice, gen. zak. aug. erem. 153, 154, 180
Goliński M. CC–CCIII, CCVIII, 178
Gottschalk J. CCII
 Gregorio da Gerace, bp Oppido Palmi *CXCIX, 42, 164*

- Gromadzki J. *CLXXXI*
 Grundmann G. *CX, CC, CCI, CCIII, CCX, 163*
 Grunt Nicolaus, mieszcz. wroc. *CXCVI*
 Grzegorz I Wielki, papież *LI, 166, 175*
 Grzegorz III, papież *75*
 Grzegorz V, papież *CXXX, 75*
 Grzegorz VII, papież *CXXVII*
 Grzegorz VIII, papież *CXXVII, CXXXI, CCIV, 72, 77–79, 81, 104, 106, 168, 172*
 Grzegorz IX, papież *CXXXV, 67, 98, 101, 146, 169, 171, 180*
 Grzegorz X, papież *CXXXV*
 Grzegorz, bp włodzim., zob. Buczkowski Grzegorz
Guillemain B. CCV
 Gürtler Henricus, mieszcz. wroc. *CXI n., 41, 163*
 Gutknecht Friedrich, drukarz *CCXII*
 Gwidon (Guy de Bour-gogne), kard., legat pap. *LXXIV, LXXVI, LXXVIII, CXCII, 20, 158*
 Hadrian II, papież *CXXX, CXCII, 75*
 Hain L. *CLXXXVIII*
 Hamman Johannes, drukarz wroc. *CXC*
 Hanko Fabian z Eger, kan. wroc. *CXV*
 Hartmannus (Pilsnensis), franciszk., inkwizytor *159*
Haudessens d'Escluseauls A-F. CCIV, 168
 Hayn Mathias, mieszcz. wroc. *CXCVI*
 Henryk V, cesarz *CXCIV*
 Henryk Brodaty, książę Śląska *LXXXV, CLIX*
 Henryk Pobożny, książę Śląska *LXXXV*
 Henryk IV Probus, książę Śląska *LXXVI, LXXXIV*
 Henryk V, książę wroc. *CLIV*
 Henryk IX Starszy, książę glog.-żag. *CCIV*
 Henryk z Wierzbna, bp wroc. *LXXXVIII, XCII, CXCVII, CCVI*
 Hermann von Gleichen, bp kamień. *LXXVII–LXXIX*
Heyne J. CC, CCV–CCVIII, CCX, 162, 165, 166, 176
Hiestand R. CCIV, 168

- Hilka A. XXIII, LVIII*
Hoffmann von Fallersleben A. H. CLXXVI
 Honoriusz III, papież *CXXXIV, CXXXV, CCIV, 65, 66, 67, 71, 98, 101, 156, 171, 172*
 Honoriusz IV, papież *CXXVI, CXXVII, 1, 4, 65, 70, 75, 78–81, 103, 106, 168, 171*
Hrdina J. CXCVII,
 Hubertus, bp Montefeltro *115, 174*
 Hugues de Saint-Cher, kard., legat pap. *169*
Hülßen C. CCX
 Idzi Rzymianin, abp Bourges *148, 180*
 Innocenty II, papież *CXXXVI, 167*
 Innocenty III, papież *CCIV, 5, 103, 156*
 Innocenty IV, papież *LXXIV, LXXVIII, XCVIII, C, CII, CXXVII, CXXXV, CXXXVIII, CCV, 13, 18, 19, 21, 41, 67, 69, 97, 101, 102, 105, 149, 159, 161, 162, 169, 170, 172*
 Innocenty V, papież *172*
 Innocenty VI, papież *7*
 Innocenty VIII, papież *XXVI, LXII, LXVIII, CXIX, CLXXXVIII, CXCIII*
 Jacobus de Alexandria (Giacomino Bianchi), franciszk. *LXXIII, LXXV, LXXIX, CXC, 17, 157*
 Jacobus de Prussia, przeor duchaków w Cottbus *LXIX*
 Jadwiga, księżna śląska, św. *LXXXIV, LXXXV, CXLVI, 157*
 Jakub z Korzkwi, bp płoc. *134, 177*
 Jakub z Leodium (Jacques Pantáleon), legat pap., *CCI; zob. też Urban IV*
 Jan X, papież *CXXX, 75*
 Jan XI, papież *CXXXIV, 98*
 Jan XII, papież *CXXX, 75*
 Jan XXI, papież *CXXXIV, CXXXV, 101, 102, 104, 106, 171*
 Jan XXII, papież *XCVI, CXXVII, CXXVIII, CXLI, CXC, CXCIV, 4, 31, 74, 169–171*

- Jan XXIII, (anty)papież CXXIV, *CCVI*, 156, 169
- Jan Muskata, bp krak. LXXVII, 170
- Jan Očko, abp praski CI, 33 n., 162
- Jan III Romka, bp wroc. 32, 161
- Jan ze Środy, bp ołom. CI, 34, 162
- Jan III z Pragi, opat NMP na Piasku CLXIV, 179
- Jasiński K.* 160
- Jastrzębiec Wojciech zob. Wojciech Jastrzębiec
- Jean de Villiers, w. mistrz zak. joan. 80, 168
- Jerzy z Podiebradów, król Czech CXVI
- Joannes, abp Soltanije CLVI, *CCVIII*
- Johannes, sufragan gnieźn. 134, 177 n.
- Johannes IV Schewitz, opat wroc. premons. LXII
- Johannes Ambrosii, sufragan wroc. CXL
- Johannes Antonius, zob. Sangiorgio Giovanni Antonio
- Johannes de Bladen, rektor wroc. koleg. św. Krzyża CXXVIII, CXXXI, *CCIV*, 73, 168
- Juan de Carvajal, kard., legat pap. CXVII, CXVIII
- Johannes Pontanus (Augustini?) de Nursia, kurialista 10, 156
- Juliusz II, papież LXX, XCV, *CXCIII*, 156
- Jungnitz J.* *CCVII*, *CCVIII*, 161, 162, 176
- Kachelofen Konrad, drukarz *CXC*
- Kaldeborn Jan, sufragan wloc. 134, 178
- Kalikst III, papież CXXXI n., 84
- Kapistran Jan, św., francisz. obserw. CXVII, CXXXII
- Karol II, król Sycylii CXLI, 157
- Karol IV, cesarz CI, CIX, *CCVII*, 38, 162, 163
- Kitzing Johannes, kan. wroc., CXV
- Klara z Asyżu, św. CXLI, *CXCIII*
- Klara, rekluza wroc. CXXIV

- Klemens III, papież CXXVII, 68
- Klemens IV, papież LXXIV, LXXVI, LXXVIII, LXXXIII, 13, 20, 21, 64, 66, 71, 75, 80, 81, 97, 100, 102, 103, 105, 147, 167
- Klemens V, papież 4, 82, 100
- Klemens VI, papież XI, CXXXIV, 6, 7, 90, 96, 169, 170
- Klose S. B.* *CLXXXVII*
- Kocowski B.* *CLXXXV*
- Konrad oleśnicki, bp wroc. CXVIII, CXIX, CLIII, CLVIII, CLXIV, *CCIX*, 131, 139, 175, 179
- Konrad IX Czarny, książę oleśnicki *CCIV*
- Konrad X Biały, książę oleśnicki *CCIV*
- Kreul Nicolaus, kan. wroc. CXIV
- Krofta K.* *CCII*, *CCIX*
- Kropidło Jan, bp wloc. 134, 177
- Kuchendorf C.* 168
- Kühne H.* *CLXXXI*
- Lando Hieronimus, legat pap. CXV, CLVIII
- Lasłowski E.* *CLXVII*, *CLXXXI*, *CCI*
- Laurent M.H.* 170
- Legendorf Paweł de, bp wroc. CXV
- Legner A.* *CLXXXI*, *CLXXXII*
- Lemberg Nicolaus, mieszcz. wroc. CXI, CXII, 40, 163
- Leon IV, papież CXXX, *CXCII*, 75
- Leon X, papież 156
- Liebental Mikołaj, kronikarz premons. LXII, LXXXVII–XCIV, XCIX, CII, *CXCVI*, 160
- Lincke U.* XXI, XXIII, XXVI, LVIII, *CLXXXIV*, *CLXXXVI*
- Luchs H.* 165
- Lucjusz III, papież 68, 70
- Ludwik Jagiellończyk, król Węgier i Czech CLXXVII
- Ludwik z Tuluzy (Andegawen), św. XXXII, LXXVI, CXLI, 157, 158
- Lumpé Andreas, rektor kościoła św. Marii Magdaleny XLIV, LVII, CXIII–CXVI, CXVIII, *CCI*, *CCXI*, 55, 166
- Luther J.*, *CCXI*

- Maciej Korwin, król Węgier 104, 124, 126, 127, LXI 171
- Maleczyńska K.* LVIII, 168
- Manikowska H.* CLXXXI, CLXXXIV, CLXXXVIII, CXCIV
- Mansi J.D.* 167
- Marcin IV, papież 80, 168
- Marcin V, papież XCV, 166
- Marcin, rektor kościoła św. Marii Magdaleny CVII
- Marcus Trivisianus, franciszka. LXXII
- Massari Ambrogio zob. Cora Ambrosius de
- Maurey Y.* CCI
- McGuckin J. A.* CCIV
- Melchior Wilhelmi, członek bractwa Santo Spirito in Sasia 10, 157
- Merboth Nicolaus z Nysy, kan. wroc. CXV, CCI
- Meyer A.O.* CLXXIV, CLXXVI, CLXXVII, CLXXXI, CCXI
- Miedema N.R.* CCX
- Mikołaj III, papież CXXXIV, CXXXV, 13, 21, 99, 101, 106, 149, 171, 172
- Mikołaj IV, papież CXXXV, 13, 21, 78, 79–81, 103,
- 104, 124, 126, 127, 171
- Mikołaj V, papież CCIV, 9, 168
- Mikołaj Kurowski, abp gnieźn. CLIII, CLIV, CLIX, CLXII, 134, 136 (?), 177, 178
- Mikołaj Trąba, abp gnieźn. CXLV, CLIII, CLIX–CLXI, CLXII, CLXIV, 114, 130, 133, 136 (?), 139, 172, 173, 175, 176, 178, 179
- Mikołaj z Bolesławca, sufragan wroc. CLV, 132, 176
- Mikołaj z Kuzy, kard., legat pap. CLXXXIV
- Nanker, bp wroc. CVI–CVIII, CXLVII, CCVI, 32, 161
- Neron, cesarz CLXVI, 143
- Nerses, abp Manzikertu 42, 164
- Nicolás Rossel, kard. VIII
- Nikolaus von Bunzlau, zob. Mikołaj z Bolesławca
- Norbert z Xanten, abp magdeb. 29

- Nowak Piotr, bp wroc. CXVI n., CCIX
- Nowiński J.* CC
- Opizo (Opizzo Fieschi), opat, legat pap. LXXIV, LXXVIII, LXXIX, 21, 159, 161
- Paciocco R.* CLXXXII, CXXI
- Pani L.* CXCIX
- Paschalis II, papież CLXVII, 29, 143, 144, 179
- Paulus N.* XVI, CLXXXIII, CLXXXVII
- Paweł II, papież CXVII, CCII
- Paweł, bp Skopuli 161
- Petri Johannes (Peterlein Hans), drukarz CLXXXIX
- Petzsch C.* CCXI
- Pfeffinger Degenhart z Salmanskirchen, aryst. bawar. XII
- Piccard G.* CLXXXV, CLXXXVII
- Pierre de Baume-les-Dames, gen. zak. domin. 170
- Pieszko (Peschel), murator CXLIX
- Piotr z Werony, św. CXLII, 169–171
- Pius II (Eneaszy Sylwiusz Piccolomini), papież CXIII–CXV, CXVII, CXCIII, CCI
- Pius III (Francesco Todeschini), papież CXIV
- Planck Stephan, drukarz VIII, CLXXXVIII
- Plichta Jakub, bp wileń. 134, 177
- Poluciis Johannes Maria de, karmelita CXCII
- Prockendorf, rodzina wroc. 163
- Prokop, bp krak. 32, 161
- Przeclaw z Pogorzeli, bp wroc. CI, CVII–CIX, CXCIX, CC, CCVIII, 33, 38, 44, 162, 163
- Rajmund z Penyaafort, gen. zak. domin., prawnik CXLII, 98, 101, 171
- Rauter A.* LVIII–LX, CLXXXVII
- Reuwich Erhard, rytmownik VIII
- Robert Mądry, król Neopolu LXXIII, LXXIV, CXLII
- Roraw Heinrich, rektor kościoła św. Marii Magdaleny CXIII n., CCI

- Rosicz Zygmunt, kronikarz XIX, *CLXXXIII, CXCIX*
- Roth Jan, bp wroc. LXII, 179
- Rothe Jan, mieszcz. wroc. CXI, CXIV, 39, 163
- Rothwitz Franz, franciszk., sufragan wroc. 32, 161
- Rovere Giuliano, della, kard. CXVII, *CCII*; zob. też Juliusz II
- Rudolf z Rüdesheim, legat pap., bp wroc. XCIV, CXVI, CXVIII, *CXCVI, CCVII–CCIX*
- Ruprecht, sługa, postać lit. CLXXV, CLXXVI, *CCXI*
- Salernus, bp Telese 115, 174
Salwa P. CLXXXII
- Sanctis Phippus de, zob. De Sanctis Philippus
- Sangiorgio Giovanni Antonio, kard. LXVIII, LXIX
- Santifaller L. LXXXVII, XC, XCIII, XCVII, CLXXXII, CLXXXVI, CXCI, CXCIII–CXCI, CCV, 157–162, 164*
- Sarnowsky J. CLXXXVII*
- Sawicki J. CC, CCVI*
- Scheible J. CCXI*
- Schewitz Johannes, zob. Johannes IV Schewitz
- Schmeidler J.C.H. CX, CXVI, CC, CCII, CCX, 163, 164*
- Schmitz A. CCXI*
- Schönbrunn Adam, s. Johanna CLXXVIII
- Schönbrunn Johannes, poeta CLXXVIII, *CCXII*
- Schultz A. CCIII, 178*
- Schwarz B. 157*
- Schwenkfeld Dersław, dominik., sufragan wroc. CI, CXXXVIII, CLV, 34, 132, 162, 176
- Scinzenzeler Uldericus, drukarz *CXC*
- Selzer Nicolaus, mieszcz. wroc. LXXXIX, *CXCVI*
- Senfleben Heinrich, kanonik wroc. CXIV
- Silber Eucharius, drukarz VIII
- Słoń M. 173, 179*
- Spaeth R. CCX*
- Sprenger Jakob, przeor domin. w Kolonii *CCV*
- Stanisław, św. CXXXIX

- Starnańska M. CCVI*
- Stefan V, papież CXXX, 75
- Stein Barthel, kronikarz *CCII, CCVIII*
- Stelmach R. CXCVII*
- Stenzel G. A. CXCI*
- Steube Paul, mieszcz. wroc. CLXIV
- Steyner Johannes, duchak w Ścinawie LXIX
- Stolzer Thomas, muzyk CLXXVI
- Sutowicz A. CXCIV*
- Swanson R. N. CLXXXII*
- Sykstus IV, papież LXVII, LXXI n., LXXXI, CXVII, CXXXIII, CXLVI, *CLXXXVIII, CCV, 14, 23, 171, 180*
- Szyborski W. LXXI, CLXXXIX, CXC, CXCI–CXCIV, CXCIX, CCIII, CCV, CCVI, CCX, 157–159, 161, 164, 170, 172, 174*
- Tauchen Jost (Jodocus), rzeźbiarz, murator *CC*
- Theobald L. CLXXXII*
- Tęgowski J. CXCI*
- Thammon, rektor kościoła św. Marii Magdaleny CVII
- Thurzo Jan, bp wroc. XCV, XCIX
- Tille A. CLXXVI, CCXI*
- Todeschini Francesco (Pius III), nepos Piusa II CXIV
- Tomasz z Akwinu, św. LI, CXXXVII, CXLII, CLXXXXVII, 99, 101, 104, 105, 169–172
- Tomasz II, bp wroc. LXXVI, LXXXIV, 159, 160
- Tomasz z Wrocławia (Tomasz z Sarepty, Piotr z Tilbury), sufragan wroc. CI, 34, 162,
- Tomasz, bp Teninu (Kninu) 42, 164
- Trawkowski S. 160*
- Tylman Wessel zob. Wessel Tylman Johann
- Tylon z Legnicy (Tilo Scriptor/Schreiber), mieszcz. wroc. CIX, CX, 44, 164
- Urban III, papież 68, 80, 168
- Urban IV, papież CXXXVI, CLXXXIX, 80, 92, 104, 106, 127, 158, 168, 172

- Urban V, papież XCV, XCVI, CXXXVI, CXXXVII, CXLIX (?), CCVI, 3, 4, 99, 101, 103, 105, 119, 172
 Urban VI, papież CXXIV, CLXIV, CCVI, 139, 174, 179
Urban W. CCIII
- Václav Králík z Buřenic, patr. antioch., bp ołom. CXI, 39, 41, 42, 163
Vaucherz A. CLXXXIII
- Vitus, franciszcz. CXCI
- Wacław II legnicki, bp wroc. CIX, CXII, CXVI, CXLV, CXLVI, CXLIX, CLI, CLV, CLVI, CC, 37, 41, 44, 115, 119–121, 132, 163, 173, 174, 176, 178
Wackernagel Ph. CLXXVII, CCXII
- Wagner Peter, drukarz V, XXIV, XXVI
- Wattenbach W. CCX*
- Wessel Tylman Johann, sufragan wroc. CLIII, CLIV, 131, 175 n.
- Wilhelm, bp lub. LXXXIV, 159
- Władysław Jagiełło, król Polski 166
Włodarski B. 160
- Wojciech, św. CXCIV
- Wojciech Jastrzębiec, bp poz., abp gnieźn. CLIX, CLXI, 134, 177, 178
- Wolff A. CLXXIX*
- Wysz Piotr, bp krak. 134, 177
- Zaccaria F.A. 180*
- Zajączek Stefan, sufragan krak. 134, 177
- Zeno Giovanni Battista, kard. CXXXIII, CCII
- Zygmunt Luksemburski, cesarz 166
Zygner L. 177

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	V
WSTĘP	XXI
Budowa rękopisu: składki	XXIX
Zawartość: inwentarze, sumariusze, spisy	LXV
Kiedy i jak powstała wrocławska „księga odpustów”	CLXVII
Postscriptum: Wpisy z XVI wieku	CLXXIV
Uwagi o wydaniu tekstu	CLXXIX
Przypisy	CLXXXI
Tabela: Struktura rękopisu	CCXIV
KSIĘGA ODPUSTÓW WROCŁAWSKICH	1
Przypisy	156
BIBLIOGRAFIA	181
SPIS ILUSTRACJI	205
INDEKS OSÓB	208